

СУХАНШИНОСӢ

№ 3.

Мачаллаи илмӣ

2017

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ЧУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАҚӢ**

*Мачалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад*

**Муассис: Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Чумхурии
Точикистон
Сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ,
д. и. ф. Раҳматуллоҳзода Саҳидод**

**Муовини сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким
Дабиримасъул
Олим Бухориев**

Нишинни мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ,
21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои Чумхурии Точикистон,
хӯҷраи 11, дафтари мачаллаи «Суҳаншиносӣ», тел.:
(+992 37) 221-22-40
Шоҳиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи
тоҷик» -77755
Сомонаи мо: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Мачалла дар Вазорати фарҳангӣ Чумхурии
Точикистон бори нахуст аз 5-уми апрели 2012 таҳти
№ 0098/мҷ, бори дуюм аз 12-уми ноябрисоли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми сентябрис
2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст.

Ҳайати таҳрири:

Абӯчаббор Раҳмонзода
(узвипайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Махмадосуф Имомзода
(узвипайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Носирҷон Салимӣ
(узвипайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Муљоаҳмадов
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Ҷӯрабек Назриев
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Абдуниబӣ Сатторзода (д. и. ф.,
проф.),
Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),
Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),
Олимҷон Хоҷамуродов (д. и. ф.,
проф.),
Парвонакон Ҷамшедов (д. и. ф.,
проф.),
Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),
Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),
Шоҳзамон Раҳмонов (д. и. ф.)

Душанбе © Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Чумхурии
Точикистон, 2017.

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ**

**№ 3.
2017**

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

**Учредитель: Институт языка и
литературы имени Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан**

**Главный редактор
член-корр. АН РТ
д.ф. н. Раҳматуллоҳода Саҳидод**

**Заместитель главного
редактора
к.ф. н. Аскар Ҳаким**

**Ответственный
секретарь
Олим Бухориев**

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, комн. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

**Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» -77755**

**Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрировано
Министерством культуры Республики
Таджикистан, первым изданием с 15
апреля 2012 г., № 0098/мч, вторым
изданием с 12 ноября 2015 года за №
0095/мч и третьим изданием с 7
сентября 2017 № 023/ мч- 97

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода
(академик АН РТ, д.ф.н.),
М. И момзода
(академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими
(академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев
(член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода
(член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Раҳмонов (д.ф.н.)

**Душанбе © Институт языка и
литературы имени Абуабдулло Рудаки
Академии наук Республики
Таджикистан, 2017**

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСЙ

Ҳасанов Абдучамол. Осори талафкузи бостон дар вожаҳои гӯши шимолӣ	5
Шаҳбоз Кабиров. Назаре ба гӯши торлигӣ	13
Вайдуллоҳода С.Топонимика дар «Бурхони қотеъ»-и Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон	25
Шокиров Т. С. Доир ба як сарҷашмаи аввалини фарҳангнигории форсӣ ба русӣ	35
Ҳомидов Д. Нақши унсурҳои лаҳҷавӣ дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ	47
Гулназарова Жило. Калима ва таркибҳои гуфтугӯйӣ дар ғазалиёти Шамсиҷдин Шоҳин	51
Қўргонов Зоҳид. Нақши як пасоянди сервазифа дар осори садаҳои X – XIII	66

АДАБИЁТШИНОСЙ

Файзулло Баротзода. Сарҷашмаи нотакрори адабӣ ба забони туркӣ қадим	75
Ҷамолиддин Сайдзода. Озарӣ-шоири ориф ва орифи шоир.	86
Шариф Шарифов. Таҷассуми симои Пешвои миллат дар эҷодиёти адабони ҷавони тоҷик	95
Нурова Майрамбӣ. Манзари қиёс ва пажӯҳишҳои татбиқӣ	108
Ҳошимова Хуршеда. Романи бузурги таърихӣ- инқилобии солҳои 60-уми садаи XX	117
Бухориев Олим. Нимнигоҳе ба санъати тимсолпардозии Мавлоно	129

ФОЛКЛОРШИНОСЙ

Оймаҳмадов Рустам. Симои зан дар рубоёти шифоҳии мардуми тоҷик	141
---	-----

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Хасанов Абдуджамол. <i>Отражение древней оркуляции в северных диалектах таджикского языка</i>	5
Шахбоз Кабиров. <i>Взгляд на торлигский диалект</i>	13
Вайдуллозода С. Топонимика в «Бурхани катеъ» Мухамаддхусайна Бурхана.....	25
Шокиров Т. С. <i>Об источнике «Словарь персидско-русского языка</i>	35
Хомидов Д. Роль разговорных элементов в формировании географических наименований.....	47
Гулназарова Жило. <i>Слова и разговорные конструкции в лирике Шамсиддина Шохина</i>	51
Курганов Зохид. Место одного из многупотребляющих послелога в творчествах поэтов X-XIII веков.....	66

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Файзулло Баротзода. <i>Уникальный литературный источник на древнем тюрки</i>	75
Джамолиддин Сайдзода. <i>Озари – прозорливый поэт и мудрец</i>	86
Шариф Шарифов. <i>Образ лидера нации в современной таджикской поэзии</i>	95
Нурова Майрамби. <i>Значение сравнения и сопоставительное исследование</i>	108
Хошимова Хуршеда. <i>Великий историко – революционный роман 60 –х годов XX века</i>	117
Бухориев Олим. <i>Несколько слов об использовании подобия в творчестве Мавлоно</i>	129

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Оймакмадов Рустам. <i>Образ женщины в народных рубаи</i> .	141
--	-----

ЗАБОНШИНОСЙ

**ОСОРИ ТАЛАФФУЗИ БОСТОН ДАР ВОЖАҲОИ ГҮЙИШИ
ШИМОЛӢ**

*Ҳасанов Абдуҷамол
ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров*

Маводи фактологии гирдомада аз лаҳчаҳои шимолӣ ин нуктаро собит месозанд, ки алҳол дар қаломи мардуми мавзеъҳои муҳталифи Тоҷикистон ё минтақаҳои тоҷикнишини чумхуриҳои дигар на танҳо қалимаҳои қадимӣ ба ҳамон маъни пешина бокӣ мондаанд, балки дар аксари ҷунин лаҳчаҳо талафғузи кӯҳани ин гуна унсурҳои лугавӣ маҳфузанд, ҳол он ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гунаи ҷадид мавриди истифода қарор доранд. Ҳанӯз солҳои ҷилуми садай XX ба ин нукта устод Садриддин Айнӣ ишора намуда, таъқид карда буд, ки дар «Шоҳнома» бо ҷунин вожаҳое метавон дучор омад, ки ҳоло дар забони адабии Эрон мустаъмал нестанд, вале дар байни тоҷикон зинда буда, ба ҳамон талафғузи қадим ба кор мераванд [1, 53].

Дар иртибот ба ин масъала зикри ин нуктаи муҳим зарур менамояд, ки ба усули муайян соҳтани тарзи талафғузи кӯҳани вожаҳо даҳл дорад. Албатта, нишон додани талафғузи пешинаи кулли вожаҳо кори басо сангин ва ҳатто ғайриимкон аст. Вале онро метавон ба таври иҷмолӣ аз ду роҳ муайян соҳт: 1) аз рӯйи қайду ишораҳои пароқанде, ки дар иддае аз сарҷашмаҳои ба сарфу наҳв баҳшидашуда омадаанд. Аз ин ҷиҳат фарҳангҳои дузабона ва осори ба улуми балоғат баҳшидашуда нақши сазовор доранд, зеро, агар дар ҷунин вожаномаҳо ҳангоми муқоисаи вожаҳои ду забон тарзи корбурди онҳо низ ишора гардад, пас дар осоре, ки шомили масоили илми балоғатанд, талафғузи қалимаҳо ба муносибати баҳс дар вазну қофия ба қайд оварда шудаанд; 2) усули дигари муайянсозии талафғузи вожаҳо зикри ҳаракат ва нишонаҳои ҳосест, ки дар баязне нусхаҳои кӯҳани форсӣ барои возех гардонидани тарзи талафғуз ё парҳез аз иштибоҳ сабт гардидаанд.

Роҷеъ ба масъалаи маҳфуз мондани талафғузи қадим муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ибрози назар кардаанд. Чунончи,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

олими тавоной Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ андешаи донишмандони асримиёнагӣ Сибавейҳ ва Хоча Насируддини Тӯсиро доир ба мавҷудияти садоноки ў дар забони порсии нав таҳлил намуда, овардааст, ки «ин мусаввит ҳанӯз дар баязе аз гӯйишҳои эронӣ ҳаст, аммо дар форсии дарӣ вучуд надорад ва ҳама чо ба мусаввити мамдуди ў табдил ёфтааст» (14, 188). Ҳамин муҳакқиқ дар асари дигарааш - «Дастури таърихии забони форсӣ» низ аз хусуси бокимонии талаффузи аносери лугавии забони порсии миёна дар гӯйишҳои муҳталифи эронӣ изҳори назар кардааст [14, 222, 226]. Аз ҷумла, дар мавриде ў қайд менамояд: «Ин қалима (аз - Ҳ.А.) дар форсии миёна ај аст. Дар баязе гӯйишҳои марказӣ ва гарбии Эрон низ сурати ај дида мешавад» [14, 226].

М. Баҳор низ эътироф кардааст, ки тарзи талаффузи қуҳани вожаҳоро метавон имрӯз дар бархе аз ноҳияҳои форсизабонон пайдо намуд ва баъдан ў меафзояд: «Имрӯз дар Ҳурисон - хосса Афғонистон, Бухоро, Тоҷикистон - намунаҳои боризе аз тарзи талаффузи забони дарӣ дар рустоҳо мавҷуд аст, аммо дар марказ ва гарбу ҷануби Эрон - он ҷое, ки туркӣ нуғуз накардааст, лаҳҷаҳои маҳалӣ ё курдӣ ва лурӣ аст ё паҳлавии шимолӣ ё паҳлавии ҷанубӣ...» [2, 24].

А. Дехҳудо низ доир ба ҳарфи ҳ(в) андешаронӣ намуда, бо такя ба қавли Натанзӣ онро «... яке аз ҳуруфи муҳтасси форсӣ» ном мебарад ва мавҷудияташро дар забонҳои авестоиву паҳлавӣ мукарраран ёдрас мешавад ва ба қайд меорад: «...имрӯза асари он дар баязе лаҳҷаҷот бокӣ мондааст ва дар забони форсии маъмул ба сурати *x* талаффуз мешавад» [3, 48, 5].

Ба ин тарик, гӯйишҳо муҳофизи ҳақиқии тарзи талаффузи қадим [18, 8] ба шумор мераванд. Албатта, ҷунин вежагӣ дар ҳамаи гӯйишҳо ягона ва баробар нест. Дар бархе аз гӯйишҳо ё гурӯҳи лаҳҷаҳо хусусияти арҳаистӣ бештар ба мушоҳида мерасад, дар дигар камтар бокӣ мондаанд, дар силсилаи савум, барьакс, аломатҳои нав бештар ривоҷ ёфтаанд. Ин ҷуна вежагӣ на танҳо ҳоси гӯйишҳоест, ки дар қаламрави Тоҷикистон мавҷуданд, балки дар бархе маҳалҳои тоҷикнишини ҷумҳуриҳои дигари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Эрони имрӯза низ ба назар мерасанд. Р. Ҷӯраев ҳангоми шарҳи сарнавишти қалимаҳо маҳфуз мондани талаффузи пешинаи бархе аз вожаҳоро дар гӯйишҳои тоҷикӣ таъкид менамояд. Ҷунончи, номбурда роҷеъ ба этимологияи феъли *сӯхтан* ибрози ақида карда, менависад: «...дар баязе шеваҳои тоҷикӣ: Бурчимулло, Нанай, Бахсук ҳамчун шакли амрӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ё асоси замони ҳозира шакли *сүх* истемол мешавад. Баромади онро аз решай *саука-сүх* тахмин кардан мумкин аст» [17, 24]. Алиашрафи Содикӣ роҷеъ ба маҳфуз мондани чанде аз овозҳои порсии миёна дар байни мардумони иддае аз минтақаҳои Эрон изҳори назар намуда навиштааст: «...дар лаҳҷаҳои марказии Эрон ва баъзе лаҳҷаҳои гарбии вобаста ва наздик ба лаҳҷаҳои марказӣ (лаҳҷаҳои фаҳлавӣ) «в»-ҳои оғозии эронии миёна то ба имрӯз ба ҳамин сурат бοқӣ мондааст. Лаҳҷаи қадими Ҳамадон низ аз ин даста лаҳҷаҳост...» [12, 105].

Таҳлил ва муқоисаву муқобалаи маводи гирдомада аз сарчашмаҳои даврони асримиёнагӣ ва гӯйиши шимолии Тоҷикистон бар он шаҳодат медиҳад, ки лаҳҷаҳои ин минтақа дар радифи гӯйишҳое қарор доранд, ки баробари ба он роҳёбии аломатҳои нав боз унсурҳои кӯҳани ориёнаслро дар худ маҳфуз доштааст. В. С. Растворгуева ҳанӯз миёнаи солҳои 50-уми асри XX дорои чунин вежагӣ будани ин гӯйишро таъкид намуда буд [9, 113]. Афзун бар ин, дар гӯйиши шимолӣ бархе талаффузоти кӯҳани вожаҳо маҳфуз мондаанд, ки онҳо дар забони адабӣ ва дигар гӯйишҳои тоҷикӣ ба назар намерасанд. В. А. Ефимов ва В. С. Растворгуева роҷеъ ба чунин вежагии овозҳои гӯйиши мазбур таваққуф карда, таъкид намудаанд: «...типи шимолии вокализми гӯйиши тоҷикӣ бештар арҳаистӣ буда,... дар он мисли забонҳои порсии миёна ва форсӣ-тоҷикии давраи классикӣ ҳашт фонемаи садонок маҳфуз мондаанд» [4, 48]. Ҳангоми муқоисаи тарзи талаффузи гурӯҳе аз вожаҳо дар гӯйиши шимолӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷикӣ равшан мегардад, ки дар мавридиҳои алоҳида дар гӯйиши мазбур гунаи талаффузи вожаҳо нисбат ба забони адабӣ арҳаистӣ аст. Дар таъииди ин гуфтаҳо метавон мисоли фаровон овард, вале ин ҷо бо таҳлили чанде аз вожаҳо маҳдуд мешавем.

Маълум аст, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ асоси замони ҳозираи феъли *дидан-* *бин* маҳсуб гашта, шаклҳои муҳталифи замонии аз он зуҳуркунанда низ ҳамин тавр талаффуз мешаванд. Вале дар гӯйиши шимолӣ дар чунин мавриди гунаи талаффузи кӯҳани он *-бен* фаровон истифода мегардад: ...мурам шумо-ба, омасода бенам, тагойи дар-а дуҳтари калони-тон ҳамиққа ширбойинакак рӯфтос, ки хийоло мекунит, рӯған лесида мешат (Истаравшан). Бади чан ваҳт балниса-ва будагим-андҳа хат омад, ҳонда бенам, ҳамун хел навистагӣ (Хучанд).

Тазаккур бояд дод, ки аз чунин шакли қадими феъли дар бархе лаҳҷаҳои шимолӣ, ба хусус Понғоз, Шайдон, Хиштхона, Бободарҳон шаклҳои масдарии *bentan*, *bendan* *benidan* соҳта шудааст [5, 40].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Алоқамандона ба масъалаи мазқур метавон ин нуктаро афзуд, ки чунин тарзи талаффузи асоси замони ҳозираи феъли *дидан* ҳоло дар забони яғнобӣ, ки он идомаи яке аз лаҳҷаҳои забони сӯѓӣ ба шумор омада, мансуб ба шоҳаи шарқиэронии забонҳои эронист, низ маҳфуз мондааст. Дар забони мазбур масдарҳои *renak*, *venak* дучор меоянд, ки маънои «боз кардан, кушодан»-ро доранд [5, 319; 6, 90; 7, 96, 97, 100]. Маълум аст, ки дар забонҳои қадими эронӣ, ба хусус порсии қадим дифтонги *ai* вуҷуд дошта, дар ҷараёни инкишофи забон он ибтидо ба монофтонги *e* ва баъдан *i* бадал гардид. Чунин табаддули дифтонги номбурдaro дар мисоли вожаҳои *daiva* > *dev*, *daica* > *deg*, *maika* > *meg*, *teg* ва монанди инҳо ба таври равшан мушоҳида кард. Бояд зикр намуд, ки ин дифтонг қабл аз ҳамсадоҳои *m*, *n* ба садоноки *i* табдил ёфтааст: *kaina* > *ken* > *kin*; *daina* > *den* > *din*; *saima* > *sem* > *sim* [4, 37-38]. Вале, ба эҳтимоли қавӣ, ба таври истисно дар гӯйишҳои алоҳидаи тоҷикӣ дар вожаҳое, амсоли *ben* чунин таҳаввулот (гузариши *ai* > *e* > *i*) ба вуқӯъ наомадааст: умумиэронӣ *waina* > порсии қадим *vaina*, порсии миёна *ven* порсии классикӣ *ben* [11, 95, 102]. Маҳфуз мондани гунаи кӯҳани овозҳои алоҳидаи решай воҳидҳои лугавиро боз метавон дар вожаҳои *nūx* ва *guft* ва монанди инҳо нишон дод. Ҳоло дар забони адабии тоҷикӣ шакли меъёрии талаффузи вожаҳои тазаккурёфта *nūx* ва *guft* ба шумор меояд, аммо вожаи аввал дар гӯйишҳои тоҷикӣ ба гунаҳои *nū* ва *nū* мавриди истифода қарор дорад. Ҳангоми муқоиса намудани шакли гӯйишии ҳозира ба гунаи кӯҳан нисбат ба сурати адабӣ қадимтар будани гунаи гӯйиший равшан ҳоҳад гашт. Шакли порсии бостони шумораи тазаккурёфта *nava* аст, яъне гурӯҳи овозҳои ava минбаъд ба *u* бадал шудааст. Тазаккур бояд дод, ки чунин таҳаввулот ба таври қонунӣ ба вуқӯъ пайваста, он дар силсилаи вожаҳои дигар низ ба мушоҳида мерасад: *pavasta* > *pōst* > *pūst*. Вале дар натиҷаи инкишофи тадриҷӣ дар лаҳҷаҳои алоҳида он шакли *nū-ro* низ пазируftааст. Пас, маълум мегардад, ки гунаи *nū* нисбат ба *nū* кӯҳантар буда, баробари ин ҳамсадои *h*, ки таърихан дар вожаи зикршуда вуҷуд надошт, дар даврони баъдӣ дар қиёс бо шумораи *daҳ-pайдо* шудааст.

Воҳиди лугавии дуюм бошад, ҳоло ҳам дар забони адабӣ, ҳам гӯйишҳои зиёди тоҷикӣ ба гунаи *guft* мустаъмал аст. Аммо дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ (мисли Панҷакат...) он ба шакли *gūft* ба гӯш мерасад, ки аз нигоҳи таърихӣ гунаи кӯҳан мансуб мешавад, зоро дар

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

асл дар таркиби вожай мазкур дифтонги ау вучуд дошт. Барои равшан гардидани мохияти масъала зикр кардани шакли тасрифии феъли мазкур дар замони гузашта дар забони порсии бостон бамаврид аст:

Шумораи танҳо	Шумораи чамъ
1) agaīām (гуфтам)	1)agaīāmatah (гуфтем)
2) agaīāh (гуфтӣ)	2) agaīāt (гуфтед)
3) agaīāt (гуфт)	3) agaīātant (гуфтанд)

Мусаллам аст, ки дифтонги мазкур минбаъд ба истиснои ҳолатҳои алоҳида ба монофтонги *и* табдил ёфт (гӯш <gauša; рӯз<гаиҷа; мӯй< mauda). Бинобар ин, дар шакли *gūft* мавриди истифода қарор гирифтани феъли тазаккурёфта дар лаҳҷаҳои алоҳида ходисаи тасодуфӣ набуда, решай амиқи таъриҳӣ дорад.

Дар гӯйиши шимолӣ ҳолатҳои ба ҳамон гунаи қуҳан маҳфуз мондани пешвандҳои калимасоз низ ба мушоҳида мерасад. Ба ҳайси далел метавон корбурди феъли *nawishtan*ро ба шакли *nivestan/newisstan* дар ин гӯйиш зикр намуд. Чунин гунаи истифодаи ин вожа маҳсусан дар Хучанд, Исфара ва Конибодом зиёд ба мушоҳида мерасад: Бача-м, ман-ба йакта арза невиста тид (Хучанд). Ту авал номи ҳама-йа нивеста ман-ба те (Конибодом).

Мусаллам аст, ки дар таркиби иддае аз феълҳои эрониасл ва гузашта аз он ориёниасл пешванди таърихии *ni-* ВУЧУД дорад, ки он дар порсии бостон ба гунаи *ni-*, авестой *ni-* мустаъмал буда, маънои «харакат ба поён»-ро ифода менамуд [10, 15; 15, 83]. Пешванди мазкур ҷанд муддат дар забони порсии миёна ба ҳамон гунаи қуҳан идома ёфта, бальдан, ба гумони ғолиб, дар авоҳири порсии миёнаи сосонӣ ё ибтидои порсии нави классикӣ дар барҳе феълҳо шакл дигар кард ва ба гунаи па- мустаъмал гардид. Ин аст, ки ҳоло мо дар дастае аз феълҳо гунаи пешин (нигаристан, нишастан, ниҳодан) ва дар силсилаи дигар шакли таҳаввулёфтаи пешванди мазбурро дучор меоем (navishtan, navorxtan, namudan), vale дар ҷанде аз гӯйишҳои тоҷикӣ дар чунин гурӯҳи афъол низ ҳамон гунаи қадим побарҷо мондааст: умумиэронӣ *ni-pis*> порсии бостон *ni-pais* > порсии миёна *nipes* (*nīes*) > порсии классикӣ *nīvis*, тоҷикӣ *navis* [8, 67]. Ин феълро намояндагони лаҳҷаҳои шимолии тоҷикӣ ба гунаи нивес (нивесам, нивесӣ, нивесид...) истифода мекунанд.

Дар барҳе чунин аносирӣ луғавӣ ҳамсадои оғозии пешвандҳои калимасоз дар гӯйишҳои тоҷикӣ тағиyr ёфта бошад ҳам, садоноки

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

таркиби он ба ҳамон шакли бостон маҳфуз мондааст. Ин силсилаи феълҳо бо пешванди таърихии феълсози *vi-* дар назар аст, ки дар аҳди қадим дар ташаккули афъоли фаровон ҳиссаи сазовор дошт: *vimar* (гумор), *vinas* (гуноҳ, аз гуноҳидан), *vistar* (густур, аз густурдан), *vimaik* (гумез, аз гумехтаи), *viraik* (гурез, аз гурехтан) [16, 65].

Дар раванди инкишофи ҷанҷасраи феълҳо пешванди тазаккурёфта дар даврони порсии миёна дар бахше аз афъол сурати ӯзган худро маҳфуз дошт (*widardan*, *wirextan*, *wisistan*, *wistardan*) [13, 42-42], вале дар гурӯҳи дигар дучори таҳаввулоти шаклӣ гардид (*gumardan*, *gumextan*, *guwaridan*), дар давраи классикий бошад, ӯзган феълҳо бо пешванди таърихии *vi-* ба гунаи *gi-* таҳаввул ёфтанд. Аммо дар иддае аз гӯйишҳо дар феълҳои алоҳида садоноки аслии ин пешванд ба ҳамон гунаи ӯзган бοқӣ монд. Чунончи феъли *viraiktanaī* -и қадим имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ гунаи *гурухтаниро* соҳиб шудааст, аммо дар лаҳҷаҳои алоҳидаи тоҷикӣ он ба шакли нисбатан ӯзган *гурухтани* маҳфуз монда, садоноки таркиби пешванд бидуни таҳаввулот мавриди истифода қарор дорад: Гирез чет-ба ист, аламон гузарат (Исфара). Аб-борон гирехта барф-ба воҳӯрдим-ку (Конибодом).

Дар мисоли таҳлили сарнавишти ҷанҷ вожаи ориёиасл метавон ба ин ӯзган омад, ки бо вуҷуди дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор гардидани бархе аз онҳо дар гӯйишҳои тоҷикӣ гунаи ӯзган побарҷо мондааст. Агар дар бахше аз онҳо маҳфуз мондани овозҳои ӯзган таркиби решаашон мушоҳида гардад, пас дар силсилаи дигар бοқӣ мондани гунаи қадими пешвандҳои қалимасозашон ба назар мерасад. Чунин ҳам шудааст, ки ҳамсадои ҷунин пешвандҳо дучори таҳаввулот гардида, садоноки таркибашон ба ҳамон гунаи бостон побарҷо мондаанд.

Китобнома:

1. Aini S. Dar borai Firdavsi va Sahnomay u/ S.Aini. – Stalinobod, 1940.
2. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Ч. 2. / М. Баҳор.–Техрон, 1337.
3. Дехҳудо, А. Луғатнома. Ҷилдҳои 1-50. / А. Дехҳудо, –Техрон, 1325-1345.
4. Ефимов В.А., Растворгуева В.С., Шарова Е.Н. Персидский, таджикский, дари. / Ефимов В.А., Растворгуева В.С.,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

- Шарова Е.Н.// Основы иранского языкоznания. Новоиранские языки. –М: Наука, 1982. – С.5-230.
5. Қосимй М. ва дигарон. Фарҳанги масодири забонҳо ва гӯйишҳои эронии Тоҷикистон. Ҷ. 1-2. / М. Қосимй ва дигарон. – Душанбе, 1376.
6. Мирзозода С. Фарҳанги забони яғнобӣ / С.Мирзозода. Душанбе, 1995.
7. Мирзозода С. Таҳаввули таърихии бальзе феълҳои забони яғнобӣ / С.Мирзозода // Номаи пажӯшишгоҳ (мачмӯаи мақолот). –Душанбе, 2002, №2. - С. 95-103.
8. Муҳаммадхусайн ибни Халафи Табрезӣ. Бурҳони қотеъ. Ҷилдҳои 1-2. Ба кӯшиши Муҳаммад Саидипур. Бидуни зикри соли нашр.
9. Растворгueva В.С. Очерки по таджикской диалектологии / В.С. Растворгueva. –М.: Изд-во АН СССР. Вып.3.1956; вып. 4, 1962; вып.5, 1963.
10. Растворгueva й.С., Каримова А.А. Система таджикского глагола. -М.: Наука, 1964.
11. Растворгueva В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык / В.С. Растворгueva // Основы иранского языкоznания. Среднеиранские языки. М.: Наука, 1981. -С. 6-145.
12. Таквини забони форсӣ / А.Содикӣ. - Техрон, 1357.
13. Туғрал. Гиёҳи меҳр. Муаллифони дебоча ва мураттибони матну лугот А. Пӯлодов ва Асрор Раҳмонов. -Душанбе: Ирфон, 1986.
14. Ҳонларӣ П.Н. Дастури таърихии забони форсӣ / П.Н. Ҳонларӣ. –Техрон, 1372.
15. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ (давраи миёна). / А.Ҳасанов. –Хучанд, 2005.
16. Ҳудуд-ул-олам мин ал-Машриқ ила-л-Мағриб. Ба саъю қӯшиши Манучехри Ситуда. – Техрон, 1347.
17. Ҷӯраев Р. Этимологияи 100 калима / Р.Ҷӯраев. -Душанбе: Маориф, 1982.
18. Шелепова Л.И. Диалекты как источник этимологии / Л.И. Шелепова Л.И. –Томск: Изд-во Томского ун-та, 1977.

ОСОРИ ТАЛАФФУЗИ БОСТОН ДАР ВОЖАҲОИ ГӮЙИШИ ШИМОЛӢ

Лаҳҷашиносӣ як баҳши муҳими илми забоншиносӣ ба шумор рафта, дар фароянди ташаккул ва рушду инкишофи ин илм ҳамчун омили созанда мусоидат меқунад. Ба андешаи муаллиф, “маводи фактологии гирдомада аз лаҳҷаҳои шимолӣ ин нуктаро собит месозанд, ки алҳол дар қаломи мардуми мавзеъҳои муҳталифи Тоҷикистон ё минтақаҳои тоҷикнишини чумхуриҳои дигар на танҳо қалимаҳои қадимӣ ба ҳамон маъни пешина бокӣ мондаанд, балки дар аксари чунин лаҳҷаҳо талафғузи кӯҳани ин гуна унсурҳои лугавӣ маҳфузанд, ҳол он ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гунаи ҷадид мавриди истифода қарор доранд”. Ҳамчунин муаллиф ба ин ҳусусияти муҳими лаҳҷа ишора менамояд: “...бо вучуди дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор гардидан бархе аз онҳо дар гӯйишҳои тоҷикӣ гунаи кӯҳанашон побарҷо мондааст”.

Вожаҳои қалидӣ: лаҳҷаҳои шимоли Тоҷикистон, мавод, таҳаввулот, унсури лугавӣ, забони адабии ҳозираи тоҷик, қаломи мардумӣ, талафғуз, муқоиса, муқобила.

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕЙ ОРКУЛЯЦИИ В СЕВЕРНЫХ ДЕАЛЕКТАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Базируясь на собраной фактологический материал по северным говорам, автор статьи доказал, что сохранившиеся до нашего времени древние слова не только распространены в других диалектах таджикского языка, но и не изменили своего произношения.

Ключевые слова: северных диалектах Таджикистана, материал, преобразования, словарный состав, современный литературный таджикский язык, народных диалектах, артикуляция, сопоставление, сравнение.

THE ARTICULATION OF ANCIENT HERITAGE IN THE NORTHERN COLLOQUIAL DIALECT

Dialectology is one of the particular parts of linguistics that gained the top place. The author mentioned that he collected the factual material of dialects in north, considers that these words not only distributed in many regions of Tajikistan, but the pronunciation has not changed.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Keywords: Tajik northern dialect, material, reformation, lexicon, modern literary Tajik language, folk dialect, articulation, collation, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Абдуҷамол - мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров, доктори илмҳои филологӣ, профессор, тел.: + 992 92 824 25 61, е – майл: abdujamol58@mail.ru.

Сведения об авторе: Ҳасанов Абдуҷамол – зав. каф. таджикского языка Худжандского государственного университета им. Бободжона Гафурова, доктор филологических наук, профессор, тел.: +992 92 824 25 61, e-mail: abdujamol58@mail.ru.

About the author : Hasanov Abdujamol – Chief of Tajik Language Department of Khujand State University by name Bobojon Gafurov, Doctor of Philology Sciences, Professor, Phone: +992 92 824 25 61. E-mail: abdujamol58@mail.ru.

УДК: 491. 55 01

НАЗАРЕ БА ГЎЙИШИ ТОРЛИФӢ

*Шаҳбоз Қабиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

*Тӯфони қисмат ҳаммилатони моро гарибу фирорӣ
гардонида, ба ҷор тарафи дунё парешон кардааст.*

Эмомали Рахмон

Дар аҳди бостон ҳудуди интишори қабилаҳои эронӣ хеле доман паҳн карда буд ва роҷеъ ба ин масъала аллома Б. Гафуров дар китоби «Тоҷикон» чунин ибрози андеша кардааст: «Дар замонҳои қадим маҳалли паҳншавии забонҳо ва тоифаҳои эронӣ назар ба асрҳои миёна ва давраи нав хеле васеъ буд. Вай сарзамини паҳновареро аз Европаи Ҷанубӣ Шарқӣ то Туркистони Шарқӣ ва аз назди Урал то Ҷанубӣ Эронро фаро мегирифт» [1, 50].

Тибқи маълумоти мадраку санадҳои фаровони таърихиву бостоншиносӣ ва маводи забоншиносӣ ҳавзаи Шинҷон (муарраби Шингон), ки қаблан марказаш – Кошғар буд ва онро Бухорои Ҳурд низ меномиданд, баъдан бо номи Туркистони

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Шарқй ва алҳол бо номи Вилояти Худмухтори Синзяну Үйгур маъруф аст, аз аҳди бостон то қарнҳои охир минтақаи зисти ниёғони мо будааст. Ҳатто муҳаққиқ Ҳ. Шарифов қайд менамояд, ки: «Олтою Муғалистон ҳам як замоне мулки ачдодии сирф эронинажод ба шумор мерафтанд» [9, 15] ва аз ин чост, ки олимон Туркистони Шарқй ё худ Синзяни ҳозираро яке аз гахвораҳои тамаддуни мардуми эрониасл меҳисобанд ва онро барҳақ ба ҳудуди этникии ҳалқи тоҷик доҳил мекунанд [10, 31].

Тоҷикони муқими Ҷумхурии Мардумии Чин аз ҷумлаи эронинажоне мебошанд, ки аз қабилаҳои сакой (дар сарчашмаҳои юнонӣ – скифӣ, сарматӣ) маншаъ гирифта, бо ҳукми тақдирӯ беадолатии таъриҳ, яъне дар асари шартномаи соли 1895 байни Русия, Чин ва Британияи Кабир оид ба муқаррар намудани марзҳои сиёсӣ, яъне сарҳадот, ки бо усули табартақсимкунӣ (истилоҳи академик Р. Масов) сурат гирифта буд, тоҷикони сарикӯлии бумӣ (на сарикӯлӣ) ва төъдоде аз вахониёне, ки аз зулму шиканҷаи ҳокимони афғон гурехта ҷон ба саломат бурдаанд, тобеи қишивари ҶМЧ мешаванд.

Қобили зикр аст, ки Вилояти Худмухтори Синзяну Үйгур қалонтарин ноҳияи Ҷумхурии Мардумии Чин буда, дар он беш аз 40 ҳалқияту миллатҳои хурду бузург ва гуногунзабону мухталифмазҳаб зиндагӣ мекунанд ва мавқеи зисту сукунати тоҷикон, яъне эронитаборон низ ба ҳамин минтақа тааллук дорад.

Бояд зикр кард, ки оид ба шумораи тоҷикони маскуни Чин маълумотҳо яксон нест, зеро онҳо ба сурати пароканда ва дар муҳити ақвоми турк умр ба сар мебаранд. Агар дар музофоти тоҷикнишини Тошқӯрғон тақрибан 34 ҳазор тоҷик, асосан сарикӯлиҳо, сарҷамъона зиндагӣ кунанд, аммо вахониҳо ва гурӯҳи этникии хурди дигаре бо номи айну (абдолӣ, шайдӣ) ба таври парешон, яъне дар ҳудуди волостҳои миллии Зарабшон, Тор, Навобод, Озодобод ва дигар мавзеъҳои мухталифи тобеи Кошғар (Кошғар – кӯҳи (санги) яшм, ки туркзабонҳо онро ба талаффузи худ созгор намуда, Кошғар, Қашқар мегӯянд) сукунат дошта ва ба асоси ҳудшиносии миллӣ дар маҷмӯъ төъдоди тоҷикони Чинро дар ҳудуди беш аз 50 ҳазор ба қалам додаанд [3, 68].

Маҳз, таҳти фишору тазиики қабилаҳои туркнажод қабилаҳои эронитабор ба маҳдудияту парокандагӣ рӯ ба рӯ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

мешаванд ва қисман тағири макон мекунанд. Аз чумла: «Ба касрати муҳоцирати паёпай ва пурфочия аҳолии тоҷики Кошгар саҳт коҳиш ёфт ва оқибат ба нестӣ расид. Шамъи тоҷик танҳо дар баландкӯх – водии Сарикӯл ва баъзе мавзеъҳои атрофи Ёрканду Хутан фурӯзон монду ҳалос» [9, 135].

Дар осори илмӣ, таъриҳӣ ва саёҳатномаҳои оид ба ҳавзаи Шинҷон бахшидашуда перомуни гурӯҳҳои этникии сарикӯлӣ ва вахонӣ маълумоти бештаре ба назар мерасад. Аммо дар бораи гурӯҳи этникии эрониасли айну//эйну, ки уйғурун онҳоро абдолӣ меноманд, аввалин маълумоте дар фишурдаи маърӯзai A. M. Решетов [7, 78] ва баъдан ишораҳои помиршиносони шинохта Б. Лашкарбеков [версияи электронӣ] ва А. Мирбобоев [6, 59-70] ба назар мерасад. Бо дарназардошти маълумоти эшон ва маълумоти шифоҳии профессори Донишгоҳи Синзян, тоҷики табааи Чин Замир Саъдуллозода ва ҳамчунин маълумоти ҳосилнамудаи худ муҳаққиқ X. Кабиров оид ба гурӯҳи этникии мазкур бештар таваққуф намуда, төъдоди онҳоро бештар аз ҳазор нафар ба қалам додаанд.

Ба андешаи А. Мирбобоев, забони эшон «ба лаҳҷаҳои дарии шимоли Афғонистон шабоҳат дорад, аммо ин мардум худро тоҷик намехонад» [6, 65]. Забони ин гурӯҳи этникӣ ё худ қавми мазкур таҳти таъсири забони уйғурӣ қарор гирифта, дар шакли як забони бӯқаламун ба назар мерасад. Яъне, асосан луготи гуфторашонро калимаҳои форсии тоҷикӣ ташкил намуда, ҷумлаҳояшон ба грамматикаи забони уйғурӣ тобеъ шудааст. Ҳусусан, ҷонишинҳои шаҳсӣ ва феълҳои ёридиҳанда бештар уйғурӣ буда, дигар калимаҳои ҷумла форсӣ-тоҷикӣ мебошанд. Онҳо дар муҳити қавмӣ худро хик ё вахӣ (вахонӣ) ном мебаранд, vale дар муҳити уйғуруни ёркандӣ худро тоҷик, дар Урумҷӣ худро хутанӣ муаррифӣ намуда, аммо дар Хутан мегӯянд, ки мо авлодан аз Гумо буда, исмоилий мебошем ва ба ҷамоатхона, яъне масҷид меравем [Лашкарбеков, версияи электронӣ]. Дар ҳар сурат то ҳанӯз ин қавм ҳамчун гурӯҳи этникии ориёйтабор мавқеи худро нигоҳ дошта, мутаассифона, омӯзиши забони онҳо аз назари муҳаққиқон дар канор мондааст.

Муҳаққиқ А.Ш. Қадырбаев оид ба қабилаи эйну (айну) қайд мекунад, ки онҳоро уйғурун абдолӣ ном бурда, дар нишебиҳои Тён-Шон ва уездҳои Хутан, Ёрканд, Лопе, Қарақош, Янгишаҳр ва Янгиҳисор зиндагӣ карда, шумораашон беш аз як ҳазор мебошад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Муаллиф инчунин дар мақолааш оид ба мавҷудияти қабилаи ориёнажоди пахпу ишора карда, шуморай онҳоро тақрибан 8-10 ҳазор зикр мекунад [Кадырбаев, версияи электронӣ]. Бояд гуфт, ки оид ба қабилае ба номи пахпу маводе дастрас накардем ва мардуми бумй низ дар ин хусус маълумот надоранд.

Тибки маълумоти Замир Саъдуллоzода дар сұхбат оид ба қабилаи эйну (айну) метавон гуфт, ки төъдоди онҳо тақрибан дар худуди ҳазор нафар буда, асосан, дар Хутану Лопе ва Қарақош зиндагӣ мекунанд. Шуғли ягона надошта, асосан аз ҳисоби майдифуруşӣ ва талбандагӣ рӯz мегузаронанд. Бо дигар қавму ҳалқиятҳо ҳамнишинӣ ва рафтую надоранд ва аз эшон канораҷӯйӣ мекунанд. Мавсуф илова мекунад, ки барои омӯзиши таҳқики забон, фарҳанг ва урғу одати онҳо ба ду донишҷӯ иншои рисолаи дипломӣ фармудам, лекин бо сабаби дурӣ ҷустан ва ҳамсұхбат нашудану напазируфтани шахсе аз қавми дигар, онҳо натавонистанд, ки рисолаҳои худро анҷом бидиҳанд. Ҳатто, шахсан худам ҳам дар боби омӯхтани забону фарҳангӣ эшон кӯшиш кардам, лекин натиҷаи дилҳоҳ ба даст наомад.

Аз ин чост, ки оид ба қавми номбурда низ ҳанӯз ҳам тадқиқоти алоҳида ва маълумоти бештаре дар ихтиёр надорем.

Чун забони уйғурию қиргизӣ ба як хонаводаи забонҳои туркӣ мансуб буда, ба яқдигар хеле қаробат доранд ва онҳо бо тоҷикон дар як худуди муштарак зиндагӣ мекунанд, аз ин лиҳоз, таъсири ин забонҳо ба забонҳои эрониасл назаррас мебошад. Ҳусусан, забони уйғурӣ ҷойи тоҷикиро, ки то солҳои 50-уми асри гузашта роиҷ буд, гирифта, ҳоло ҷойи забони сариқӯлиро низ маҳдуд карда истодааст.

Чуноне ки олимони соҳа иброз медоранд, раванди таъсири мутақобилаи забонҳо, ки ба ивазшавии забон (языковая смена) оварда мерасонад, се марҳиларо дар бар мегирад:

- 1) «период первичного одноязычия, когда родным является исконный язык, в который проникает различные явления, факты из другого языка;
- 2) период двуязычия;
- 3) период отмирания родного языка и установления нового одноязычия, когда единственным родным языком становится второй родной язык» [2, 338-339].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Маъмулан, дар мавриди омезиши забонии ақаллиятҳои миллӣ омезиши фарҳангию этниқӣ низ сурат мегирад: «Подобные процессы наблюдаются в Средней Азии» (например, среди памирских народностей в Таджикистане) и некоторых других многонациональных районах нашей страны.

Вместе с тем следует учитывать, что любой народ, пользуясь даже вторым языком в качестве единственного литературного языка, при желании может сохранять свою национальную автономию, развивать культуру и т.д.» [2, 339].

Дар ноҳияи Тошкӯргон, ба андешаи мардуми таҳҷоӣ, се забони бунёди тоҷикӣ дошта истифода мешавад:

1. Забони сарикӯлӣ, ки ба он тақрибан 35-37 ҳазор нафар ҳарф мезананд.
2. Забони вахӣ (ваҳонӣ), ки дар доираи 3-4 ҳазор нафар мустаъмал мебошад.
3. Забони (гӯиши) торлиғӣ – забони тоҷиконе, ки бо забонҳои гурӯҳи туркӣ-муғулӣ (уйғурӣ, қирғизӣ, ҷагатоӣ...) омезиш ёфта, забони маснуии маҳлуте ҳосил шудааст, ки ба он дар ҳудуди 1000-1500 нафар тақаллум мекунанд [Кабиров, 2016].

Маълум аст, ки дар як ҳудуду муҳит зисту фаъолияти ду гурӯҳ ва ё зиёдаи этниқӣ тадриҷан байни онҳо таъсири мутақобила сурат гирифта, боиси таҳаввулоту тағйироти забонҳо мегардад. Чунончи, муҳаққиқ Л.Т. Соловьёва дар ин маврид чунин менависад: «Тесное взаимодействие в Самурзакано в течение длительного времени обхазского и мегрельского языков отразилось на особенностях речи местного населения. Оба языка в результате совместного развития приобрели определенное своеобразие» [8, 392]. Ҳамчунин ҳанӯз дар асри XIX дар забоншиносии шӯравӣ назарияе ба миён омада буд, ки дар асари таъсири мутақобилаи ду забон забони нав, яъне забони сеюм тавлид мешавад. Лекин ҳамон вақт дар забоншиносии хориҷӣ андешаҳои муҳолифи назарияи мазкур низ садо дода, аз ҷумла А. Шрадер изҳор карда буд, ки забоншиносии муқоисавӣ мавҷудияти забони омехтаро рад мекунад. Агар ду забони гуногун ҳамхудуд бошанд, дар ин ҳолат онҳо ё ба сифати ду забони мустақил паҳлуи ҳам фаъолият мекунанд ва ё яке аз онҳо дигареро маҳдуд ва тадриҷан аз байн мебарад [2, 101]. Аз воқеяят дур нест, ки гӯиши торлиғӣ низ дар

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

муддати тўлонии ҳамзистии точикони сарикўливу вахонй бо қирғизхову уйғурон зухур карда бошад.

Ҳадафи мо ҷалби таваҷҷуҳ нисбат ба гўйиши мазкур аст, зеро гарчи оид ба гўйиши эронитабори ҳавзаси Шинчон каму беш маълумот мавҷуд бошад, лекин перомуни гўйиши торлигӣ то кунун дар ягон осори илмӣ ишорае нашудааст. Мавҷудияти гўйиши мазкурро мардумони маҳаллӣ профессор Замир Саъдуллозода таъкид намуда, төъодди соҳибони ин гўйишро дар ноҳияи Тошқўргон то 1500 нафар нишон додааст, Тухтибек Рустемибай (Рустамбой), ки соҳиби ин гўйиш аст, ба сифати магистранти факултети филология ду сол таҳсил намуда ва таҳти роҳбарии камина корҳои магистиашро анҷом дод, төъодди гўйишварони торлигиро дар ҷамоати Тори ноҳияи Оқту, ки ҳаммарзи ноҳияи Тошқўргон мебошад, тақрибан 5000 нафар таъйид мекунад.

Тибқи маълумоти эшон, вежагиҳои фарқкунандай ин гўйиш дар тобишҳои овозӣ (талаффуз) ва бештар дар қисмати лугат (лексика) ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тарик, шумораи точикони Чин беш аз 50 ҳазор нафарро ташкил медиҳад ва ин шумора дар муқоиса бо дигар ақаллиятҳои миллӣ андак нест.

Китобнома:

1. Фафуров, Б. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Фафуров. –Душанбе: Ирфон, 1998. – 413 с.
2. Дешериев, Ю. Д. Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе / Ю. Д. Дешериев. –М. : Наука, 1966. – 402 с.
3. Кабиров, X. Ш. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая (на материале этнической группы сарыкольцев) / X. Ш. Кабиров . –Душанбе, 2016. – 332 с.
4. Кадырбаев, А. Ш. «Таджики» Китая: история и современность / А. Ш. Кадырбаев. Электронный источник: www.synologia.ru.
5. Лашкарбеков. В поиске памирцев Китая. Электронный источник: www.pamirian.ru.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

6. Мирбобоев, Азиз. Назаре ба таҳаввули забонҳои эронии минтақаи Ҳиндкуши шарқӣ / Азиз Мирбобоев // Номаи Пажӯҳишгоҳ. –Душанбе, 2002. – С. 59-70.
7. Решетов, А. М. Народность эйну в Китае: Проблемы истории и языковой ситуации / А. М. Решетов // XVII научная конференция «Общество и государство в Китае». Тезисы докладов. Ч. 2. – М. , 1986. – С. 78.
8. Соловьева, Л. Т. Миграционные процессы в юго-восточной Абхазии и их влияние на этнокультурное развитие региона / 19-начало 20 в.) / Л. Т. Соловьёва // Расы и народы. –М.: Наука, 2009 (34). – С. 376-395.
9. Шарифов, Ҳ. Тоҷикони бурунмарзӣ / Ҳ. Шарифов. –Хуҷанд, 1996. –294 с.
10. Шарифов, Ҳ. Яъқуббеки Бадавлат / Ҳ. Шарифов. –М. , 2001. – 496 с.

НАЗАРЕ БА ГӮЙИШИ ТОРЛИФӢ

Муаллиф дар мақола аз мавҷудияти гӯйиши торлиғӣ , ки аз нигоҳи ӯ, ба گурӯҳи шеваҳои забони тоҷикӣ доҳил мешавад, сухан гуфта, таваҷҷуҳи забоншиносонро ба ин нукта ҷалб намуд, ки дар бораи гӯйиши мазкур таҳқиқоте сурат нагирифтааст. Тибқи гузориши муаллиф, мардуме, ки ба ин шева гуфтугӯ мекунанд, дар Вилояти Ҳудмухтори Синзяну Уйгури Ҷумҳурии Мардумии Ҷин зиндагӣ мекунанд ва төъдодашон аз 1000 то 5000 нафарро ташкил медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: забон, фарҳанг, гӯйиш, Сарикӯл, вахонӣ, گурӯҳи этникӣ, эйну-айну (абдолӣ, шайдой), Ёшканд Тор, Навобод, Озодобод, Кошгар.

ВЗГЛЯД НА ТОРЛИГСКИЙ ДИАЛЕКТ

В статье подтверждается наличие тарлигского говора или диалекта, который с точки зрения автора и относятся к таджикско-персидской группе и языков и до сих пор не был в поле внимания линглистов. В ходе анализа было определено количество людей, говорящих (от 1000 до 5000 человек) которые проживают в Китайской Синцинзянской Уйгурской области и их количество китайской народной республики.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Ключевые слова: язык, культура, говор, Сарикул, ваханский, этническая группа, святой, Ёшканд Тор, Навобод, Озодобод, Кашгар.

THE ASPECT OF THE TORLING DIALECT

The author mentioned in the article the being of tarling dialect, which from his point of view it depended on the Tajik-Persian group and most of all the scholars didn't write any researching work about it. The author satisfies the people, who use this language living in Chinese People's of Sintsi Uigur region and its population are from 1000 to 5000 people.

Keywords: language, culture, dialect, Sarikul, wakhani language, ethnic group, sincere, Yoshkand Tor, Navobod, Ozdobod, Kashgar.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шаҳбоз Кабиров - дотсенти кафедраи забони тоҷикии умумидонишгоҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

Сведения об авторе: Шахбоз Кабиров – доцент кафедры таджикского языка общеуниверситетского Таджикского государственного университета, доктор филологических наук, профессор.

About the author : Shahboz Kabirov – Assistant Professor of Tajik language Department of Tajik National University, Doctor of Philology Sciences, Professor.

ТОПОНИМИКА ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЙ»-И МУҲАММАДҲУСАЙНИ БУРҲОН

*Вайдуллоҳозода С.
ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров*

Забони тоҷикӣ дар муддати таърихи дароз воситаи асосии мубодилаи афкори ҳамаи аъзёни ҷамъиятӣ ба шумор рафта, то имрӯз баҳри ташаккули забони адабӣ дар таърихи инкишофи забон ва ҳалқу миллат марҳилаи муҳимро паси сар намудааст.

Доир ба омӯзиши илмии ҳамаи соҳаҳо: фонетика, лексика, морфология, синтаксис, фразеология, этимология ва монанди инҳо корҳои назарраси илмӣ аз ҷониби олимони ватаниву ҳориҷӣ рӯйи кор омадаанд. Ба гайр аз ин, баҳши топонимика дар қатори соҳаҳои дар боло қайдгардида соҳаи муҳими илмию таҳқиқотӣ ба ҳисоб рафта, тавассути омӯзиш ва баррасӣ корҳои илмии назаррасро ба роҳ мондан мумкин аст. Истилоҳи мавриди назар ба як баҳши омӯзишӣ мансуб буда, таҳқиқгар бо роҳи омӯхтани топоним ва шоҳаҳои онҳо аз таъриҳ ва географияи вожаҳои мансуб ба онҳо боҳабар мегардад.

Зикр бояд кард, ки академик В.В.Бартольд пас аз омӯзиши амиқ ба чунин ҳулоса меояд: «...ҷуғрофидонҳои мусулмони асри X дар асарҳои худ ҳамон номҳоеро қайд кардаанд, ки онҳо дар сарчашмаҳои асри V зикр шудаанд» [2, 35].

Дар робита ба ин, номшинос А.Л.Хромов дар асоси таҳдили сарчашмаҳои арабӣ ва форсӣ-тоҷикии асрҳои X-XIII сабит месозад, ки бо омадани арабҳо ба Осиёи Миёна дар асрҳои VII-VIII дар топонимҳо очилан тағиирот ба амал наомад [8, 219].

Забоншинос Д.Ҳомидов дар яке аз мақолаҳои худ «Сарнавишти вожаи Самарқанд» менигорад: «Ташаккул ва таҳаввули аксари номҳои ҷуғрофии Осиёи Марказӣ ба инкишофи забонҳои эронӣ, ҳосатан ба забони тоҷикӣ ҳос аст. Зоро забони тоҷикӣ аз кабили забонҳои кухани пургандовати ин сарзамин буда, беш аз ҳазор сол ҷун забони расмию коргузорӣ, илмию фарҳангӣ маҳсуб ёфтааст» [4, 43].

Топонимшинос Аюбов А. дар китоби ба забони русӣ нашрнамудаи худ «Топонимҳои Истаравшан» доир ба вожаҳои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

топонимй зикр менамояд: «Топонимхо гурӯҳи асосии ҳар як забонро ифода мекунад ва дар паси он таърихи ачиб нухуфтааст. Онҳо моро ба давраҳои гуногуни таъриҳӣ бурда мерасонанд ва барои ҳалли муаммои таъриҳӣ сарчашмаи муҳим ба ҳисоб мераванд» [1, 4].

Муҳаққики ҷавон Одинаев А. дар бобати топонимики дар мақолаи «Назаре ба таърихи омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ дар Тоҷикистон» овардааст: «Номвожаҳои ҷуғрофӣ бо таърихи мардуми маҳал робитай ногусастани дошта, барои омӯзиши таъриҳҳамчун сарчашмаи беэътиҳод метавонанд хизмат намоянд. Зеро номҳо маҳсули заковати мардум буда, ҳеч гоҳ онҳоро тасодуфӣ нагузаштаанд ва таҳқики топониму микротопонимҳо ва таҳлили этиологии онҳо нишон медиҳад, ки аксари ҷойномҳои манотики Тоҷикистон дорои маънни хушоянду зебо буда, бо назардошти шароити ҷуғрофӣ гузашта шудаанд, ки номҳо бо мавқеи ҷойгиршавии худ мувофиқат мекунанд. Маҳз дорои аҳамияти вижга будани номвожаҳои ҷуғрофӣ боиси он гардидааст, ки дар забоншиносии умумӣ қисмати маҳсус бо номи **топонимика** таҳсис дода шавад, ки предмети омӯзиши он аз номи мавзеъҳои хурд сар карда то номҳои қитъаҳо мебошад» [5, 176].

Дар ҳақиқат, омӯзиши топонимҳо дар илми забоншиносӣ ҳодисаи нодир ба шумор рафта, таҳқиқоти паҳлӯҳои он муҳим арзёбӣ мегардад. Топонимҳо чун яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ дар охир асри XIX рушду инкишоф ёфтааст. Дар забоншиносӣ ба вожаҳое ба монанди антропонимҳо (номи хоси одамон), топонимҳо (номи хоси объектҳои географӣ), теонимҳо (номи хоси худоён), зоонимҳо (ном ва таҳаллуси ҳайвонҳо), астронимҳо (номҳои хоси ҷирмҳои осмонӣ), космонимҳо (номи хоси кайҳонӣ ва ҳамсайёрагон), фитонимҳо (номи хоси рустаниҳо), хрононимҳо (номи хоси қисмати вақте ки ба ҳодисаҳои таъриҳӣ тааллуқ дорад), идеонимҳо (номи хоси объекти фарҳангӣ маънавӣ), хрематонимҳо (номи хоси объекти фарҳангӣ маводӣ) дучор шудан мумкин аст. Топонимҳо гуфта вожаҳоеро меноманд, ки объектҳои географиро дар бар мегиранд. Дар китоби «Лугати терминҳои забоншиносӣ» вожаи мазкур ҷунин шарҳ дода шудааст: «Топонимика(юн. *topos* — ҷой, ҳудуд, мавзӯ +*onuma*-ном). 1. Соҳаи лексикология, ки ба

СУХАНШИНОЙ, №3 2017

омӯхтани номҳои географӣ машғул мешавад. 2. Маҷмӯи номҳои географии мавзеи муайян [9, 190].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи топонимика чунин шарҳ дода шудааст: **Топонимика** - تپانیمیکه - ю. маҷмӯи номҳои ҷуғрофии ягон мамлакат ё мавзӯъ. 2. збш. Як қисми вожашиносӣ, ки номҳои ҷуғрофиро меомӯзад [7, 350].

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар фарҳангномаҳо мағҳуми топонимика шарҳи ягонаро доро буда, номҳои ҷуғрофиро ифода менамояд. Аз ин рӯ, ҳамаи қалимаҳои мансуб ба географияро вожаҳои топонимӣ номидан мумкин аст.

Мусаллам аст, ки топонимика омӯзиши номи маҳалла, макон, ҷойро танзим менамояд. Маҷмӯи номҳои географии ин ё он макону маҳал топонимиюн он маҳсуб меёбад. Дар забоншиносӣ маҳалҳои қалон макротопоним ва маҳалҳои хурд микротопоним номгузорӣ гардидааст, ки барои омӯзиши номҳои географӣ аҳамияти қалони назариявию амалиро доро мебошад. Ҷузъҳои дигари топонимика гидронимика (номи объектҳои табиӣ ва сунъии об), космонимика (номи цирмҳои осмонӣ), ойконимика (номи маҳалҳои аҳолинишин), оронимика (номи үнсурҳои релефи рӯйи замин), урбанонимика (номи ҷузъҳои гуногуни шаҳр) ба шумор меравад, ки онҳо дар алоҳидагӣ ҳамчун як соҳаи илм бо таъриху география муносибати муштарақ доранд.

Дар ҳақиқат, мавриди омӯзиш қарор додани номҳои географӣ моро водор менамояд, ки ба тарзи талаффуз, сохтори ғрамматикий ва маънои лексикии топонимҳои зиёди забон аҳамияти хоса бидиҳем. Барои ҳамин мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додани топонимиюн фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон [3] аз аҳамият ҳолӣ намебошад. Дар натиҷаи ҷустуҷӯву омӯзиши фарҳангномаи мазкур маълум гардид, ки вожаҳои топонимӣ дар лугатномаи мазкур фаровон ба назар мерасанд.

Лугатномаи «Бурҳони қотеъ» яке аз фарҳангномаҳо ба шумор меравад, ки вожаҳои бештареро доро буда, дар он қалимаҳои гуногун шарҳу эзоҳи худро ёфтаанд. Дар фарҳангнома вожаҳои бештареро дучор омадан мумкин аст, ки номҳои ҳайвонот, рустаний, наботот, шаҳр, кӯча, вилоят ва исми ҳоси одамонро дар бар мегиранд. Мо тасмим гирифтем, ки

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

доираи омӯзиши худро ба калимаҳои топонимӣ бахшида бошем, то ки тавассути таснифот номҳои топонимиро манзури шумоён гардонем.. Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» вожаҳои зиёди топонимиро дар худ ҷой додааст. Номҳои топоними дар фарҳангнома мавҷуд бударо мо метавонем ба сурати зайл мавриди омӯзиш қарор дихем. Дар фарҳангномаи мазкур номҳои топоними шаҳр, вилоят, кӯҳ, ҷашма, дарё, рӯдхона, қалъа, мавзеъ, ҳисор, қасаба, қаря, оташакада мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки дар ҳақиқат дар лугатнома ба ҷашм мерасанд:

1. Топонимхое, ки номи шаҳрро ифода мекунанд:

Абивард номи шаҳрест дар Ҳурозон мобайни Сарахс ва Нисо, ки онҳо низ ҳар як шаҳре бошанд [3, 70].

Арастотолис номи шаҳре, ки Арастотолис ба номи худ обод карда бошад [3, 79].

Урганҷ номи шаҳрест аз вилояти Ҳурозон, ки дар сарҳади Мовароуннаҳр воқеъ шудааст [3, 81].

Ирмания шаҳрест маъруф, ки оташкадаи Дуруҳш дар он ҷост. Гӯянд бонуи Ирмания ва Шероз ва оташкадаи Дуруҳш Роси маҷусӣ буда, ки алҳол ба Раъсулбағл машҳур аст ва дирҳами бағлӣ мансуб ба ўст [3, 82].

Испаранг шаҳрест наздик ба Самарқанд ва мавлиди Сайф он ҷост [3, 88].

Исбахон шаҳре бошад доруссалтана дар мулки Ироқ [3, 89].

Исторбод номи шаҳрест дар Табаристон машҳур ба Астаробод [3, 90].

Исрӯшана номи шаҳрест аз вилояти Мовароуннаҳр ва ба замми аввал ва солис (3, яъне Усрӯшана) асаҳ аст [3, 92].

Исфаройин ва он шаҳрест машҳур дар Ҳурозон [3, 93].

Исфаранҷ муарраби Исфаранг аст; ва он шаҳре бувад наздик ба Суғди Самарқанд ва мавлиди Сайф аст; ва баъзе гӯянд наздик ба Самарқанд [3, 94].

Чангвон номи шаҳрест аз вилояти Ҳиндустон [3, 358].

Чин шаҳрест маъруф ва машҳур [3, 362].

Ҳисор номи шаҳрест ҳуснхез [3, 366].

Хито номи шаҳрест аз мамолики Чин [3, 378].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Харғун номи шаҳрест ва шаҳрро ба арабӣ «мадина» гӯянд [3, 386].

Халлух номи шаҳрест аз Туркистон мансуб ба хубон [3, 400].

Халхолзар номи шаҳрест мобайни Қазвин ва Гелон [3, 400].

Хоразм номи шаҳрест маъруф ва машхур аз Туркистон [3, 406].

2. Топонимҳое, ки номи вилоятро дар худ қасб намудаанд:

Ардан номи вилоятест; ва номи рӯдхонае ҳам ҳаст наздик ба Димишқ [3, 78].

Алон номи вилоятест аз Туркистон ва баъзе гӯянд номи шаҳрест; ва номи кӯхе ҳам аст дар Арафот [3, 110].

Алмолак номи вилоятест [3, 111].

Имлоқ номи вилоятест аз Туркистон [3, 113].

Эрон вилояти Ироқ ва Форс ва Хурасон ва Озарбойҷон ва Аҳвоз ва Табаристон ва бештар аз ҳудуди Шомро низ гӯянд [3, 131].

Эг вилоятест аз вилоёти форс [3, 132].

Бичур номи вилоятест мобайни Кобул ва Ҳиндустон [3, 155].

Бадаҳшон вилоятест мобайни Ҳиндустон ва Хурасон [3, 159].

Барбад номи вилояти Систон аст [3, 162].

Бартос номи вилоятест аз Туркистон ва дар он ҷо пӯстини хуб мебошад [3, 163].

Барҳон номи вилоятест аз мулки Форс [3, 163].

Буст номи вилояте ва қалъаест машҳур [3, 178].

Батлаюс номи вилоятест дар магриби замин [3, 184].

Бангиш номи вилоятест аз Мовароуннаҳр [3, 195].

Баҳр номи вилоятест [3, 201].

Партош номи вилоятест аз Туркистон [3, 227].

Панҷоб вилоятест аз Ҳиндустон, ки Лоҳур тавобеъи он бошад [3, 247].

Татор вилояте бошад аз Туркистон [3, 271].

Турон номи вилоятест бар он тарафи оби Ому, яъне Мовароуннаҳр [3, 299].

Чоландар номи вилоятест дар Сӯманот [3, 309].

Чова номи вилояте ва ҷазираест дар миёни дарё [3, 312].

Чилм номи вилоятест аз мулки Панҷоб [3, 322].

Чий вилояти Сифоҳонро гӯянд [3, 331].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Чикин номи вилоят [3, 352].

Ҳичоз номи вилоятест машхур дар Арабистон [3, 364].

Ҳатл номи вилоятест аз Бадахшон, ки аспи хуб аз он ҷо оваранд [3, 378].

Ҳатлон номи вилоятест аз музофоти Бадахшон [3, 378].

Ҳурӯсон номи вилоят, ки дар машрики форс ва Ироқ воқеъ аст [3, 381].

Ҳаков номи ҷо ва мақоме ва вилояте аст [3, 399].

3. Топонимҳое, ки номи кӯҳро үнвон намудаанд:

Испурз номи кӯҳест бисёр баланд ва рафेह [3, 88].

Истиё номи кӯҳест аз кӯҳҳои мобайни Ҳирот ва Фазна [3, 92].

Асгованд кӯҳе бошад наздик ба Систон [3, 95].

Ашкованд номи кӯҳест наздик ба Систон [3, 99].

Алванд номи кӯҳест баланд дар навоҳии Ҳамадон. Гӯянд дувоздаҳ ҳазор ҷашмаи об аз домани он кӯҳ бармеояд [3, 112].

Айловил номи кӯҳ [3, 138].

Бартойил кӯҳест дар он ҷазира, ки шабҳо аз он кӯҳ садои табл ва дуҳул ва синҷ меояд [3, 167].

Барандак кӯҳи кӯчак ва пуштаи хурдро гӯянд; ва баъзе гӯянд **барандак** пуштаест кӯчак, ки дар миёни дашт ва саҳро воқеъ бошад [3, 171].

Бедвоз номи кӯҳест аз вилояти Моваруннаҳр [3, 205].

Бесутун номи кӯҳест машхур, ки Фарҳод ба фармудаи Ширин онро меканд [3, 207].

Чалонкӯҳ номи кӯҳест дар мулки Яман [3, 353].

4. Топонимҳое, ки номи ҷашмаро ифода мекунанд:

Бодхонӣ номи ҷашмаест дар қарияи Ҳаво, ки яке аз қурои Домгон аст [3, 138].

Ҷашмаи Гуласб ҷашмаест дар Хурӯсон аз тавобеъи Тӯс [3, 347].

Ҷашмаи Канкала ҷашмаест дар Озорбойҷон [3, 347].

Ҷашмаи Мунфацир яке аз манозили Қамар аст [3, 347].

Бодхонӣ номи ҷашмаест дар қарияи Ҳаво, ки яке аз қурои Домгон аст [3, 138].

Ҷашмаи Гуласб ҷашмаест дар Хурӯсон аз тавобеъи Тӯс [3, 347].

Ҷашмаи Канкала ҷашмаест дар Озорбойҷон [3, 347].

Ҷашмаи Мунфацир яке аз манозили Қамар аст [3, 347].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

1. Топонимхое, ки номи дарё ва рӯдхонаро ифода менамоянд:

Ақфуда номи дарёи Гелон аст [3, 109].

Бахри Андалус дарёест, ки киштӣ дар он кор накунад [3, 156].

Бахри Чигил номи дарёчаест дар Туркистон мансуб ба шаҳре, ки онро Чигил мегӯянд [3, 156].

Бахри Хоразм номи дарёчаест дар серӯзai Хоразм, ки оби Ому он ҷо ҷамъ мешавад ва муҳити он сад фарсанг аст [3, 156].

Ардан номи вилояте; ва номи рӯдхонае ҳам ҳаст наздик ба Димишқ [3, 78].

Арас номи рӯдхонаест машҳур, ки аз канори Тифлис ва мобайни Озорбойҷон ва Аррон мегузараад [3, 79].

Исперӯд номи рӯдхонаест аз Озорбойҷон, ки ба Деламон ва Гелон гузарад [3, 89].

Халиҷ ба маънни рӯдхона ва наҳри азим бошад [3, 401].

1. Топонимхое, ки номҳои қалъа, қазира, ҳисор, қасаба, қаря ва оташкадаро мафҳум менамоянд:

Истаҳр номи қалъаест дар мулки Форс [3, 90].

Аламут номи қалъаест машҳур, ки мобайни Қазвин ва Гелон воқеъ аст [3, 111].

Авро ҳисор ва қалъаро гӯянд [3, 125].

Ӯк номи қалъаест мобайни Фароҳ ва Систон [3, 128].

Бору Ҳисор ва қалъаро гӯянд [3, 144].

Буст номи вилояте ва қалъаест машҳур [3, 178].

Биҳиштганг номи қалъае дар Бобил [3, 202].

Табрак ҳар ҳисор ва қалъаро гӯянд умуман ва қалъаи Сифоҳонро хусусан [3, 269].

Бабук номи қалъаест дар канори Қулзум [3, 270].

Үндулус номи шаҳрест дар ҳудуди мағриб; ва номи қазирае ҳам ҳаст дар болои кӯҳе [3, 118].

Бартойил номи қазираест дар Ҳиндустан, ки яке аз дараҳтони он қазира бонге азим ва садоे муҳиб меояд. Ва баязе гӯянд кӯҳест дар он қазира, ки шабҳо аз он кӯҳ садои табл ва дуҳул ва синҷ меояд [3, 167].

Номи мавзеъ, ҳисор, қасаба, қария, оташакада

Танги Туркон номи мавзеест аз Туркистон [3, 295].

Чишт номи мавзеест [3, 345].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Пилором номи ҳисорест азим ва бузург [3, 260].

Табрак ҳар ҳисор ва қалъаро гӯянд умуман ва қалъай Сифоҳонро хусусан [3, 269].

Бору ҳисор ва қалъаро гӯянд [3, 144].

Хучанд номи қасабаест дар Мовароуннаҳр, ки мавлиди Камо ласт [3, 379].

Хулум номи қасабаест аз тавобеъи Балх ва дар сарҳади Бадаҳшон воқеъ шудааст [3, 400].

Халаҷон номи қарияест муттасил ба Шероз [3, 399].

Хадсӯз номи оташкадаи Озарбойҷон бошад [3, 409].

Ҳамин тавр, топонимика ҳамчун илм доираи омӯзиши номҳои ҷуғрофиро ифода намуда, аз қадим то ба имрӯз дар фарҳанги ниёғони мо сайри таърихии худро доро мебошад. Мавҷудияти номҳои ҷуғрофӣ дар фарҳанги мазкур ба мисли шаҳр, вилоят, қӯҳ, ҷашма, дарё, рӯдхона, қалъа, мавзъеъ, ҳисор, қасаба, қаря, оташакада далели гуфтаҳои боло маҳсуб меёбанд.

Китобнома:

2. Аюбов А.Р. Топонимы Уструшаны: истоки их происхождения и значения / А.Р. Аюбов. – СПб.: Нестор, 2009.
3. Бартольд В.В. Сочинение. Том 2. Часть 1 / В.В. Бартольд. – М.: Восточная литература, 1963.–759 с.
4. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 1. / Муҳаммадхусайн Бурҳон . –Душанбе: Адид, 1993. – 416 сах.
5. Масъалаҳои филология: Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Самарқанд: СамДу, 2003, -130 сах.
6. Ошёни меҳр. Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 60-солагии номзади илмҳои филологӣ, дотсент Олимова Ҳ.. –Хучанд: Меъроҷ, 2016. - 464 сах.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1–2. Москва: Советская энциклопедия, 1969.–951+949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1–2. -Душанбе: Пажӯшишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008.–950+945 с.
9. Хромов А.Л. О некоторых словах языка эпохи Рудаки, сохранившихся в таджикских говорах верховьев Зеравшана.

СУХАНИНОСӢ, №3 2017

- // Рӯдакӣ ва замони ӯ. Маҷмӯаи мақолаҳо.—Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. — С. 222–226.
10. Ҳусейнов Ҳ, Шукурова К. Лугати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукурова. - Душанбе: Маориф, 1983. - 256 сах.

ТОПОНИМИКА ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЙ»-И МУҲАММАДҲУСАЙНИ БУРҲОН

Аз нигоҳи муаллиф топонимия бахши муҳими забоншиносии умумӣ ба шумор рафта, бо кушодани асрори номҳои ҷуғрофӣ маълумоти муғиди таърихӣ-фарҳангии дар иҳтиёри соҳибони забон қарор медиҳад. Ҳар номи ҷуғрофӣ, пеш аз ҳама ҳусусиятҳои лексикӣ ва грамматикии забони мушаҳҳасеро ифода мекунад. Яъне арзиши забоншиносӣ дорад ва инчунин ҳомили арзишҳои таърихӣ ва фарҳангӣ низ мебошад, зоро порае аз таъриху расму суннатҳои номгузории гузаштагонро дар худ ҷой додааст.

Вожаҳои қалидӣ: лугатнома, «Бурҳони қотеъ», вожаҳо, топонимия, фарҳангнома, шаҳр, вилоят, кӯҳ, ҷашма, дарё, рӯдхона, қалъа, мавзеъ, ҳисор, қасаба, қаря, оташакада, Исравшана, Ҳисор, Хоразм, Ардан, Алон.

ТОПОНИМИКА В «БУРҲОНИ КАТЕЙ» МУҲАММАДҲУСАЙНА БУРҲАНА

Рассматривая топонимы в известном словаре «Бурхони Котеъ» Мухаммад Ҳусайна Бурхана, автор статьи исходил из того что не только являются названиями определенных местностей, что немаловажно для понимания истории и культуры целого региона, но одновременно обладают грамматическими и лексическими особенностями, позволяющими промить свет на историю персидско – таджикского языка.

Ключевые слова: словарь, Бурхани Катеъ, слова, топонимия, город, область, гора, родник, река, крепость, местность, большой поселок, селение, храм огнепоклонников, Истаравшан, Гиссар, Хоразм, Ардан, Алон.

**ТОПОНЫМЫ OF “BURHANE KATE” OF
MUHAMMADHUSAYN BURHAN**

From the point of view of the author the toponymy learned as the main part of linguistics and many ways of geographical names has the historical and cultural information of the language. Every geographical word first of all has lexicological and grammatical structure of the concrete language. It means that also it includes the linguistic historical and cultural significant, therefore aims the tradition and customs of our ancestry.

Keywords: dictionary, dialect, “Burhani Kote”, vocabulary, toponymy, city, region, mountain, origin, river, castle, place, palace, countryside, church, Istaravshan, Hissar, Khorezm, Ardan, Alon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Вайдуллоҳозода С. - доценти кафедраи забони тоҷикии ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров, номзади илми филология, тел.: + 992 92 716 17 20, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

Сведения об авторе: Вайдуллоҳозода С. - доцент кафедры таджикского языка Таджикского Государственного Худжандского Университета имени Бободжона Гафурова, кандидат филологических наук, тел.: +992 92 716 17 20, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

About the author: Vaydullozoda S. - Assistant Professor of Tajik languages of Khujand State University by name B. Gafurov, Doctor of Philology Sciences, phone: +992 92 716 17 20, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

УДК: 491. 55 - 3

ДОИР БА ЯК САРЧАШМАИ АВВАЛИЯИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ФОРСӢ БА РУСӢ

Шокиров Т. С.

Донишгоҳи давлатии ҳуқук, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Фарҳанг ва фарҳангнигорӣ яке аз қадимтарин ва асоситарин нишонаҳои тамаддун ва маънавиёти ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Он миёни тамоми мардуми соҳибҳат чун тазкираи мубрам, мушаххас, vale фарогири таъриҳ, суннат, урфу одат, таъиноту муқаррарот ва дастоварди давраи муайяни ҷомеаи алоҳида ба шумор меравад. Аз ин ҷост, ки пешравтарин зиёйёни мутақаддаму муосир ба масъалаи таҳияи лӯғат ва лӯғатнигорӣ дикқату аҳамияти ҷиддӣ додаанду медиҳанд. Бавежа, дар Шарқ қадимтарин фарҳангҳо омода шуда, бархе аз онҳо то замони мо расидаанд [1; 3; 5, 6; 10; 12; 13, 96-112; 21, 16; 22]. Дар Ғарб масъалаи мазкур асосан аз асрҳои миёна роиҷ гардида, минбаъд хеле зуд рушд пайдо кард [6]. Нахустин лӯғати забони англисӣ соли 1552 ба табъ расидааст.

Дар Россия бо супориши Пётри Кабир ба таълифи лӯғат пардохтаанд. Фарҳангнигорӣ дар Россия маҳз аз охирҳои садаи 18 роиҷ мегардад, ки нахустинаш «Словарь Академии Российской» ном дошта, соли 1794 интишор ёфтааст [6; 14]. Асри 19 айёми рушди лӯғатнигории рус будааст. Дар ин давра фарҳангнигорони рус зиёда аз 100 лӯғат аз чоп баровардаанд, ки яке аз онҳо адиб, мунаққид, қомуснигор, фарҳангнигор Старчевский Адалберт Викентович мебошад.

Старчевский Адалберт, ки баъдтар исмашро ихтисор карда, Алберт меноманд, ба ҷуз омӯхтани адабиёти бадеӣ, шоирӣ, тарҷумонӣ, мураттибӣ ва таъриху ҳуҷҷатнигорӣ, инчуни донандаи хуби забонҳои Шарқу Ғарб низ будааст (16-18). Ӯ аслан ба фарҳангнигорӣ аз нимаи дуюми ҳаёташ, бо талқини муарриҳ, полковник ва соҳибкори рус Андрей Николаевич Карамзин(1814-1854), ки писари муарриҳу адиби машҳури рус Николай Михайлович Карамзин (1766-1826) буду фарзанди қалониашро барои омӯхтани забонҳои аврупой назди ӯ ба шогирдӣ гузошта буд, рӯ меорад. Аз солҳои 50-и садаи 19 фаъолияташро ба забономӯзиву вожағундорӣ равона сохта, аз

забонҳои гуногун бештар аз 700 ҳазор калимаю ифодаи заруриро фароҳам оварда, ба фарҳангнигорӣ шурӯъ менамояд [18].

Старчевский А. В. нахуст зарурату аҳамияти сиёсиву илмӣ ва амалии масъаларо ба назари эътибор гирифта, бо супоришу дастгирии Сарситоди ҳарбию таълимии Империяи Россия ҳамзамон ба таҳияи фарҳангҳои русӣ ба форсӣ ва русӣ ба туркӣ пардохта, соли 1886 дар Санкт-Петербург бо номҳои «Переводчик с русского языка на персидский» (174 саҳ.) ва «Переводчик с русского языка на турецкий» (172 саҳ.) ду китоби бисёр пуарзишро паси ҳам аз чоп мебарорад.

Китобҳо, аз ҷумла китоби аввал, бо мусоидати Кумитаи ҳарбиву илмии Сарситоди Империяи Россия таҳия ва интишор гардидааст. Онро соли 1886 типография ва литографияи ба номи А. Траншел, ки дар шаҳри Санкт-Петербург, кӯчаи Стремянная-12 воқеъ будааст, дар ҳаҷми 171 саҳифа бо муқоваи саҳт аз нашр баровардааст [15].

Дар замони таҳияи китоб дар забони русӣ фарҳанггу луғати тарҷумавии дузабона ё бисёрзабонаро бо истилоҳи туркиасоси **толмач** ифода мекардаанд [6, 12]. Аммо А. В. Старчевский на вожаи **толмач**, ки дар забони русии он замон роиҷ буду дар таълифоти пештараш истифода бурдааст, балки вожаи русии **переводчик** (тарҷумон, баргардонанда)-ро ба кор гирифтааст. Ба гумони мо, яке аз сабабҳои номаълум мондани фарҳангҳои А. В. Старчевский дар ҳамин аст, ки ў на вожаи маъмулии **толмачро**, балки муродифи русиашро писандидаасту минбаъд онро дигарон напазишуруфтаанд ва зуд фаромӯш шуда, истилоҳи **словарь** урфӣ гадидааст. Вале вожаи **толмач** то ибтидои асри XX роиҷ будааст.

Мураттибони «Толковый словарь русского языка» **толмачро** чунин шарҳ додаанд: 1. Тарҷумон (*қадима, маҳсус*). Дар Руси қадим тарҷумони соҳибмансаб ва расмиеро меномиданд, ки миёнчии муҳовараи нафари рус ва хориҷӣ бошад (*таър.*). 2. Муфассир, шорех (*қадима*) [19, 462]. Ожегов С. И. бошад, «тарҷумони сӯҳбату гуфтушунидҳо»-ро дар назар доштааст [9, 516]. Дар тамоми фарҳангҳо чунин маънидоди вожаро меҳонем, аммо ҳеч қадоме аз муфассирон пайдоиши калимаро мушахҳас ишора накардаанд.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Фасмер барҳақ таъкид кардааст, ки вожай мазкур асрҳои 16-17 аз забони туркӣ ба русӣ гузаштааст [20,72]. Мусаллам аст, ки толмач гунаи таҳрифёftai вожай **тилмоҷи** туркӣ буда, ба тоҷикӣ баргардонандай забон, тарҷумон маънидод мешавад.

Баъдтар вожай мазкур на танҳо ифодагари шаҳс, мансабу вазифа, машғулият, балки фарориги маънои луғату фарҳанг(словарь) низ гардидааст, ки унвони китобҳои Старчевский А. В. «Переводчик с русского языка на персидский» (174 саҳ.) ва «Переводчик с русского языка на турецкий» (172 саҳ.) низ шаҳодати онанд. Албатт, дар сароғози фарҳангнигории рус, ки ҳанӯз бисёр ибтикорҳо норавшан буданд, ин падидай нав буд.

Старчевский А. В. дар поёни фаъолияташ ҷандин фарҳарҳанггунаи дузабонаву бисёрзабона таҳия кардааст, ҳар қадоме бо вижагиҳои лексикографиаш дар ташаккули ин соҳа саҳме дорад. То таҳияи «Переводчик с русского языка на персидский» (Тарҷумони забони русӣ ба форсӣ) луғатҳои зеринро ба нашр расонида буд:

(Справочный энциклопедический словарь. - Спб., 1847-1855; Общедоступный международный переводчик путешествующих по Северной, Средней и На 25-ти языках. - Спб. (паровая скоропечатия А В. Пожаровой)... [2], IV, 559 с.

Спутник русского человека в Средней Азии заключающий в себе словари (написанные русскими буквами) языков: 1. тюркского(джагатайского или узбекского) и туркменского; 2.киргизского(казакского); 3.татарского(казанского и оренбургского); 4. Сартского (городского, узбекского, преимущественно технического) и 5. Таджикского (бухарского). С грамматиками. - Спб.: Типография и хромолитография А. Траншиля, Стремянная 12, 1878, 804 с.;

Новая русская библиотека, заключающая в себе 15.000 названий книг, вышедших с 1850 по 1 окт. 1877г.

Энциклопедический (предметный) указатель. - Спб.,- М.: И. Попова, 1878,-472 с.;

Проводник и переводчик по отдаленъишимъ окраинамъ Россіи. Заключающей въ себѣ 44 языка: лопарскій, карельскій, зырянскій и др. По каждому языку отъ 1000-до 2000 и болѣе

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

словъ, по 300 разговорныхъ фразъ и грамматической очеркъ.
Сост. По методъ Меццофанти. - Спб.,1885;

Переводчик с русского языка на турецкий. - Спб.: изд. при Главн. Штаба , 1886.- 174 с.;

Переводчик с русского языка на китайский. - Спб., изд.при пособии Воен. Учен. Ком. Глав.штаба, 1886. (2), II, 215с. Изд. 2-е.,1904, 178с.;

Переводчик с русского на сартовский.-Спб. изд. при пособии Военно-ученного Главного Штаба, 1886, (2), IV, 202с.).

Тахияи чунин асархо, албатта, омили андұхтани маҳорату малакаи бештаре гардиданد ва ў бо таҷрибаи мукаммале ба омода соҳтани фарҳанги мавриди таҳқиқ шурӯй намудааст.

Дар муқаддимаи хеле муҳтасари «**Тарҷумони забони(муҳовараи) русӣ ба форсӣ**» мураттиб ишора мекунад: «Дар Аврупо то кунун дар ҳеч яке аз забонҳо *худомӯз* ё тилмохи арzon ва дастраси забони форсӣ мавҷуд нест. Аз ин ҷиҳат, чунин нахусттаҷриба дар Россия сурат гирифта, бо номи «**Переводчик с русского языка на персидский**» манзур гардид, ки вожаҳо аз ҷониби донандай хуби забони форсӣ мустақиман баргардон шуда, ҳарфгадони (транскрипсия) калимаҳои форсӣ саҳех ба кор рафтаанд. Барои истифодаи амалии «**Тарҷумон**» дар асоси он омода соҳтани «**Дафтарҷаи киссагӣ**» бо зурутарин вожаҳои муҳовара, ё дар ҳар фасл нишон додани серистеъмолтарин калимаҳо муғид аст, ки ҳангоми ҳар дафъа қушодани китоб пеши назар омада, ноаён ҳифзи хотир гарданд» [15, 3].

Аз иқтибоси боло маълум мегардад, ки мураттиб корашро «нахусттаҷриба» ҳисобидааст. Вале пеш аз оғози китоб З сарчашмаи барои тартиб додани фарҳарҷанг истифода бурдаашро бо номи «Источники для изучения разговорного персидского языка» ном мебарад. Ин далели он аст, ки ташабbusи ў аз лиҳози соҳтору фарогирӣ мукамалтар буда, аз ҷиҳати нарху дастрасӣ ҳам бартарӣ доштааст. Ҳамчунин муҳим он аст, ки китоби А. Старчевский бо супориш ва сарпарастии ҳукумати Россияи подшоҳӣ чун маводи аҳамияти стратегию сиёсидошта омода гаштааст. Албатта, соҳтори фарҳангро навгонии лугатнигорӣ донистан лозим аст.

Нахустин сарчашмаи манзурнамудаи мураттиб «Муҳовараи фаронсавӣ- форсӣ» буда, онро фарҳангинос А. де

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Байберштейн Каземирский (Dialoguesfrançais-persans, precedes d'un précis dela grammaire persane etsuivis d'un vocāiu laire français - persan. Par d'éA. deñierstein Kazimirski. Paris, liïrairie CKlineksieck, 11 RnedeLille. 1883, in 8° XVIand 1118р.) таҳия карда, соли 1883 дар шаҳри Париж ба нашр расонидааст.

126 саҳифаи аввали фарҳанг шомили грамматикаи забони форсӣ буда, байдар ду сутун транскрипсияи ифодаву ибораҳои форсӣ бо хуруфи франсавӣ баргардон ва сабт карда шудааст. Старчевский А. В. таъкид намудааст, ки талафғузи қарib нисфи маводи фарҳанг дуруст риоя нашудааст. Ў ҳамчунин меафзояд, ки он қисмати фарҳангии китоб 621 саҳифа буда, 20 ҳазор вожаро фарогир аст ва нахустин фарҳангӣ забони хориҷӣ ба форсист. Ҷой додани грамматикаи забони форсӣ қиммати асанро афзудааст.

Асари дигаре, ки А. В. Старчевский чун сарчашма истифода бурдааст, китоби Ч. Б. Николас «Муховараи форсию фаронсавӣ» буда, (Dialogues persans- français, accjmpagnés de notes sur les prinsipales pérles de la grammaire persane et sur certaines locutions et idiotismes propres a cette langue à l'usages des dragomans, des negociants et des voyageurs. Deoxième édition. Paris. Maisonneuve et C-ie, Liïraires-éditeurs 15, Quai Voltaire, 1869 in 8°, VIII) соли 1869 дар шаҳри Париж дар ҳаҷми 329 саҳифа ба табъ расидааст. Вожаҳои форсӣ дар шакли таркиб, ибора ва ҷумлаҳо ба тарики муколамаву саволу ҷой дода шудаанд. Калимаю ибораҳо бо хуруфи фаронсавӣ навишта шудаанд ва сабти вожаҳо аз талафғузи аслиашон хеле дуранд, яъне ноаниқ сабт гардидаанд. Старчевский А. В. таъкид медорад, ки грамматикаи асан ҳам сарсарӣ навишта шудааст.

Маъҳази сеюми асан «Роҳнамои забонҳои форсӣ ва фаронсавию англисӣ» сезабона буда, шомили транскрипсияи талафғуз ба хуруфи лотинӣ, грамматикаи муҳтасар, муховара ва тафсирӣ ибораю вожаҳост (Monuel de la langue persane-vilgaire. Vocāiu laire français, anglais et persan, avec la pronunciation figurée de letters latines. Précédé d'un aîrégé de grammaire et suivis dialogues avec le mot à mot. Par Stanislav Guyard, professeur à l'école des hautes études. Paris, 1880, Maisonneuve, C-ie éditeurs, 26 Quai Voltaire). Онро соли 1880 дар шаҳри Париж забоншиносӣ фаронсавӣ Станислас Гайвард (Stanislas Guyard) дар ҳаҷми 223

саҳифа таҳия намудааст. 31 саҳифаи китоб ба грамматикаи мухтасари забони форсӣ, 27 саҳифа ба муҳовара бахшида шудааст. Ҷумлаҳои муҳовара мухтасар, пурмӯҳтаво, тафсирист (252 сах.), вале транскрипсия чавобгӯи талабот нест [15, 5]. Старчевский А. Ба сифати китоб баҳо дода, арз медорад, ки транскрипсияи асар хонандай фаронсаву англisisiro қонеъ гардонида наметавонад. Ў чун шахси худогоҳ бо таассуф хулоса гирифта, қайд мекунад, ки чизи дар Ғарб манзуршуда алҳол ҳамин асарҳо буда, дар онҳо оид ба соҳаҳои муҳталифи ҳаёти чомеа, ба мисли вожаҳои ифодагари соҳаҳои тиб, ҳарбӣ, саноат, иқтисодиёт, зироат ба назар намерасанд. Илова бар ин онҳо дастнорас буда, барои харидан бояд ба Париж муроҷиат шавад, ки ин ҳам мушкилии зиёд пеш меорад. Вай иброз медорад, ки ба забонҳои англisisиву немисӣ умуман чунин дастуру фарҳанггунае мавҷуд нестанд, вале мардум бояд аз чунин асарҳо бархӯрдор бошанд. Бо назардошти ҳамин зарурат мураттиб батахияи фарҳанг мазкур пардохтааст.

Пас аз анҷоми пешгуфтор маводи фарҳанг ҷой дода шудааст.

Соҳтори «Переводчик с русского языка на персидский» хеле мураккаб буда, аз соҳтори имрӯзai лугатнигорӣ фарқи зиёд дорад. Он вазифаи фарҳангӣ тарҷумавӣ, тафсирӣ, соҳавӣ ва мавзӯро адо мекунад, зоро он ҳам муҳовара ва ҳам фарҳангро фарогир аст.

Маводи луғат на аз рӯи алифбо, балки аз лиҳози басомаду зарурат ва дараҷаи истифодаашон ҷой дода шуда, маъмулан фарогири калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои умумиистемолӣ ва урғист.

Китоб аз VII боб ё қисм иборат аст ва бобҳо бо ададҳои римӣ ишора шудаанд. Бобҳои II-III 6 фаслро шомил буда, тартиби бобҳо бо шаш ҳарфи аввали алифбои русӣ (А; Б; В; Г; Д; Е.) нишон дода шудаанд.

Боби I «В дороге» номгузорӣ шуда, 236 калимаю ибораҳои зарурии роҳу сафар ва мусофират бо забони русӣ ҷой дода, ба форсӣ баргардон шудаанд, ки мусофирон ҳангоми сафару ба роҳ баромадан метавонанд мавриди истифода қарор диханд:

Въ дорогъ.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Благодарю васъ. Тэшэккур микунэм, лутфи шума зияд.
Возможно-ли? Мумкинъ-эст-ин?
Вставайте. Бэр бэхизид.
Я не верю. Бавэр нэдарэм.
Я говорю тебе Тура мигуем.
Говорите. Бэ гуйид.
Что вы говорите. Чи мигуид.
Не говори много. Пур нэ гу.
Что они говорятъ? Чй ми-гуенд?
Я голодень. Гуриснэ-эм.
Голубчикъ. Джигер гушэ.(с. 5)

Боби II “**Отдель общий**” (приготовительный) унвон гирифта, 126 вожа аз лихози мансубияташон ба хиссаю нутқ чойгузин гаштаанд. Унвони боб аз номи мундарица фарқ мекунад. Дар мундарица баъди унвони боби мазкур - **общий отдел** дар қавсайн вожаи **приготовительный** дар худи боб истифода шудааст. Дар ин боб вожаҳо аз рӯи мансубияташон ба хиссаю нутқ чудо карда, вожаҳои ҳар ҳиссаи нутқ аз рӯи алифбо чой гирифтаанд. Хиссаю нутқ на тибқи тартиботи морфологӣ, балки аз лихози доираву дараҷаи истеъмолашон омадаанд. Бинобар он, дар оғоз феъл, баъд ҷонишин, ҳиссаҳо (дар ҳамтаркибӣ бо дигар калимаҳо), сифат, шумора меоянд.

Глаголы.

Беседовать. *Сүнбэт кердэн.*

Бить. *Зэдэн.*

Божиться. *Сэвкенд хурдэн; кесэм хурдэн*

Болтать. *Нарф муфт зэдэн.....*

Вести. *Авурдэн, бурдэн.*

Взглянуть. *Нэзэр кердэн.*

Взять. *Эхз кердэн, гирифтен*

Видеть. *Дидэн.*

Возвращаться. *Баз амэдэн, мураджса'эт кердэн,
бэргердиðэн, бэргештэн...*

Вожаҳои боби III “**Специальный отдель**” (**Шульба ё қисми маҳсус**) ба соҳаҳои умури ҳарбӣ, баҳрнавардӣ, табибӣ, тиҷорат ва саноат, ҳочагидорӣ (мебел, либоса, кухня, ҳочагӣ), вожаҳои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

топографий ва этнографий, вожаҳои чуғрофий ва таърихӣ тасниф шудаанд.

Вожаҳои забони форсӣ на аз рӯи навишт, балки аз рӯи талаффуз сабт гардидаанд. Овози «**а**»-и форсӣ, бо ҳарфи э, овози «**ч**»-и форсӣ бо ҳарфҳои «**дж**»-и кирилӣ, овози «**о**»-и форсӣ бо ҳарфи «**а**» (*юноша* - джэван), овози «**ҳ**» бо ҳарфи лотинии «**h**»(*эмигрант-мунаҷҷир*), овози «**ё**» бо ҳарфи кирилии «**я**», овози «**э**» бо ҳарфи «**и**» сабт ёфтаанд.

Унвонгузории фаслҳои мунадариҷаву дохили боби сеюм низ аз мувофиқат дуранд. Аз ҷумла дар мундариҷа фасли **В)** **Промышленность и торговля** номида шуда бошад, дар дохили асар **Тарговля и промышленность**, фасли **Г)** дар мундариҷа **Домашний быть** дар таркиби боб **Домашний быть и хозяйство** нишон дода шудааст, вале зерфаслҳои мебел, либоса, таббоҳӣ, хочагӣ ба назар нарасид. Фасли **Д)** дар мундариҷа **Топографическая часть**, дар боб **Топографические и этнографические слова**, боби **Е)** мутобиқан дар мундариҷа **Географические, этнографические и исторические слова** ва боби марбута **Географические и исторические слова** номида шудааст. Чунин номувофиқатӣ дар бобҳои дигар низ ба мушоҳида мерасад.

Дар боби **IV «Очерки грамматикий»** аз саҳифаи 94 то 109 ҷой дода шуда, қимати илмии асарро афзудааст, зоро он хеле фишурда буда, вежагиҳои амалии истифодаи овозу талаффуз ва корбасти калимаҳоро фарогир мебошад. Боби мазкур хеле мухтасар бошад ҳам, мухимтарин унсурҳои нутқро фарогир аст. Масалан, мураттиб оид ба корбасти **зада** ҳанӯз ҳамон вакт таъкид доштааст: «Дар забони форсӣ **зада** дар охири вожа гузошта мешавад». Азбаски дар забони русӣ падежҳо истифода мешавад, мусаниф дар забони форсӣ чӣ тавр корбаст намудани онҳоро нишон додааст. Масалан, ў мегӯяд: «Вазифаи дательный падежро гоҳо ҳиссачаи **ба** иҷро мекунад: *ба ман (бэ мэнъ - мне)*» [15, 94]. Ҳамин тавр дар очерки грамматикий шаш ҳиссаи мустақилмаъни нутқ: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, инчунин вежагиҳои калимасозии исм, таркибандию иборасозӣ маълумоти мухтасари назариявӣ тавзеҳ ёфтаанд.

Боби **V** бо номи **«Разговорная фраза»** ибораву ифода ва таркибҳои муховаравиро фарогир шудааст. Он серистеъмолтарин унсурҳоеро шомил аст, ки дар муомилаву

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

муошират ва муколамаву саволу ҹавобҳои сарироҳӣ ва кӯчагию ҳамарӯзӣ истифода мешаванд. Боб дар мундариҷа бо унвони мазкур ва дар дохили асар бо номи «Персидскія разговорнія фразы» муаррифӣ гардида, аз фаслҳои «Салому алейк, хайрухуш, тавбаю қасам», «Даъвату муомила», «Изхори афсӯсу надомат», «Ифодаҳои саволӣ», «Тасдиқу инкор», «Ташриф, муроот ва парасторӣ», «Оид ба забони форсӣ», «Дар бораи обухаво», «Гирумон», «Дар бораи хӯрданӣ», «Оид ба нотобӣ», «Роҷеъ ба тичорат», «Тавзехоти коргузорӣ», «Ибораҳои ифодагари кори ҳарбӣ»(бузургтарин фасл), «Таъинот ба шахси ҳарбӣ», «Фармоишту супоришот» иборат аст ва гӯё мубрамтарин калимаву ибороти даврро фарогир аст.

Боби VI «**Фарҳанги русӣ-форсӣ**» (Русско-персидский словарь) ном дорад ва бештар аз 2000 вожаи урғии форсиро дарбар гирифтааст. Вожаҳо аз рӯи алифбои ҳарфи аввалашон чой дода шудаанд.

Боби VII «**Метрологическая часть**» ном гирифта, хусусияти маълумотномавӣ дорад ва ба забони русӣ таълиф шудааст. Гунаҳои русио форсии ҷенакҳои гуногуне, ба мисли **масофа, фосила, вазн, моеъ, пул** (*газ, орин, фарсаҳ, ман, артаба, собита, драҳма, туман, қирон, соҳибқирон, панабад, аббос, каши, динор, бистӣ*), номи моҳҳову солҳои қамарӣ(*мас. Рабеъ-ус-сонӣ*), *туркӣ*(*Нисон, Шуъбат* (аслан арабӣ) ва г.), *лотинӣ* (*январ, шон*) ва ҳафта чой дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар мундариҷа ин боб таҳти рақами VII ишора гардида, дар дохили китоб бо сарлавҳаи маҳсуси **Метрология**, vale берақам, чун идомаи боби VI омадааст. Фасли ҷенакҳо чунин номзузорӣ шудаанд: *Линейная мера* (*Ченаки масофа*), *Кубическая мера* (*Ченаки мукааб*), *Мера вместимости* (*Ченаки андозаву ҳаҷм*), *Весь(Вазн)*, *Монета* (*Танга, Пул*), *Месяцы(Моҳҳо)*, *Дни недели*(*Рӯзҳои ҳафта*).

Дар **Тавзехи** китоб тарзи дурусти хондани 2 калима манзур гардидааст.

Умуман, китоби мазкур нахустин фарҳанги якҷояи муҳовараву лугати русио форсӣ буда, аз лиҳози лугатнигорӣ, фарогирии мавод ва мӯҳтавои ниғориши хеле ҷолиб ва арзандаи омӯзиши мукаммал аст.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Китобнома:

1. Баевский С. И. Ранняя персидская лексикография. XI-XV вв. / С. И. Баевский.- М.: Наука, 1989.-169 с.
2. Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка три в одном: орфографический, словообразовательный, морфемный: около 20 000 слов, около 1200 словообразовательных единиц / Т. Ф. Ефремова. — М.: АСТ, 2010. — 699 с.
3. Воҳидов А. Аз таърихи лугатнависии тоҷику форс / А. Воҳидов.- Самарқанд, 1980.- 167с.
4. Зотов В. Старчевский А. В. // Исторический Вестник, 1891, № 10.- С.126-128.
5. Капранов В. А. «Лугати фурс». Асади Туси и его место в таджикской (фарси) лексикографии / В. А. Капранов.- Душанбе: АН Т ССР, 1964.-212 с.
6. Козырев В. А. Русская лексикография: Пособие для вузов / В. А. Козырев. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
7. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв.: дисс. ... докт. филолог.наук: 10.02.22 / А. Мамадназаров . – Душанбе, 2013. – 420 с.
8. Наҷағов Г. Г. Русско-персидский разговорник. Китоби гуфтагӯи русӣ ба форсӣ / Г. Г. Наҷағов. - М. : Рудомино, 2005.- 264с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва: Русский язык, 1987.-749 с.
10. Пейсиқов Л.С. Очерк истории персидской лексикографии.- М.:МГУ, 1975. -189-197 с.
11. Петербургский некрополь. Т. 4. / Сост. В. И. Сайтов. — СПб.: Типогр. М. М. Стасюлевича, 1913. — С. 157.
12. Рубинчик Ю. Лексикография персидского языка.- М.:Наука, 1991.-296 с.
13. Саймиддинов Д. Вожаниносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001. -310с.
14. Словарь Академии Российской. Часть I.. - СПБ: Императорская Академия Наук, 1789.- 634 с.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

- 15.Старчевский А. В. Переводчик с русского языка на персидский.(Издано при пособии Военно-ученного Главного Штаба)-С.- Петербург. Типография и литография А. Траншеля, Стремянная, № 12, 1886.-172стр.
- 16.Старчевский А. В. // Всемирная иллюстрация ,1891. — Т. 46, № 1186. — С. 258.
- 17.Старчевский, Адальберт-Войтех // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефона. - СПб: Издательское дело, 1900, т. 45.-889 с.Старчевский А.В. // Большая энциклопедия.- М.: ТЕРРА, 2006, т. 48.- С. 486.
- 18.Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова/ т. 4. — М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1940. - 1220 с.
- 19.Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1973. Т. 4.- 855 С. (с доп.)
- 20.Хошимов С. Лугатнигорӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг,2004. -79 с.
- 21.Шокиров Т. С., Кенчаева М. Фразеологические единицы в восточных словарях //Фундаментальные исследования. Филологические науки, 2015, №2(14).- С.3196-3200.Москва,августи 2017.

ДОИР БА ЯК САРЧАШМАИ АВВАЛИЯИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ФОРСӢ БА РУСӢ

Аз нигоҳи муаллифи мақола мавзӯи фарҳанг ва фарҳангнигорӣ яке аз қадимтарин ва асоситарин нишонаҳои тамаддун ва маънавиёти ҷаҳонӣ ба шумор рафта, дар фароянди омӯзиши забон ва иртиботи инсонҳо дар ҷаҳони муосир нақши муассир дорад. Ҳамчунин ба сайри таърихии фарҳангнигорӣ дар тарихи забону фарҳанги мардуми тоҷик ишора намуда, дар идомаи мавзӯъ ба баҳси оғози фарҳангнигорӣ дар кишвари Россия мепардозад ва дар хусуси соҳтори аввалин лугатномаҳои русӣ-форсӣ маълумоти муҳтасар пешниҳод менамояд. Ба андешаи муаллиф фарҳангнигорӣ ё лугатнависӣ яке аз талаботи иҷтимоии замон буда, барои омода кардани ихтиносандони забонҳои ҳориҷӣ, ки ниёз ба донишу қасабаи онҳо дар арсаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ: сиёсӣ, иқтисодӣ, тиббӣ, ҳарбӣ ва гайра ба хубӣ эҳсос мегардад, аҳамияти зиёд дорад.

Вожаҳои қалидӣ: забони тоҷикӣ, фарҳанг, вожа, тарҷума, русӣ-форсӣ, русӣ-туркӣ, забони туркӣ, баргардон, муҳовара, луғат, луғатнигорӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, чоп.

ОБ ИСТОЧНИКЕ «СЛОВАРЬ ПЕРСИДСКО-РУССКОГО ЯЗЫКА»

В данной статье подвергнут изучению и рассмотрению словарь, который является древнейшим и лексикографическим памятником, сыгравший огромную роль в изучении персидско – таджикского языка и его истории. Также отмечается, что этот словарь известен и в России, а его огромный материал можно обнаружить в словнике русско-персидского словаря. По мнению автора статьи издание словаря, который имеет социальную направленность, принесёт большую пользу желающим изучить иностранные языки, чтобы совершенствовать свои знания и политическом, медицинском, военной и других сферах.

Ключевые слова: таджикский язык, словарь, слова, перевод, русско-персидский, турецкий язык, разговорник, военный, экономический, печать, словник.

ABOUT THE ORIGIN OF PERSIAN-RUSSIAN DICTIONARY

From the author's point of view the theme of dictionary considers as one of the cultural and moral symbols, which has the huge role in modern world. Also has mentioned the history of dictionary in the period of culture and language improving of Tajik people. Also we can mention that this dictionary is well-known in Russia and its huge material can obtain in Russian-Persian Dictionary. The author of the article thinks, that it has the social direction brings the benefits to people, who learn the foreign languages, and improve their knowledge of politics, medicine, military and other spheres.

Keywords: Tajik language, dictionary, word, translation, Russian-Persian, Turkish language, phrasebook, millitary, economic, publication, vocabulary.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокиров Т. С. - мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии ҳуқук, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, академики Академияи табиатшиносӣ ФР.

Сведения об авторе: Шокиров Т. С. - заведующий кафедры таджикского языка Университет бизнес и политики Таджикистана, академик Академии природоведении РФ.

About the author: Shokirov T.S. - Head of the Tajik Language Department of Tajik Law, Business and Politics, Academian of Academy of naturalistic of Russian Federation.

УДК: 413.11

НАҚШИ ҮНСУРҲОИ ЛАҲҶАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ

*Ҳомидов Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар ташаккули топонимҳо ё номвожаҳои ҷуғрофии мавзеъҳои таърихии тоҷикнишин забони тоҷикӣ ва дигар забонҳои эронӣ нақши боризе доранд ва қисми зиёди топонимҳои ин минтақаи паҳно тибқи маълумоти муҳаққиқон дар асоси вожагони тоҷикӣ ва дигар забонҳои эронӣ сохта шудаанд, ки шумораи онҳо ниҳоят зиёд аст. Гузашта аз ин, дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофии минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин нақши үнсурҳои лаҳҷавии забони тоҷикӣ низ ба назар мерасанд. Мусалламан шевашиносӣ илмest, ки дар бораи диалектҳо [лаҳҷа, шева]-и забони алоҳида баҳс мекунад ва хусусиятҳои савтию дастурӣ ва луғавии шеваҳоро меомӯзад. Шевашиносиро аз рӯи мабҳас [объекти таҳқиқ] ва усули таҳқиқот муҳаққиқон ба шевашиносии таърихӣ [диахронӣ] ва тасвири ё мусир [синхронӣ] гурӯҳбандӣ менамоянд. Шевашиносии таърихӣ таърихи пайдоиш, таҳаввул, тағйирот ва инкишофи шеваю лаҳҷаҳои ин ё он забонро дар давраҳои гуногуни таърихӣ нишон дода, вижагиҳои луғавӣ, савтӣ ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

дастурии лаҳчаю шеваҳоро дар масири таърих мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамчунин муносибату муассирии шеваю лаҳчаҳоро ба забонҳои хеш ва ҳам ба забонҳои бегона ё баръакс таъсиру муносибати забонҳои бегонаро дар ташаккули шеваю лаҳчаҳои забони алоҳида баррасӣ менамояд. Шевашиносии тасвирӣ хусусиятҳои луғавию савтӣ ва дастурии гӯйишҳои маҳаллӣ ё шеваю лаҳчаҳоро дар давраи муайяни таърихӣ, одатан дар айни замон ё ҳол мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳад.

Бояд гуфт, ки шеваю лаҳчаҳои ҳар як забон, яъне ҳам бузург ва ҳам кӯчак дар заминаи маводи чунин манбаъҳо таҳқиқу баррасӣ мегарданд:

- гӯйиши зиндаи мардуми маҳаллу мавзеъҳои муайян;
- намунаҳои осори қадима, ки пайдоиш ва асли онҳо бевосита ба ин ё он маҳал алоқаманд мебошанд;
- «забони замин», ки дар номҳои топонимии [номвожаҳои ҷуғрофӣ] маҳалҳо интишор гардидааст [11, 5]. Пас, топонимҳо яке аз омилҳоянд, ки дар омӯзиши шеваю лаҳчаҳои забони тоҷикӣ чун маводи таърихӣ ба ҳисоб мераванд ва ин далолати он аст, ки лаҳчаю шеваҳои тоҷикӣ нигаҳдорандай вижагиҳои таърихи забонанд. Ба ин хотир, мо ҳоло ҷанд үнсури дастурии лаҳчавиро меоварем, ки дар шаклгирии топонимҳои минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин нақш доранд ва танҳо чун үнсури лаҳчавӣ дар ҳамон минтақа корбурд доранд: **-vun** [-бун], **-li** [-ли], **-ling** [-линг], **-xing** [-хинг], **-metin** [-метин], **-lāq** [-лок], **-xārv** [-хорв], **-xarf** [-харф], **-šarv** [-шарф], **-šārf** [-шорф], **-surv** [-сурф], **-čarf** [-чарф]…

Бо воситай үнсури **-vun** [-бун], ки ба маънои бун, бех, таг, поён далолат мекунад, ҷандин номвожаҳои ҷуғрофӣ дар манотики тоҷикнишин, аз ҷумла дар кӯҳистони Бадахшон ва манотики ҳаммарзи он ба воситай ин анҷомаи топонимсоз шакл гирифтаанд. Ин топоформант бо исмҳо омада макони ҷойгиршавии самти поёнро ифода мекунад ва барои ҳар ду забон – тоҷикиву шуғонӣ умумӣ аст. Дар топонимҳои тоҷикӣ ин вожа танҳо дар топонимҳои таркибӣ (ибораҳо) омада, ба воситай бандаки изофӣ ҷузъи дигарро ба ҳуд тобеъ мекунад [4,12]. Мувофиқи тадқиқоти забоншинос А. Насрадиншоев, ки муҳаққиқи микротопонимияи Помири Шарқист, дар ҳудуди

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Бадахшон чунин мавзеъҳо бо ин анчомаи топонимсоз ба назар мерасанд: Кӯбун [шуғнӣ. мавзеи кӯҳӣ маънояш Буни кӯҳ], Кунбун [шуғнӣ, кун “кон” бун “таг” Таги кон, мавзеъ], Оқбабун [қирғизӣ, мавзеъ, оқба “ағба” ва Бехи ағба], Дирахбун [ш. дираҳ “даҳаҳт” Буни дараҳт, мавзеъ], Йелбун [ш.йел “айлок”, “чарогоҳ”, Буни айлок, чарогоҳ], Парӣбун [ш. парӣ “овринг”, Буни овринг, номи дашт], Пеҷбун [б. пеҷ «рӯй, парра», Паррабун, мавзеъ], Остӯнбун [ш. остӯн, Бехи остоң, мавзеъ], Вонбун [ш.вон «бед», Бехи бед, мавзеъ], Қирумбун [ш. қирум “санѓдоҳ”, Санѓлоҳбун, мавзеъ], Жирбун [ш. жир “санѓ”, Бехи санг, мавзеъ]...

Ба воситай унсури *-li* [-ли], ки чун пасванди чамъандии туркӣ-ӯзбекӣ барои ифодаи маъниҳои «фаровонӣ», «бисёрӣ» ба назар мерасад. Мувофиқи тадқиқоти забоншинос Ҷ.Алимӣ, ки муҳаққики топонимияи минтақаи Кӯлоб аст, дар ҳудуди Кӯлоб чунин мавзеъҳо бо ин анчомаи топонимсоз ба назар мерасанд: Чантоқлӣ – маконе, ки он ҷо ҷантоқ, яъне як навъи буттаи хордор бисёр аст; Ҷъмчӯқлӣ – ҷое, ки он ҷо гунчишк зиёд аст; Ҷайралӣ – ҷойи аз ҷайраҳо фаровон буда ва ғ. Вале ин топографиент ё пасванд дар таркиби топонимҳои тоҷикӣ омада ба маъниҳои «ғарам», «шола», «ҳаф» (болои ҳам чидани растаниҳои ғалладона ва дигар анвои зироатҳо, алаф барои ҷорво захира кардан, ҳезум, коҳ ва ғ.) далолат мекунад: Ҷавлӣ – ҳаф, шола, тӯғҳои болои ҳам чидаи ҷав ва ё пояи ҷав барои истифодаи минбаъда; Ҷавликонӣ – аз се ҷузъ (ҷаҷ- -ли, -конӣ) иборат буда, ҷашмаеро ифода мекунад, ки дар наздикии ғарами пояи ҷавҳо воқеъ аст. Ҷаҳлӣ – ҷузъи аввал номаълум аст, вале шояд ин ҷо ғарами болои ҳам чидаи растани ё буттаҳои барои инсон ё ҳайвонот муфиде дар назар дошта бошад [1, 48-49].

Ба воситай унсури *-ling* (-линг), ки ба маъни линг, пой (анат.) дар гӯйишҳои ҷанубӣ ва дигар гӯйишҳои забони тоҷикӣ мавриди корбурд дорад. Пайдоиши ин унсуурро номшинос Ҷ. Алимӣ аз ҷузъҳои мунк ва гунаҳои он минк, мунг, минг шаклгирифта мешуморад ва маъни шаҳрро доштанашро зикр менамояд. Инчунин ин анҷомаро аз пасванди *-ин* бо иловашавии ҳамсадои «ғ», ки маъни фаровониро ифода мекунад, алоқа дошта бошад. Аз ин ҷо ба чунин ҳулосаҳо расидан мумкин аст: а) Ҳовалинг-Ҳвараминка (Ҳварамунк,-мунг,-минг) – ба маъни

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

«шахри офтобрӯя», «шахр дар самти шарқӣ», б) Ховалинг – Хвалинг (Хваминк, -минг) – ба маънии «некманзар», «хубманзар», «хушманзара», в) Ховалинг-хан (-хон, -хо) -инг – ба маънии «чашмасор» [1, 48-49].

Бо воситаи унсури хинг, ки ба маънии хокистаранг, ранги хокистарӣ дар баъзе гӯйиши ҷанубӣ ва дар лаҳҷаи Самарқанди турӯхи гӯйиши шимолии забони тоҷикӣ мавриди корбурд дорад ва бо ин унсур ҷандин номвожаҳои ҷуғрофӣ дар манотики тоҷикнишин, аз ҷумла дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон шакл гирифтаанд. Ин топоформант бо исмҳо омада аломати мавзеъро ифода мекунад: Хингоб, Хингов ва ғайра.

Бо воситаи унсури лаҳҷавии метин/метан, ки номи олоти меҳнат буда, муодили дигара什 ҷакуш аст ва олоти нӯгтезест, ки бо он сангӣ осиёро мечинанд (ҳамвор мекунанд). Кабаментан (Kavamentan), номи деха дар вилояти собиқ Кеш аст, ки дар соҳили дарёи Асрӯд воқеъ будааст. Дар асарҳои таъриҳӣ ва ҷуғрофӣ чун «Вақғнома» қайд шудааст [11, 134-135]. Ин калима аз ҷузъҳои кауфа (kaufa) ва метан [metan], ки аввалӣ ба забони порсии қадима тааллук дошта, маънии кӯҳро дорад ва дувумй ба забони суғдӣ мансуб буда, ба маънии деха, қалъа далолат менамояд [9, 38]. Пас маънии ин вожа қалъае ё дехае, ки дар доманаи кӯҳсor воқеъ гардидааст, мебошад.

Бо воситаи унсури лаҳҷавии **таг**, **та//таҳ**, ки ба маъни таг, таҳ, поён, зер далолат мекунад, ҷандин номвожаи ҷуғрофӣ шакл гирифтааст. Ин унсури лаҳҷавӣ дар таркиби топонимҳои **тагоб//тагов** омада, номи маҳалле (дехае)-ро ифода мекунад, ки нисбатан аз раҳ дур аст, поён, гармсер. Инчунин дар гӯйиши ҷанубӣ ба маъни тагоб, водӣ, мавзее, ки бо оби дарё обёри мешавад, меояд.

Номвожаҳои ҷуғрофие, ки бо воситаи формантҳои **-xarv**, **-xarf**, **-sarv**, **-sorf**, **-surv**, **-čarf** ва монанди инҳо шакл гирифтаанд. Анҷомаформантҳои мазкур аз ҷумлаи серистеъмолтарин ҷузъҳои топонимсози қисмати ҷанубу шарқи Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар ҳавзаи густариши лаҳҷаҳои тоҷикӣ, забонҳои язғуломӣ ва вахӣ он шакли ҳарв ва дар ҳавзаи густариши забонҳои шуғнӣ-рӯшонӣ он шаклҳои **-xarv**, **-xarf**, **-sarv**, **-sorf**, **-surv**, **-čorf** - ро дорад [5, 42]. Бо ин анҷомаҳо сурат гирифтани

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ойконимҳо ва дигар мавзеъҳои табиӣ ба мавқei чойгиршавии онҳо дар соҳили ё назди рӯдҳои кӯҳӣ далолат мекунад. Ойконимҳои зерин бо ин формант ё анҷома шакл гирифтаанд: **Висхарв** [Visxarg, номи деҳа дар Дарвоз], **Пошхарв** [Posxarv, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Вишхарв** [Visxarg, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Хушарвак** [Xusarvak, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Сабзихарв** [Sайзixarg, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Роҳарв** [Roxarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Пишихарв** [Pisixarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Бичхарв** [Bicxarg, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Техарв** [Texarg, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Висхарв** [Visxarg, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Шитхарв** [Sitxarv, номи деҳа дар ноҳияи Ишкошим], **Равхарв** [Ravxarv, номи деҳа дар ноҳияи Рӯшон], **Муҷихарф** [номи деҳа дар ноҳияи Ваҳдат] ва монанди инҳо, ки ҷузъи **харв/харф** ба маъни теппа, баландӣ ва пуштаҳои назди дарё далолат мекунад. Ин унсури топонимсози лаҳҷавӣ бозмондаи забонҳои шарқии эронист ва аз ин хотир танҳо дар қисматҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии Тоҷикистон, ки дар ин қисматҳо гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ густариш ёфтаанд.

Бо воситаи ҷузъи «-лок». Унсури «-лок» ҳамон қалимаи «-лоҳ»-и тоҷикӣ аст, ки дар «Ғиёс-ул-луғот» ҷунин омадааст: «Лоҳ [Lox] ба маъни чой ва маком, магар бидуни таркиб гуфта намешавад, ҳамчун «санглоҳ» ба маъни чое, ки дар он сангҳо бошад ва «девлоҳ» ба маъни чойи девон ва лоҳ ба маъни бисёр ва анбӯҳ низ меояд» [Аз «Сироҷ», «Бурҳон» ва «Суурӣ】]. Гунаи дигари ин унсур лас/лос буда, дар таркиби топоними Катлос ба назар мерасад. **Катлас//Катлос (Katlās)**, номи деҳаи ноҳияи Китоб буда, ин топоним бояд дар шакли Катлоҳ бошад. Зоро муҳити ҷуғороғии деҳа инро тақозо менамояд. Ҷунки кат//канд вожаи суғдӣ буда, маъни деҳаро дорад ва **лоҳ** низ вожаи тоҷикӣ буда, маъни замини корамнашуда, саҳтро дорад, ки дар маҷмӯъ деҳаи дар замини саҳту корамнашуда бунёд гардидааст [11, 82].

Бо форманти **-кент//кант (-kent//kant)** дар минтақаҳои тоҷикнишин ҷунин номвожаҳои ҷуғроғӣ созмон ёфтаанд: **Бешкент**, **Панҷакент**, **Парҷакент**, **Пистакент**, **Ширкент**. Вожаи **кент//кант** аслан тоҷикӣ буда, ба маъноҳои хона, деҳаи қалон, шаҳр далолат менамояд [10, 537]. **Канд//кент** дар айни замон ҷун

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

пасванди исмсоз дар таркиби чандин номвожаҳои ҷуғрофии Осиёи Марказӣ меояд ва маъни дехаи калон, шаҳраку шаҳрро дорад: **Тошканд, Вобканӣ, Самарқанд, Панҷакон, Газалканд, Бешканд, Ширканд, Ваткана, Девкант...**

Ваткана (*Vatkana*), номи дехае дар ноҳияи Китоб. Ин номвожаи ҷуғрофӣ аз нигоҳи соҳт мураккаб буда, аз ҷузъи **вот//ват** ва **кана** таркиб ёфта, ҳар ду ҷузъ мансуби забони сӯѓист. Маъни ин калима кӯшӣ, биное мебошад, ки бо девор иҳота гардидааст (81, 88).

Девкант (*Devkant*), номи дехаи қадимаи шаҳри Қаршӣ. Ин топоним аз ду ҷузъ **дев** ва **кент** таркиб ёфта, ҷузъи **кент** вожаи сӯѓӣ буда, маъни дех, шаҳрро ифода мекунад. Дар маҷмӯъ, девкант дорои маъни дехаи калон мебошад.

Бо пасванди **-чӣ [-чи]**. Ин пасванд дар истилоҳоти хоси туркӣ-ӯзбекӣ мисли босмачӣ [ба маъни роҳзан], овҷӣ-шикорҷӣ [ӯзбекӣ ов ба маъни шикор+чӣ], қочоқчӣ-қочоқбар ва ғ. бидуни муодил ё баробариҳои тоҷикӣ ба кор бурда мешавад. Чанде аз вожаҳои русӣ дар шакли муҳаффаф дар талафузи лаҳҷа бидуни риояи қавоиди овой бо ин пасванд аз туркӣ-ӯзбекӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд: **пудратҷӣ** [аз русӣ подрядчик]-паймонкор, чиптачӣ-кассир. Барои натиҷагирии дақиқ дар корбурди пасванди **-чӣ** дар забони тоҷикӣ бояд ин пасвандро бо қолабҳои бунёдии забони тоҷикӣ мавриди муқоиса қарор дод. Танҳо аз ин роҳ метавон меъёри истифодаи пасванди туркӣ-ӯзбекии **-чӣ**-ро дар забони адабии муосир мушаххас ва муқаррар намуд. Корбурди қолабҳои вожасозӣ бо пасванди **-чӣ**-ро дар муқоиса бо қолабҳои суннатии вожасозии забони тоҷикӣ метавон чунин арзёбӣ кард: **-чӣ=бар**: қочоқчӣ=қочоқбар; **-чӣ=бон**: сарҳадҷӣ-сарҳадбон=марзбон [форсии миёна *marz[о]йān*]; **подачӣ=подабон**; **-чӣ=гар**: андовачӣ =андовагар, ҳучумҷӣ=ҳучумгар, муҳочҷим; ташрифҷӣ = ташрифгар; ташкилотҷӣ=ташкилгар, ташкилкунанда; **саёҳатҷӣ** = саёҳатгар, сайёҳ, қадоқҷӣ = қадоқгар; **таълиму тарбияҷӣ** = тарбиятгар ва ғ. [Саймиддинов, 56].

Муҳаққиқ С.Раҳматуллозода бо такия ба маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ду ҳусусияти пасванди – **чӣ**-ро муайян кардаааст: “1... калимаҳое месозад, ки машғулияти

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

шахсро ифода мекунанд. 2. Бо номҳои маҳал омада, мансубияти шахсро ба он маҳал мефаҳмонад”. Ў чунин ақида дорад, ки пасванди **-чӣ** дар ҳолати аввал туркӣ ва дар ҳолати дуюм тоҷикӣ мебошад, яъне ду пасванди **-чӣ** вучуд дорад, ки аз ҷиҳати баромад ҳам фарқ мекунанд [7, 8-15]. Дар мачмӯъ, ин пасванд аз қабили пасвандҳои калимасоз буда, аз исм исмҳое месозад, ки ба шахс ва қасбу кори он далолат мекунад. Метавон ин ҷо ҷанд номи ҷуғрофиро овард, ки ба воситаи пасванди **-чӣ** сохта шудааст ва нисбат ба шахс, қасбу кори он далолат менамояд.

Гиламчӣ [Gilamčī] /Гилемчӣ (Gilemčī), номи деҳаи ноҳияи Қаршӣ. Дар гурӯҳи забонҳои эронӣ, баҳусус тоҷикӣ, **гилем** дорои чунин маъноҳо мебошад: 1. Ҷомаи дурушти аз пашми буз ё гӯсфанд бофташуда ва 2. Навъе аз палоси пашмин, фарш [11, 63]. Пасванди **-чӣ** ифодагари қасбу кор буда, гилемчӣ нисбат ба қасбу кор ва шуғли аҳолӣ гузашта шудааст.

Бӯзчӣ [Būzčī], номи гузар дар шаҳри Косон мебошад. Номи мавзеъ ба қасбу кори матъбофон далолат менамояд. Яъне гузаре мебошад, ки дар гузашта гурӯҳи одамон бо қасбу кори бӯзбоғӣ, ки як навъи матоъи либосворӣ аст, машғул будаанд. Бӯз имрӯз дар забони адабии гуфтугӯй истифода мешавад. Вале дар гузашта зери мағҳуми бӯз матои аз пашм бофтаро мефаҳмиданд [11, 130].

Чироқчӣ//Чироғчӣ (Čirāqčī//Čirāyčī), номи ноҳия дар водии Кешрӯд. Дар замони амирӣ бекигарии Чироғчӣ вучуд доштааст ва тибқи нигоштаи академик В.В.Бартолд, номи Чироғчӣ пеш аз асрҳои XVIII, яъне дар замони Убайдуллоҳон низ будааст [8,208]. Маънои луғавии ин номвожаи ҷуғроғӣ марбут ба қасби чироғсозӣ аст, ки дар давраи қадим дар ин мавзеъ устоҳои моҳири чироғсоз иқомат менамуданд. Чироғ вожаи кӯҳани тоҷикӣ буда, асбоби рӯшнӣ аст, ки дар зарфи маҳсуси сафолӣ ва ё ҷӯянӣ гузашта мешавад [10, 526], **-чӣ** пасванди қасбу корсоз мебошад ва аз нигоҳи соҳт соҳта аст.

Бо пасванди **-ак**. Ин пасванд сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, яъне аз исмҳои конкрет номи ашё, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад: **Рӯдак (Rudak)**, номи деҳа дар ноҳияи Шаҳрисабз аст. Дар асоси калимаи рӯд (наҳр, дарё)

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

ва пасванди -ак сохта шудааст, ки маънояш дехае мебошад, ки дар канори рӯд (дарё) қарор дорад.

Равотак (Ravātak), номи деха дар Нахшаб аст. Маъни аслии ин вожа ба қалъа, сарой далолат мекунад ва дар ин топоним низ ҳамин чиз асос шудааст. Яъне дехае, ки қалъа, сарой дорад.

Охӯрак (Āxūrak), номи адир дар ноҳияи Шаҳрисабз аст. Ин вожаи сохта низ аз калимаи тоҷикӣ обхӯрак пайдо шуда, маъни ҷойи обхӯри галаву рамаро мефаҳмонад.

Қӯҳак (Kuhak), номи кӯҳи ноҳияи Қаршӣ мебошад. Ин калима аз кӯҳи тоҷикӣ буда, маъни хурд будани ҳамон кӯҳро аз кӯҳҳои дигар ифода менамояд.

Ҳамин тарик, аз ин нигоштаҳо маълум мегардад, ки унсурҳои лаҳҷавӣ дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ нақши муассир дошта, бо ин унсурҳо топонимҳои зиёде дар минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин созмон ёфта, маҳсули давраҳои мухталифи зиндагии сокинони он мебошанд. Ин номвожаҳои ҷуғрофӣ аз назари қадимияти таърихии худ низ мансуб ба давраҳои гуногунанд, ки бархе аз онҳо қадимӣ буда, аз забонҳои шарқӣ, ба ҳусус сүғдӣ, сакой ва боҳтарӣ маншаъ мегиранд, аммо бархе дигар дар давраҳои бादӣ сохта шуда, маҳсули тамаддуни асрҳои миёна ва даврони науву навин мебошанд. Чунин ҳолати амалкарди номвожаҳои ҷуғрофӣ на танҳо барои забоншиносон, балки барои соири муҳаққиқони илмҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла таърихшиносон, бостоншиносон, ҷуғрофиёшиносон ва фарҳангшиносон низ аз аҳамияти волое бархӯрдор аст.

Китобнома:

1. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Қӯлоб./Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995. – С.82 - 110.
2. Девонақулов А. Асрори номҳои кишвар./А.Девонақулов.– Душанбе, Ирфон, 1989. - С. 48 -112.
3. Лившиц В. А. Согдийские слова в таджикском языке./ В.А. Лившиц.-Душанбе,1967.- С.68-74.
4. Насрадиншоев А. Микротопонимияи Помири Шарқӣ (тадқиқоти забоншиносӣ)./ А. Насрадиншоев.-Душанбе, 2005.-122 с.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2017

5. Олимчони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номашиносии тоҷик./М.Офаридаев. – Душанбе, 2004. - С.19 - 45.
6. Офардиев Н.Ойконимияи вилояти муҳтори кӯҳистони Бадаҳшон. / Н. Офаридаев. – Душанбе, 2001.- 125 с.
7. Раҳматуллозода С.Р. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка/ С.Р. Раҳматуллозода. –Душанбе:Дониш, 2006, -240 сах.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М., СЭ, 1969. - Ч.1. – 908 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М., СЭ, 1969.- Ч.2. – 910 с.
10. Хромов А.Л. Очерки по топонимике и микротопонимике Таджикистана./А.Л. Хромов. - Душанбе, 1978. - С. 39-50.
11. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд/Д.Ҳомидов.– Душанбе, 2015.-164 с.

НАҚШИ УНСУРҲОИ ЛАҲҶАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ

Муаллиф бар аҳамияти нақши калимаҳои шевагӣ дар соҳтори вожаҳои ҷуғрофӣ ишора намуда, чунин мешуморад, ки топонимҳо яке аз омилҳоеанд, ки дар омӯзиши шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ чун маводи таърихӣ ба ҳисоб мераванд ва ин далолати он аст, ки лаҳҷаю шеваҳои тоҷикӣ нигаҳдорандай вежагиҳои таърихи забонанд.

Вожаҳои калидӣ: кӯбун, кӯҳ, оқбабун, оқба, ағба, бехи ағба, дирахбун, дираҳ, дараҳт, буни дараҳт, йелбун, айлок, ҷароғоҳ, буни айлок, ҷароғоҳ, парӣнбун, овринг, буни овринг, пеҷбун, остунбун, остун, бехи остон, ҷонбун, бехи бед, қирумбун, сангдоҳ, санглоҳбун, жирбун, санг.

РОЛЬ РАЗГОВОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЙ

Автор статьи определяя важную роль разговорных слов в создании географических терминов, считает, что топонимы являются одним из факторов, влияющих на изучение диалектов и говоров таджикского языка и считаются историческим материалом и этот факт можно рассматривать как

доказательство того, что таджикские диалекты и говоры сохранят исторические особенности языка.

Ключевые слова: гора, предгорье, дерево, корень дерева, горное пастбище, летовка, порог, вход, выгон для скота, ива белая, ров, лог, каменистая местность, камень.

THE ROLE OF ORAL ELEMENTS IN THE GEOGRAPHIC NOMINATIONS FORMATION

Dialectology is one of the common parts of literal language, which learns the place of dialectic words of different social sciences. From point of view of the author "... dialectology it's part of linguistics, which explores the dialects of the concrete language and explore the sounds and vocabulary specialties of oral words. Dialectology has objective and methods of explores divides into historical-diachronic (contemporary style) group. The author shows the main roles of geographic oral words and terms and says, that "... toponyms are one of the factors, which influents the oral speech of Tajik language and has found the historical materials for the proving of the saving of all dialects of Tajik language in every historical period.

Keywords: mountain, valley, high mountains, tree, the root of the tree, pasture, camp, face, spokes, doorstep, enter, field for livestock, white willow, moat, log, mountainous place, stone, the root crop of the stones.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳомидов Д. - доценти кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: +992 918 68 19 70, е-майл: homidov65@mail.ru.

Сведения об авторе: Хомидов Д. – доцент кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, кандидат филологических наук, тел.: +992 918 68 19 70, e-mail: homidov65@mail.ru.

About the author : Homidov D. – Assistant Professor of History of languages and Tipology of Tajik National University, candidate of philology sciences, phone: +992 918 68 19 70, e-mail: homidov65@mail.ru.

УДК: 891.550.092

КАЛИМА ВА ТАРКИБХОИ ГУФТУГҮЙЙ ДАР ФАЗАЛИЁТИ ШАМСИДДИН ШОХИН

*Гулназарова Жило
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Забони тоҷикӣ таърихи дуру дароз ва тӯлоние дорад. Забони адабӣ, забони миллӣ, лаҳҷаву шеваҳо ё гӯйишҳои маҳаллӣ байни худ алоқаи қавӣ доранд ва онҳо якдигарро такмилу таҳқим менамоянд. Гӯйишҳои маҳаллӣ нигоҳдорандай вожаю таркиб ва унсурҳои қадимаи забони тоҷикӣ мебошанд ва аз ин ганцинаи бебаҳо истифода кардану дар ҷойҳои мувоғиқ корбаст намудани ин вожаҳо дар айни ҳол ба эҳё гардонидани бисёр ҷиҳатҳои таърихии забонамон далолат мекунад. Ҷунончи: «Забони адабӣ ҳамаи маъноҳои шевагии қалимаро дар худ таҷассум накунад ҳам, байни забони адабию лаҳҷа дар тӯли мавҷудияту тараққиёти онҳо доду гирифти мутақобила ҷой доштаву дорад. Натиҷаи ҳамин доду гирифти мутақобила аст, ки системаи лексикии ҳам забони адабию ҳам лаҳҷаҳо мунтазам тағйириру такмил ёфтааст ва ...калима аз лаҳҷа ба забони адабӣ пеш аз ҳама, бо ду роҳ гузашта, минбаъд мавқеъ пайдо карда метавонад: 1) аз тариқи забони умумигуфтугӯй; 2) тавассути осори адибон» [12, 47].

Аз ин ҷоист, ки дар осори шоирону адибони классик ва мусоир як гурӯҳ қалимаҳои маҳаллӣ-шевагӣ ва гуфтугӯйӣ вомехӯранд, зоро «сухани ҳалқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру ҳисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маънӣ мебошад. Вай ба забони асари бадей дохил шуда, ба асар қувваи фавқулодда зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ мебахшад» ва шоирону адибон аз ин (ба қавли устод Айнӣ) анбори холинашавандагӣ вожаву қалимаҳои асиљро истифода мебаранд [5, 89-90].

Шамсиддин Шоҳин шоирин машҳури оҳири асри XIX аз зумраи он нафарон аст. Дар мавзӯи ҷовидонии ишқу ошиқии адабиёти форсу тоҷик ба шоирони бузурге чун Саъдиву Ҳофиз бо камоли маҳорат пайравӣ кардааст. Шоҳин дар эҷоди ғазал сабки хоси худро дорад. Ба ғазал дохил намудани оҳангҳои танқиди иҷтимоӣ, ба содагӣ ва заминай воқеият наздик кардани

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

сувароти бадей ва тасвирҳои шоирона хоси сабки ўст. Шоҳин ҳам дар наср ва ҳам дар назм унсурҳои забони ҳалқӣ ва таъбиру ибораҳои маъмули мардуми тоҷикро доҳил намудааст. Ҳамаи ин заминаи ҳалқӣ ва доираи интишори Шоҳинро пурзӯр кард ва ба ҷараёни минбаъдаи инкишофи забону адаби тоҷик таъсири мусбат расонд [11, 16].

Аз ин чост, ки дар ғазалиёти Шоҳин калимаҳои зиёди гуфтугӯиеро дучор меоем, ки қисме аз онҳо дар забони адабӣ вориданд ва қисми дигари онҳо дар шеваҳои забони тоҷикӣ мустаъмаланд. Бахши асосии лексикаи забони ғазалиёти шоир дар забони адабии имрӯзai тоҷикӣ пурра истеъмол мешаванд, аммо қисмати дигари лексикаи забони ғазалиёт шомили лаҳча ва шева мебошанд. «... Тавассути осори адібон ба забони адабӣ интиқол ёфтани калимаи лаҳҷавӣ нисбатан оддиву ҷашнрас ба шумор меравад... Бо вуҷуди ин, на ҳамаи истифодаҳои ин ё он адаб боиси ба дараҷаи пояи забони адабӣ расонидани калимаи шевагӣ мегардад» [12, 47].

Ҷӣ тавре ки шевашиноси маъруфи тоҷик F. Ҷӯраев қайд мекунад, агар калимаҳои шевагӣ дар муқоиса ва мутакобила бо забони адабӣ таҳқиқ шаванд, дар он сурат чудо кардани ду гурӯҳи таркиби лугати лаҳҷа- калимаҳои умумихалқӣ ва хоси шева ногузир мебошанд ва дар шевашиносии тоҷик калимаҳои шевагиро ба ду гурӯҳ чудо намудаанд: 1) калимаҳои умумихалқӣ, яъне калимаҳое, ки дар ҳама ё ҷанд лаҳҷа ё шева истеъмол мегарданд; 2) калимаҳои хоси шева [12, 49].

Дар ғазалиёти Шамсиддин Шоҳин калимаҳои гуфтугӯйии зиёдро дучор шудем, ки ҷанд намунае меорем:

Калимаи **алла** ба маъни хоб дар шева бештар дар мавриди бо қӯдак ҳамсӯҳбат шудан истифода мешавад.

Чун қӯдаки инчиқ кунад **алла** ба алвонҷ
Ҷуз дар ҳами зулфат дилам ором надорад [84].^{*}
Ганда- бад, зишт [7, 91].
Рақиб, агарчи туро нағз дид, даст мадех,
Ҳаромияст, мабодо, ки кори **ганда** кунад [7, 103]

*Шамсиддин Шоҳин. Куллиёт – Душанбе: Адаб, 2006. Минбаъд мисолҳо аз ҳамин китоб оварда шуда, дар қавсайн саҳифаҳо нишон дода мешавад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Күтал - баландй, теппа [7, 264].

Чӣ гуна кӯхи сурини туро кунам тавсиф?

Ки рахши фикри маро роҳ ба **кӯтал** надихӣ [7, 214].

Шал- шал, фалаҷ; ланг[3,748].

Дилам зи ишқи ту хун шуд, ба туррааш биспор,

Қадаҳ пур аст, Худоро ба дасти шал надихӣ [3, 214].

Кола- мол, чизу чора [3, 618;13, 45].

Бӯса аз лаъли туам дар ивази чон афтод,

Буд ин **кола** гарон, шукр, ки арzon афтод [8,80].

Патак- порчай мuloими матоъ ё намад, ки дар пойафзор мегузоранд [8, 425; 13, 83].

Ба кафши ҷустуҷӯ дӯшина шаб наълу **патак** кардам,

Ба сад ҷо гаштам аз ҷое ҷавонеро дарак кардам.

Тағора - **тағора//тъғора** (Қ., Шқ.), **тогара** (Вқ.) тағораи (корсони) сағолӣ, ки дар вай ҳамир ва ҷомашӯй кунанд [3, 527].

Таҳи **тағора** кун, эй муҳтасиб, гуноҳи маро,

Вагарна айби туро чӯб дар нақора кунам

Кулола – **къулола** кулӯла, гирда, лӯнда; ~ **кардан** лӯнда (гулӯла) кардан, печондан

Зи бод мешунавам бӯйи нофаҳои татор,

Магар **кулолаи** мушкин зи сар кушод нигор

Тавора- девор [8, 290].

Ту худ аз хона наёй бурун, ман аз лаби бом,

Назар ба сӯйи ту ҷанд аз паси **тавора** кунам?

Дар «Лугати шеваҳои ҷанубӣ» қалимаи сапал ҷунин шарҳ ёфтааст **сапал** (Вқ., Қ.) кафи пой, сапал (аз фил, шутур, хирс ва ғ.): ҳърс-а сапал-ъаш бадвоҳима-ай (Қд.); ~**и дъст**; кафи даст; ~**и по** кафи пой [3,483]. Дар ин байти ғазали Шоҳин қалимаи сапал ба маъни пойафзор омодааст. Бояд зикр кард, ки дар шеваҳои ҷанубӣ қалимаи сапал ба маъни пойафзори васеъ ва қалон корбурд дорад, зоро «қалима дар таркиби лугати лаҳҷа яксон боқӣ намонда, ҳамеша дар гардиш, тағиیرёбӣ ва ҳаракат аст» [12,48].

Зоҳид ба роҳи савмаа ҷандон намедавӣ,

Афсурда шуд магар **сапалу** суда шуд таёқ?

Шамсиҷдин Шоҳин қалимаҳои шевагии бо пасванди –гӣ соҳташударо дар ғазалиёти хеш бештар истифода намудааст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Забоншинос С. Хоркашев (холо Раҳматуллозода С.) дар мавриди калимасозии исм бо ин пасванд дар шева нукоти ҷолиб иброз менамояд ва аз ҷумла мегӯяд, ки ин пасванд «... исмҳое месозад, ки ба ҳолат, хислату хосият ва ҳӯйи шахс вобаста аст» [9, 104-105].

Даллагӣ – **даллагӣ** (Шк.) мунофиқӣ; фитнагарӣ: ами даллаги-т-а парто, ай дъсти тъ ами қишлоқ тънҷ нест (Крз.), бо макру ҳилла миёнаравӣ кардан [3, 402].

Аз баҳри нағъи хеш кунад **даллагӣ** рақиб,
Ин ҳар агарчи восита бошад, сафир нест.

Катагӣ –мағрурӣ, ҳудписандӣ [3, 240].

Чӣ кунӣ **катагӣ** аз пушти рақибон бо ман,
Чӣ парӣ аз сари меҳ ин ҳама гӯсола барин.

Ҷӯрагӣ – ошнӣ, дӯстӣ [3, 611].

Чӣ чафоҳо, ки ба ман он бути танноз накард,
Ҷӯрагӣ бо дигарон карду ба ман ноз накард (89).

Дар газалиёти Шамсиддин Шоҳин таркибҳои шевагӣ хеле мохирона истеъмол шудаанд.

Тапа-таҳт - омода, меҳрублон.

Бо ман тағофул ориву бо гайр **тапа-таҳт**,
Эй баддимоғ, бо ману бо гайр ҷуфту тоқ (143).

Кору кочол- кору бор [7, 630-631].

Кору **кочоли** дигар нест маро гайр аз ишқ,
Ишқи хубон ҳама кори ману кочоли ман аст (48).

Балову батар.

Як тараф меҳнати ҳичрону дигар таъни рақиб,
Ба сари ман чӣ **балову батар** андохтай? (212).

Шоир аз чунин таркибҳо барои ифодаи маъно ва тасвири ҳолу аҳвол калимаи мураккаб сохтааст.

Балову батарзада- бадбаҳт.

Шукри Худо, ки меҳри туро ёфт оқибат
Шоҳин, агарчи буд **баловубатарзада** (190).

Шамсиддин Шоҳин дар газалиёт калимаву ифодаҳои шевагии баёнгари маънои амалро ҳеле зиёд истифода намудааст.

Риштан- ресидан, тофтан [3, 462].

Хост, то чоки гиребони адам созад руфӯ,
Пайкари моро ғамат бориктар аз ришта **ришт** (70).

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Дарак кардан - чустучу кардан, кофтуков кардан, суроғ кардан, пурсучӯ кардан [3,.151].

Ба кафши чустучӯ дўшина шаб наълу патак кардам,

Ба сад чо гаштам, аз чое ҷавонеро **дарак кардам** (154).

Нағз дидан- дўст доштан [3, 373].

Рақиб, агарчи туро **нағз дид**, даст мадех,

Ҳаромияст, мабодо, ки кори ганда кунад (103).

Ифодаи нағз дидан дар шева ба маъни писандидан мақбул кардан низ меояд.

Лаганда кардан- бо кўкҳо калон-калон дўхтани абрраву астари либоси пахтадор (708).

Дар баязе шеваҳо **рӯдӯзӣ кардан** мегӯянд.

Нахоҳад аз тани ман бурд нангиги урёй,

Ҳазор хирқа гарам осмон **лаганда кунад** (103).

Чандала кардан- қўшиш кардан, талош кардан [8, 583].

Чобук чу турраи ту набошад ба сайди дил,

Аспе, ки **чандала** пайи улоқ **мекунад** (107).

Ҳанг задан- бонг задан, овоз баровардан [13, 103].

Сўфиёнро набувад гар ҳаваси сим, чаро?

Чун хари гурсина дар савмаҳо **ҳанг зананд** (109).

Сар так кардан – сар хам кардан.

Ба умеде, ки боре коми дил ҳосил кунам аз ӯ,

Сари худро, агарчанде ҳақорат кард, так кардам (154).

Чавак кардан. Дар «Лугати шеваҳои ҷанубӣ» омадааст: **-чавак¹** (Қд., Мис.) дом, донаҳои шадда кардашудаи ҷав, ки барои дастгир кардани парандагон истифода мекунанд.

чавак² (Лахш, Мт., Қўш.) навъи асбоби зинати духтарон, ки аз пояи ҷав дар шакли секунча соҳта ба ресмон қашида мешавад[3, 718].

Арақ бар гирди лаълаш, дидам, аз руҳсора мерезад,

Бар ӯ аз пардаҳои ҷашми худ тафқӣ **чавак кардам** (154).

Тақал доштан –тарс, бим доштан [3, 529].

Шудам гоҳ садқаву гоҳе балогардони он маҳваш,

Тақал ҳар кўчароҳе **дошт**, бо ӯ як ба як кардам (154).

Дар «Лугати шеваҳои ҷанубӣ» қалимаи тақал ба ду маъно: 1. тарс бим; 2. баҳона, найранг, фиреб, шайтонӣ омадааст [3,530].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Тулак кардан –тулак (Ог., Җав., ҇д., ҆б.) тұлак, мавсими тибитрезонии парандагон, тұлак, паррэй, мұйрезонии парандагон ва ҳайвонот; болупар резонидан (нисбат ба парандагон); пұстпартой (мор, сусмор, тимсоҳ ва ғ.); ~ **кардан** а. тулак кардан, пар резондан: кавго тулак кардан, парида наметонан (Җав.); б. мұй (тибит) партофтани ҳайвонот; в. пир шудан: ҳаштод-да ки рафтый, тулак мекънй (Ог.) [3, 570].

Чунон оғұши гарме дошт он шұхи сиёхчурда,
Ки дар оғұши ӯз гояти гармі **тулак кардам** (154).

Дар газалиёті Шамсиддин Шоҳин калимаҳои шевагии иқтибосии туркі низ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Улок – улав, кубкорй, бузкашй (585).

Чобук чу турраи ту набошад ба сайди дил,
Аспе, ки ҹандала пайи **улок** мекунад (107).

Калимаи **онакалон** ба маъни момодоя омадааст.

Табыи маъниасарам хавф барад аз носех
Зани зоянда тааммул кунад аз онакалон (176).

Инчиқ – гирёнчак.

Чун күдаки **инчиқ** кунад алла ба алвонч,
Чуз дар хами зулфат дилам ором надорад (84).

Чумчук- гунчишк.

Ба чурми ғайр ба ман неш мезанй, оре,
Ки дона чумчуқу бедона меҳұрад шаллоқ (142).

айғок 1. (Шк., Ғк.) айғок, иғвогар, фитна; хабаркаш: и занак айғок-ай, ахтийот бъшав (Зел.); 2. саркаш, гапногир, якрав: съгерәхой айғоқе ҳастан, ки гапи калон-а намегиран (Хон.) [7, 8].

қайроқ² // **қайроғ** 1. (Сам., Ҳак.) қайроқ, санге, ки тег, корд ва дигар асбобҳои бурандаро тез мекунанд; 2. (Ст.) санги дарозрүяе, ки бо он дар ӯғурча ҳар чиз мекұбанд [3, 660].

құлтуғ (Қх.) құлтуқ; оғұш (3, 304), құлтуқ- зери бағал, зери каш, бағал [7, 700].

шилтоқ (Қ.), **шылтоқ** (Вк., Шк.), **шалтоқ** (Сам., Шв.) chançolī, ҹангара, шұрапушт; шаттоҳ: келин-ъш қидо шалтоқ-ай, ҳич рузи бих надора (Шв.) [3, 762].

Мудом табыи ман аз ваҷҳи ёр **ночок** аст,
Ки субху шом рафиқи рақиби **айғок** аст...
Ба ҳеч ваҷҳ мулоим наметавон кардан,
Дили туро, ки ба саҳтӣ мисоли **қайроқ** аст...

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Нигори ман зи рақибон макун таваққўи пул,
Ки ҳарчи бо ту расад з-ин чамоа **шилтоқ** аст...
Агарчи ҳаст ба зохир бути ман олуфта,
Вале ба додани оғӯш саҳт **қултоқ** аст (55).

Ҳамин тариқ, калимаву ифодаҳои гуфтугӯйӣ дар ғазалиёти Шамсиддин Шоҳин хеле моҳирона мавриди истифода қарор гирифтаанд. Шоир ҳам калимаҳои умумихалқӣ ва ҳам калимаҳои хоси шеваро дар ғазалиёт ҷо намудааст, зеро «чунин калимаҳо бо ифодаи самимияти хоси худ пур аз тобишу оҳангҳои эҳсосӣ мебошанд. Аз гурӯҳҳои дигари вожаҳои забон бо рангубори муҳталифи лутф, марҳамат, навозиш ва ё ки бо дуруштӣ, дағалӣ, бетакаллуфии худ ба куллӣ фарқ мекунанд» [4, 150]. Ин гуна калимаҳо аз ҷиҳати соҳт гуногунанд. Дар ғазалиёт калимаҳои шевагии бо пасванди **-гӣ** соҳташуда нисбатан бештар корбаст шудаанд ва унсурҳои ифодагари маънои амал ва таркибҳо дар ғазалиёт хеле ҷолибанд.

Китобнома:

1. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ч.1. / М. Н. Қосимова . – Душанбе, 2011. – С.85-88.
2. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ч.2. / М. Н. Қосимова . – Душанбе, 2016. – С.18-24.
3. Маҳмудов М.,Бердиев Б., Ҷӯраев Ф. Фарҳанги шеваҳои забони тоҷикӣ. / М. Маҳмудов, Б. Бердиев, Ф. Ҷӯраев . – Душанбе: Пайванд, 2014. –780 с.
4. Мачидов X. Забони адабии муосири тоҷик Ч. 1. (Лугатшиносӣ). / X. Мачидов . – Душанбе: 2007. – С. 149-150.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ . – Сталиnobod: Нашрдавтоҷ, 1959. – С. 89-90.
6. Сабзаев С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. / С. Сабзаев . – Душанбе: Маориф, 1991. – 79 с.
7. Фарҳани тафсирии забони тоҷикӣ. Ч.1.- Душанбе, 2008. – 949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ч.2.- Душанбе, 2008. – 944 с.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

9. Хоркашев С. Калимасози ислом бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ). / С. Хоркашев . – Душанбе: Ирфон, 2010.– 144с.
10. Ҳомидов Д. Шевашиносӣ. / Д. Ҳомидов . – Душанбе, 2016. – 227с.
11. Ҳодизода Р. Муҳтасаре дар шарҳи рӯзгори Шоҳин. // Шамсиҷдин Шоҳин. Қуллиёт. – Душанбе: Адиб, 2006. – С.7-16.
12. Ҷӯраев Ф. Мақоми калима дар таркиби лугати лаҳҷа // Сохтор ва корбости воҳидҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1999. – С. 42-50.
13. Ҷӯраев Ф., Маҳмудов М., Курбонов С. Лугати мунтаҳаби калимаҳои хоси шева. / Ф.Ҷӯраев, М.Маҳмудов, С. Курбонов . – Душанбе: Эр-граф, 2017. –127 с.
14. Шамсиҷдин Шоҳин. Қуллиёт./ Шамсиҷдин Шоҳин. – Душанбе: Адиб, 2006. – С. 26-214.

КАЛИМА ВА ТАРКИБҲОИ ГУФТУГӮЙӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Истифодаи бамавриди калимаҳои лаҳҷавӣ дар осори адибон асари бадеиро ҷолибу хотирмон ва ҳалқӣ мегардонад. Шоири тавони Шамсиҷдини Шоҳин дар осори гаронмояни худ аз вожаҳои шевагии мардуми хостгоҳи хеш фаровон истифода намуда, забони шеъри худро рангину маънни онро намакин кардааст. Истифодаи бамавриди калимаҳои шевагӣ завқу салиқаи воло ва тавонмандии шоирро дар ҷодаи эҷод нишон медиҳад. Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки калимаҳои шевагӣ дар фароянди эҷоди осори бадей дар баробари забони адабӣ ба шоир ё нависанда мусоидат менамояд.

Вожаҳои калидӣ: калима, шева, лаҳҷа, шоир, Шамсиҷдини Шоҳин, эҷодиёт, газал, кору кочол, балову батарзада, дарак кардан, лаганда кардан, ҷандала кардан, ҳанг задан, сар тақ кардан.

СЛОВА И РАЗГОВОРНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ЛИРИКЕ ШАМСИДДИНА ШОХИНА

Своевременное и уместное использование разговорных слов в художественном произведении поэтов все больше привлекает внимание исследователей литературы. Выдающийся

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

поэт Шамсиддин Шохин в своем творчестве широко использовал разговорные и народные слова, чем сделав свою поэзию более красочной и выразительней. Одновременно доказано, что непользование лексем говоров в своих поэтических произведениях литературный языком являются частью языка и стиля поэта.

Ключевые слова: слово, говор, диалект, поэт, Шамсиддин Шохин, творчество, лирика, положение дел, несчастье и беда, получать известие, простёгивать, стараться, ударить, положить голову.

THE VOCABULARIES AND COMPOUND OF SHAMSIDDIN SHAHIN'S LYRICS

There are many ways we can see using special oral words in the literacy by the talented poets. The great poet Shamsiddin Shohin used a lot of dialectic words in his poetry, which add the new themes in his legacy. Using the oral words in his poetry shows his talent and inelegancy in the composing of his poetry. The result of this research shows us, that these sorts of words are very important to use in any legacy of poets and writers.

Keywords: vocabulary, dialect, poet, Shamsiddin Shohin, legasy, lyrics, helpless and trouble, getting the news, try, hurt, guilt, try, hurt, put your head.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулназарова Жило - дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: + 992 918 68 19 70.

Сведения об авторе: Гулназарова Жило – доцент кафедры истории таджикского языка и типологии Таджикский национальный Университет, кандидат филологических наук, тел.: +992 918 68 19 70.

About the author : Gulnazarova Zhilo – Professor of the History of Tajik Language and Tipology of Tajik National University, candidate of philology sciences, phone: + 992 918 68 19 70.

УДК: 491. 550

НАҚШИ ЯК ПАСОЯНДИ СЕРВАЗИФА ДАР ОСОРИ САДАХОИ X – XIII

Құрғонов Зоҳид

ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров

Дучори таҳаввулоти маъноиву шаклй гаштани калимаҳои таркиби лугавии забон яке аз омилҳои табии забон ба шумор меравад. Ин дигаргунӣ, пеш аз ҳама, ба ҳодисаҳои айниву зеҳни забон пайванд мегирад, ки дар тадқиқотҳои алоҳида ба он таваҷҷуҳ карда шудааст [6; 16]. Яке аз унсурҳое, ки ҳамин равандро паси сар кардааст, пасоянди аслии -ро мебошад. Дар баязе аз сарчашмаҳо ба се вазифаи пасоянди мавриди таҳлил ишора шуда [6], ба вазифаи пешояндҳо омадани ин унсур аз дидгоҳи забоншиносон берун мондааст.

Ҳоло барои намуна аз осори садаҳои X-XIII мисолҳоеро меоварем, ки ин унсури сервазифа ба вазифаи пешояндҳо истифода шудааст. Дар сурати дуруст наомӯхтани таърихи инкишофи забон муайян соҳтани манзараи кунунӣ ва ташаккули минбаъдаи он гайриимкон аст. Аз ин рӯ, мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додани осори назмиву насрин қуҳан дар ошкор соҳтани вижагиҳои забонии ҳамон давр басо мухим ва қобили таваҷҷуҳ аст. Ҳарчанд оид ба вижагиҳои забонии осори садаҳои X-XIII пажӯҳишҳои мутааддид сурат гирифтааст, аммо, чунон ки дар боло зикр шуд, ба вазифаи яқдигар истифода шудани аносирин ёвари сервазифа аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Ҳамин тарик, омӯхтани чунин вижагии забонии осори ин давр ба ошкор соҳтани манзараи грамматикии эҷоди суханварони аҳди X – XIII кумак ҳоҳад расонд.

Бояд гуфт, ки инчониб ба вазифаи яқдигар истифода шудани унсурҳои ёвари сервазифаро дар осори давраи мавриди назар дар мисоли «Лугатнома»-и Деххудо [8], «Гулистон»-и Саъдӣ [9], «Худуд-ул-олам»-и маҷхулмуаллиф [10] ба риштаи таҳқиқ қашидааст. Дар робита ба ҳамин масъала профессор А. Ҳасанов [16] низ дар заминаи осори А. Ҷомӣ мақолаи арзишмандеро чоп намудааст.

Ҳангоми мавриди таҳқиқ қарор додани пасояндҳои давраи мазкур ин нукта мусаллам мегардад, ки онҳо танҳо ба вазифаи худ истифода нашуда, дорои маъноҳои зиёд будаанд. Унсури

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ёвари сервазифа будани пасояндҳои ин давр дар он зоҳир мешавад, ки онҳо баъзан ба ҷои пешояндҳо истифода шудаанд.

Истифодаи пасоянди -ро ба вазифаи пешоянди аслии содаи «аз»:

Хон солорро пурсид, ки ҳоли ин мурғ бозгӯй [7, 10]. Ва ҳар рӯз табибро мепурсид амир ва вай мегуфт оризаи қавӣ афтод [7, 10].

Қазорро асбашон дар роҳ шуд суст,

Дар он манзил, ки он маҳ мӯй мешуст [5, 65].

Мардумозореро ҳикоят кунанд, ки санге бар сари солеҳе зад [18, 76]. Ҳакимеро пурсиданд: –Аз саҳовату шуҷоат қадом беҳтар аст? [18, 140]. Қозийи Ҳамадонро ҳикоят кунанд, ки бо наълбандписаре сарҳ(в)аш буд ва наъли дилаш дар оташ [18, 214]. Ва гуфт: Ман бутпарастам ва метарсам онро, ки вайро намешиносам ва ту осӣ мегардӣ, дар он, ки ўро мешиносӣ[1, 177].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «ба»:

Кунун ҳамонаму хона ҳамону шаҳр ҳамон,

Маро нугӯй, ки аз чӣ шуда-ст шодӣ сӯк! [12, 128].

Чунин гуфт Ҳорун маро рӯзи марг:

Мафармой ҳеч одамиро маҷарг [2, 168].

Зи дарду ғаму ранҷ дил дур буд,

Бадиро тани дев ранҷур буд [15, 175].

Ҳар он чиз, к-он н-аз раҳи эзадист,

Ҳама роҳи ахриман асту бадист,

Саросар зи дидори ман дур бод,

Бадиро тани дев ранҷур буд [15, 217].

Чу нома бихонӣ ба рӯзу ба шаб

Макун достонро кушода ду лаб.

Агар даста дорӣ ба дастат, мабӯй,

Яке тез кун магзу бинмой рӯй [15, 250].

Якеро гуфтам ту кистӣ? Гуфт: «Ман Нӯҳам». Дигарро гуфтам ту кистӣ? Гуфт: «Ман Иброҳимам, он зар шуморо диҳам» [7, 10]. На боз намуданд, ки чанд ранҷ расид Арслон ҷозибро ва Фозӣ сипоҳсолорро [7, 10].

Бад – он мушкуи мушкогин фуруд ой,

Канизонро нигини шоҳ бинмой [5, 58].

Чу ганҷаш зери зар пӯшида дорам,

Калиди ганҷҳо ўро супорам [5, 303].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Чу Исо рӯҳро дарсе даромӯз,
Чу Мӯсо ишқро шамъе барафрӯз [5, 12].

Бечора дар он ҳолати навмедӣ маликро дашном додан гирифт ва сақат гуфтан ки гуфтаанд, «ҳар кӣ даст аз ҷон бишӯяд, ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд» [18, 44]. Луқмонро гуфтанд: – Адаб аз кӣ омӯхтӣ? [18, 115]. Ҷавонмардеро дар ҷангӣ тотор ҷароҳате ҳавл расид [18, 148]. Якеро аз дӯстон гуфтам... [18, 177]. Ва ҷун ин расулон пешӣ Бодон расиданд ва он нома ўро доданд, Бодон аз он нома саҳт иштофта шуд ва... [13, 591]. Ўро бигӯй, ки: Ҳудой хост, ки илми ў дар эшон рост шавад ва маълуми ў бо илм баробар ояд [1, 197]. Дар роҳон молро дуздон бибурданд, ҳабар ҷун ба шайх расид, муридонро гуфт: Бархезед! [1, 229]. Аҳмадро ин сухан ҳуш омад, гуфт: Инро бинависед! [1, 229].

Ва он қасҳо, ки корзор карданд аз баҳри мо, бинамоем эшонро роҳҳои мо [1, 581]. Накӣ аст, ки: як бор дӯстери номае ҳавишт, ки... [1, 280]. Ҳудой мегӯяд: Маро хидмат кун ва шукр гӯй ва модару падарро хидмат куну шукр гӯй! Устод маънни ин оят мегуфт [1, 131]. Ва малик Ҳирдус боз шаҳр омад ва биншаст ва бифиристод ва Яхӯ ибни Закариёро бихонд ва ўро бинавоҳт ва азиз кард ва вазирии ҳеш ўро дод [13, 99].

Пӯст боз карда бад – он гуфтам то вайро дар боби ман сухан гуфта наёяд [3, 182].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «бо»:

Хатм-ул-расул агар на ба ҳуд дода аз қарам,
Он нисбате, ки дошта Ҳорун Калимро [7, 10].

То Манучехр ибни Қобус шароити он аҳд, ки ўро баста аст ... нигоҳ дорад ман дӯсти ў бошам [7, 10]. ... оҳангे мекунад дилҳои эшон, ки дил онро мухолиф аст ва бештари эшонанд берунояндагон аз фармони Ҳудой [13, 278]. ... андар рӯзи вафоти ў Валид ибни Язид ибни Абдулмалик ибни Марвонро байъат карданд [14, 128].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «бар»:

Чу бинҳод дил қинаву ҷангро,
Бихонд он гаронмоя Ҳушангро [15, 48].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Он ҳама моро муқаррар гашт, ки салоҳ нишондани ў бувад [3, 305]. Муқаррар гашт ҳамагонро, ки кори вазорат қарор гирифт [7, 10].

Ҳаром аст аҳли маъниро ҷашидан неъмати хоне,
Ки набвад синаи гарму дили бирён намакдонаш [7, 10].

Ба вазифаи пешояндди аслии содаи «дар»:

Меҳтарони ҷаҳон ҳама мурданд,
Маргро сар ҳама фурӯ карданд [12, 87].
Шашум ҳафтаро Золу Рустам ба ҳам,
Расиданд бе кому дил пур зи ғам [15, 457].

Сари ҳафтаро кард оҳангӣ Рай
Ҳама роҳ бо ромишу руду май [15, 407].

Сари моҳро рӯй бартофтанд,
Сӯи бодаву базм биштофтанд [15, 275].
Агар шаб расӣ, рӯзро боз гард,
Бигӯяш, ки танг андаромад набард [15, 250].

Шабро ба бӯстони яке аз дӯстон иттифоқи мабит уфтод [18, 36].

Ба вазифаи пешояндди аслии содаи «барои»:

Пас, ҳар ду Худои азза ва ҷалларо қурбон карданд [13, 585].

Хонадони ҳудро ин фахр захира ниҳодам [3, 34].
Аммо се шукр воҷиб аст, ки **Худойро** биқунам, яке он, ки аз ман бурданд, на ман аз дигаре... [1, 229].

Аз ин ажгаҳо пок кун мар маро,
Ҳама оғарин з-оғариниш туро [2, 172].
Ёрам ҳабар овард яке тубон кардааст,
Мар хуфтани шабро зи дабике накӯву пок [2, 430].

Миннат **Худойро** азза ва ҷалла, ки тоаташ муҷиби қурбат аст ва ба шукр андараш мазиди неъмат [18, 23].

Гӯйӣ, ки аз модар ҳарбро зодаанд [14, 209].

Ба вазифаи пешояндҳои содаи номии изофи «баҳри; назди»:

Ҳам ту омода бувӣ в-ороста,
Ҷанги ўро хештан пероста [12, 336].
Зистану мурданат якест маро,
Ғалбакан, дар чи боз ё чи фароз [2, 138].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Андар работ яке чашмаи об аст, чандон ки хұрдро ба кор шавад [17, 110].

Он саги малъун бирафт, ин сангро аз хештан,
Тухмро монанд бо шанг эдараш бар чой монд [2, 418].
Меҳони сарафroz бархостанд,
Пазира шуданро биёростанд [15, 257].
Яке кишвар аз чой бархостанд,
Пазира шуданро биёростанд [15, 295].
Сиёвуш маро худ чу фарзанд буд,
Ки бо фарру бо бурзу авранд буд [15, 459].
Сиёвуш маро буд ҳамсолу дўст,
Равонам пур аз дарду андўхи ўст [15, 159].

Охир савгандон хўрд ўро [7, 4]. Худойро ҳеч кас нест писари маро беҳтар аз Омина [7, 4]. Як рӯз наздики ин хоча нишаста будам ва пайғомеро рафта будам [7, 4].

Расадбандон бар ў мушкил гушоданд,
Тарабро толеи маймун ниҳоданд [5, 273].

Ба вазифаи пешоянди таркибии номии изофии «дар баробари»:

Рост наёяд қиёси халқ дар ин боб,
Савум пироҳани сабр пўшидаам, ки меҳнатро ҳеч чизе чун сабр нест [3, 339].

Ба вазифаи пешоянди таркибии ғайриизофии «мутааллик ба» ва изофии «аз они»:

Ва андар миёна он чаҳорсад шутури сурх Абдулмуталлиро буд [7, 4]. Ва андар Бам се мазгити чомеъ аст: яке хаворичро ва яке мусулмононро ва яке андар ҳисор [17, 100]. Қаротекин нахуст гуломе буд амирро, ба Ҳирот никобат ёфт [7, 4].

Ин дарозу кўтаҳӣ мар чисмrost,
Чй дарозу кўтаҳ он чо, ки Худост? [11, 355].
Лозим ба ёдоварист, ки истифодаи ин унсури ёвари сервазифа дар давраи мазкур инчунин ба вазифаи бандаки изофӣ низ серистеъмол буд:

Бўсаҳлро Сафро бичунбиду бонг бардошт [7, 12].
Зи кажгўй суханро қадр кам гашт,
Касе к – ў ростгў шуд, мўхташам гашт [5, 26].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Басо шах, к-аз фиреби ёфагӯён
Хусуматро шавад бевақт чӯён [5, 136].

Агарчи чурми ў кӯхи гарон аст,
Туро дарёи раҳмат бекарон аст [5, 11].

Султонро дил аз ин сухан ба ҳам баромад ва об дар дида бигардонид ва гуфт... [18, 77]. Ва чун Абраҳа(ро) чашм бар Абдулмуталлиб афтод, ҳолӣ хурмати ўро аз таҳт фурӯ омад ва бар чома бинишаст бо Абдулмутталиб ва... [13, 168]. Ва чун Парвизро чашм бар он унвони нома афтод, гуфто: ...[13, 591]. Парвизро аз он нома саҳт андӯҳ омад ва хост, ки ... [13, 591].

Мардумон гуфтанд: моро ғараз ба табаррук аст, он чӣ ҳоҳад, бидиҳад, дурусте зар бидод ба кароҳияте тамом [1, 197].

Баҳромро дар хотир омад, ки... [1, 229].

Маро буд навбат, бирафт он ҷавон,
Зи дардаш манам чун тани беравон [15, 108].

Амирро дил бигирифт [3, 232].

Ҳамин тариқ, аз шарҳи далелҳои дар боло омада маълум мегардад, ки пасоянди -ро дар давраи авввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ тобишҳои зиёди маънӣ дошта, оҳиста – оҳиста ин вазифаҳо маҳдуд шудаанд. Бояд гуфт, ки ба вазифаи пешоянд истифода шудани ин үнсури ёвар дар давраи мавриди таҳлил ҳамгуну ҳамсон набуда, ба вазифаи пешояндҳои аслии сода зиёд, барои иҷрои функсияи пешояндҳои номии изофӣ камтар ва истифодаи он ба ӣази пешояндҳои таркибии номии изофӣ хеле маҳдуд будааст.

Китобнома:

1. Аттор Фаридаддун. Тазкират-ул-авлиё. Таҳия танзим ва баргардони матн М. Оқилова. – Ҳуҷанд, 2009. – 700 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луготу тавзехот аз Ҳудой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адаб, 2007. – 480 с.
3. Байҳақӣ Абулфазл. Таърихи Байҳақӣ. Бо тасҳеҳи Алиакбари Фаёз. Техрон: Интишороти Ҳурмуз, 1387 (2009 – и мелодӣ). Чопи аввал. – 10 + 990 с.
4. Бозидов Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 103 с.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

5. Ганчавӣ Низомӣ. Куллиёт (Хусарву Ширин) / Низоми Ганчавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 400 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
7. Деххудо А. Лугатнома. Ҷилдҳои 1-50 / А. Деххудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1328.
8. Қўргонов З. Вазифаҳои унсурҳои ёвари сервазифа дар “Лугатнома”-и Деххудо // Камоли одамӣ. – Ҳуҷанд: Меъроҷ, 2016. - С.298 – 312.
9. Қўргонов З. Тобишҳои маъноии ҳиссаҳои номустақили нутқ дар “Гулистон”-и Саъдӣ//Паёми Суғд. - Ҳуҷанд, 2016. – С.97 – 101.
10. Қўргонов З. Ҳиссачаи “магар” дар як рисолаи маҷхулмуаллиф//Ошёни меҳр. - Ҳуҷанд:Меъроҷ, 2016. - С.107 – 113.
11. Румӣ Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Таҳия танзим ва баргардони матн Баҳриддин Ализода. – Техрон: Нашри замон, 2001. – 728 с.
12. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луготу тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Ҳуресонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 сах.
13. Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» (дар як китоб ва ҳафт мӯҷаллад). Таҳия, тавзеҳот ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Фиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самеев. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 822 сах.
14. Таърихи Систон. Тасҳехи Маликушшуаро Баҳор. – Техрон, 1314. – 500 сах.
15. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома (Ахтарони адаб). Ҷилдҳои 1 – 10. – Душанбе: Адиб, 2007 – 2010.
16. Ҳасанов А. Унсурҳои ёвари сервазифа дар осори Абдурраҳмони Ҷомӣ//Маводи ҳамоиши байналмилалии «Ҷойгоҳи Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар муколамаи фарҳангҳо (Ҳуҷанд, 3-4 ноябр 2014)». – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2014. – С. 460-473.
17. Ҳудуд-ул-олам мин-ал-Машриқ ил-ал-Магриб. Таҳияқунандай матн ва муаллифи пешгуфткор А.Ҳасанов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 587 сах.
18. Шерозӣ Саъдӣ. Гулистон (бар асоси тасҳех ва табъи шодравон Муҳаммадалии Фурӯғӣ (бо маънии вожаҳо ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

шархи чумлаҳову байтҳои душвор). Мураттиб ва баргардони матн Обиди Шакурзода. – Душанбе, 2009. – 345 сах.

НАҚШИ ЯК ПАСОЯНДИ СЕРВАЗИФА ДАР ОСОРИ САДАҲОИ X – XIII

Пешоянду пасоянҳо ҳамчун ҳиссаҳои ёвари дар ташаккули воҳидҳои мурраккаби забонӣ: ибора ва ҷумлаҳо барои ифодай вазифаҳои гуногуни грамматикӣ хизмат мекунанд. Бо тағири таҳаввулоти забон дар давраҳои гуногуни таъриҳӣ вазифа ва вазъи корбурди пешоянду пасояндҳо низ каме таҳаввулоти назаррасе пайдо кардааст. Муаллифи мақола ба ин раванд ишора кардааст: «Яке аз унсурҳое, ки ҳамин равандро паси сар кардааст, пасоянди аслии *-ро* мебошад. Дар баъзе аз сарчашмаҳо ба се вазифаи пасоянди мавриди таҳлил ишора шуда (ниг.: 6), ба вазифаи пешояндҳо омадани ин унсур аз дидгоҳи забоншиносон берун мондааст». Муаллиф ба воситай мисолҳо ҷараёни дигаргунии вазифаҳои пешояди *-ро*-ро нишон дода, ҷунин натиҷа мегирад: «...пасоянди *-ро* дар давраи аввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ тобишҳои зиёди маънӣ дошта, оҳиста-оҳиста ин вазифаҳо маҳдуд шудаанд».

Вожаҳои қалидӣ: пешоянӣ, сермаъно, мустақил, забони ҳозираи тоҷик, ҷумла, тағиир, таҳаввулот, -ро, ўро, Сиёвушро, подшоҳро, амирро, касеро.

МЕСТО ОДНОГО ИЗ МНОГУПОТРЕБЛЯЮЩИХ ПОСЛЕЛОГА В ТВОРЧЕСТВАХ ПОЭТОВ X-XIII ВЕКОВ

Предлог и послелог используется в грамматике как вспомогательные частицы в развитии обороти речи и единицы, выражения и предложения. Со развитием и преобразования языка в истории разных эпох изменились нескольких употребление предлогов и послелогов. Автор статьи это процесс отметил так образом: “Один из элементов которое протекался, является послелог *-ро*. В некоторые из этих источников употребляется послелог тремя путями (стр. 6) и функция предлогов остолов вне научная изучения лингвистов. Автор отметил послелог *-ро* с помощью некоторых примеров и делает такие выводы: “поселог *-ро* имеет смысловое с первых времен развитии литературного языка, и постепенно это задача ограничивалась.

Ключевые слова: предлог, многозначный, самостоятельный, таджикский современный язык, предложение, изменение, развитие, *-ро*, его, Сиявуша, короля, эмира, кого-то (все эти слова с послелогами *-ро* в таджикском языке)

THE POINT OF MORE USABLE SYUFFIXES IN THE POETRY OF POETS OF X-XIII CENTURIES

The suffixes and prefixes are the smallest part of the improving of strong sentences: serves as for the phrases and sentences in grammar. There are happened a lot of changes in history of suffixes and prefixes of Tajik language. The author of this article pointed that “The suffix *-po* is the most changed thing in Grammar. There are a lot of original material which uses into three ways of suffix (see p.: 6) and until our time the scholars haven’t any scientific researches about it”. The author through his examples showed the working of suffix *-po* and mentioned: “...the suffix *-po* at the beginning of the improving of literal Tajik language has the significant and its using became isolated.

Keywords: prefix, significant, independent, modern Tajik language, sentence, changes, improving, *-po*, its, Siyavush, the king, the prince, someone.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қўргонов Зоҳид – дотсенти кафедраи забони тоҷикии ДДҲ ба номи академик Б. Гафуров, номзади илми филология, тел.: + 992 92 840 11 65, е- майл: sukhanvar1983@mail.ru.

Сведения об авторе: Курганов Зоҳид – доцент кафедры таджикского языка Худжандского государственного Университета им. Бободжона Гафурова, кандидат филологических наук, тел.: + 992 92 840 11 65, е- майл: sukhanvar1983@mail.ru.

About the author : Kurganov Zohid – Assistant Professor of Tajik language Department of Khujand State University after name Bovojon Gafurov, candidate of philology sciences, phone: + 992 92 840 11 65, e – mail: sukhanvar1983@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСЙ

УДК: 894.3.09

УНИКАЛЬНЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ИСТОЧНИК НА ДРЕВНЕМ ТЮРКИ

Файзулло Баротзода

Центр исламоведения при Президенте Республика Таджикистан

В перечне культурного наследия народов региона можно упомянуть множество книг исторического, эпического, прозаического, религиозно-нравственного и духовного содержания, составной частью которых является слово «нама, намак», что означает: письмо, писание, приказ, книга, перечень. Наиболее популярными из них являются «Хватай-намак» и «Шахнама», «Арта Вираф намак» («Книга о праведном Вирафе»), «Огузнама» («Книга об Огузхане»), «Зафарнама» (Книга о победах сельджукских правителей), а также множество поэтических произведений, что указывает на сложившуюся историческую, культурную и религиозную общность народов региона. К числу подобных произведений, отразивших в высокохудожественной форме духовный и общественный подъем народов Мавераннахра и Хорасана, относится и «Шахнаме» гениального хакима Абулькасима Фирдоуси [17]. «Шахнаме» – огромная стихотворная эпопея и ее композиция состоит из описания пятидесяти царствований, от легендарных царей до исторических личностей.

Следует отметить, что именно предки правителей Газневидов взяли на себя ответственность о необходимости возобновления работы над завершением «Шахнаме», привлекая к созданию героической эпопеи несравненного Фирдоуси. Осуществить задуманное удалось только при правлении Махмуда Газневи (997-1036). Книга, получившая название «Шахнаме», приобрела огромную популярность и оказала большое влияние на литературную традицию сельджуков: она пробудила у них любовь к истории и помогала им в понимании исторических событий, «она дала им образец, на который они могли равняться» [12, 37], и стала стимулом для развития присущего им от рождения чувства национального единства.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

В Фонде восточных рукописей имени А. Мирзоева Академии наук Республики Таджикистана под номером 1032 хранится уникальный список «Шахнаме» Фирдоуси на языке тюрки [19]. Ведущие текстологи в 70-ые годы прошлого века на основе всестороннего изучения данного памятника, качества бумаги, переплета и оформления памятника отнесли его к рукописям XVIII в., а язык предварительно был установлен ими как тюрки чагатайский, хотя в тексте превалируют огузские элементы. Никакие данные о дате переписки, авторе перевода и переписчика в этом полном списке не приводятся. Список состоит из 428 листов. Содержание, объем, название разделов вступительной части рукописи отличается от оригинала. Основная часть книги начинается «Сказанием о первом царе Каюмарсе». Название всех глав написано красным цветом на фарси таджикском. Первая часть списка завершается главой «О правлении Лухраспа» и состоит из 250 листов общим объемом 16000 байтов. Продолжение книги начинается в листе 252б главой «Книга «Шахнаме» Хумаюна». Последнее заглавие называется «Письмо Сайду Ваккасу» (л. 423б). В самом конце списка (л. 427а-428б) размещен прозаический текст, рассказывающий о жизни, творчестве и судьбе Фирдоуси. Поверхностное ознакомление текста памятника показало, что некоторые дастаны переведены в сокращенном варианте, а другие, наоборот, с добавлением. В отдельных дастанах упоминается имя Огуз, наводит на мысль о возможном использовании сведений и мотивов «Огузнаме» при переводе.

Список начинается следующими бейтами:

اوزي حیدر حیاتي کندوزندن
برتدي کایناتي کندوزندن
عليم و عالم و علام و رزاق
قدیم و قادر و وہاب و خلاق
وجومندن بو عالم اولدی موجود
کا فاصد اولنلر بولدی مقصود
قمنونک اولی و اخري اول
كونک باطنی و ظاهري اول

Памятник также снабжен несколькими миниатюрами, в числе которых: «Правление Каюмарса», «Аждахак», «Фаридун», «Салм, Ирадж, Тур», «Сражений Тирай с Манучехром», «Всадники», «Зал и Рудаба» [5, 70]. Первую часть книги завершает лист 251а. Лист 252а содержит следующую информацию: «Первый том состоит из 250 листов, 46000 байтов». Там же приведены газель Фузули и отрывок из поэмы Фирдоуси

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

на таджикском языке. Следующая часть озаглавлена «Китаб-и Шохнома-и Хумаюн», которая завершается листом 426а, а в конце этой части рукописи для тюркоязычного читателя приведено обобщающее прозаическое сообщение о Фирдоуси и его героическом памятнике мировой литературы. К сожалению, об авторе перевода и переписчика данной работы не обнаружено никакой информации.

Согласно рассуждениям ведущих тюркологов, после монгольского нашествия в 1327 году в Конье обосновалась династия Караманоглу, где в качестве официального языка был принят огузский диалект тюркского языка. Тамара Т. Райс относительно перевода «Шахнаме» на тюрки придерживается следующего мнения: «Семейство Караманоглу так хотело осуществить языковую реформу, что они поручили тюркскому поэту Хоче Дааххани, уроженцу Хорасана, говорившему на том же диалекте тюркского, что и сельджуки, перевести на тюркский язык «Шахнаме». Его перевод до такой степени совершенен и лишен недостатков, что есть все основания считать, что с детства он воспитывался на эпосе древних огузов, для нас полностью утраченном. Таким образом, благодаря занятой братьями ордена маулавийя из Коньи позиции по отношению к монголам для будущих поколений тюрок сохранилась хотя бы частица духовной жизни сельджуков» [13, 123].

Что касается "Шахнаме" Фирдоуси, то тюркский перевод этой огромной эпической поэмы изучил в свое время польский тюрколог Ананияз Зайончковский и издал «текст перевода на тюркский (кипчакский) язык, осуществленного Сейидом Шарифом в 1501-1516 гг. в мамлюкском Египте» [15, 7]. Благодаря ему текст в транскрипции тюркского перевода «Шахнаме» долгое время был доступным широкому кругу исследователей. Позже в 1999 г. в Анкаре был издан полный текст той же рукописи мамлюкского Египта в транскрипции турецкими учеными Зюхалем Кюлтюром и Латифом Бейрелием [20].

Данное издание тюркского перевода «Шахнаме» состоит из четырех томов, последний из которых является словарем. Во введении первого тома переводчиками приводятся сведения, как об оригинальном памятнике Фирдоуси, так и о копиях перевода

Шарифа. Сообщается, что кроме ранее известных копий тюркского перевода «Шахнаме» в библиотеке музея Дворца Тупкапы [14, 59], Британского музея, библиотеки Сулеймания, Национальной библиотеки Стамбула «имеется еще один список, находящийся в Публичной библиотеке Нью-Йорка» [7, 81]. Авторы констатируют, что основой для данного издания была выбрана рукопись музея Тупкапы. Следует заметить, что две копии тюркского перевода «Шахнаме», хранящиеся в настоящее время в Душанбинском Фонде рукописей Академии наук [19] и в Венской Придворной библиотеке [4] остались вне поля зрения авторов данной транслитерации. По сведениям источников венская рукопись является аналогичной копией мамлюкской редакции.

В истории литературы советского периода следует особо констатировать, что небольшая брошюра Садриддина Айни о "Шахнаме" сыграла важную роль в популяризации этого шедевра мировой культуры. Великий писатель в ней подробно излагает гуманистические идеи данной эпопеи, особо подчеркивает «близость и сочетаемость ее образов и сюжетов для народов Средней Азии» [1, 24]. Однако о существовании тюркской версии этого произведения в научных кругах советского востоковедения впервые заговорил узбекский поэт и ученый Чулпан Абдулхамид Сулейман угли (1897-1938), который ознакомил научную общественность с одной из среднеазиатских копий этого памятника, по всей вероятности из неполного списка узбекских книгохранилищ. Его статья под названием «Тюркский перевод «Шахнаме» была опубликована в журнале «Просвещение и культура» на арабской графике [17, 20]. Он не мог знать о полном списке нашего Фонда восточных рукописей, так как этот манускрипт «был приобретен в ходе научных экспедиций на территории современного Таджикистана в 1953 году» [10, 52]. Таким образом, можно с уверенностью констатировать, что таджикский список в двух частях является одной из копий полного перевода «Шахнаме» на тюркский язык, текст которого отличается от вариантов перевода Сейида Шарифа.

Бонапарт Наполеон, покидая мамлюкский Египет, «набрал с собой много древних рукописей, в том числе и единичную рукопись "Шахнаме" на тюрки» [7, 84]. Таким образом, можно прийти к следующему выводу: существует несколько редакций

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

перевода «Шахнаме» на тюрки. Если первый перевод был осуществлен тюркским поэтом Хоче Даххани в XIV в., то его второй вариант появился в мамлюкском Египте в XVI в., а таджикская рукопись относится к XVIII в. По сведениям тюркологов, все ныне известные редакции перевода осуществлены на разных диалектах тюрки – кипчакском, чагатайском и огузо-сельджукском. Данная ситуация настоятельно требует провести сопоставительный анализ существующих переводов, установить схожие и отличительные черты отражения оригинала, определить дополнительные информации, введенные каждым переводчиком в текст оригинала и по возможности установить источник этих информаций.

Как известно, среди письменных источников о ранней истории тюркских племен важное место принадлежит фундаментальной и единодушно признанной классической хронике «Джами ат-таварих» («Собрание историй») [22] мусульманского историка XIV в. Фазлаллаха Рашид ад-Дина (ум. в 1318 г.). Данное историческое сочинение на таджикском фарси было составлено по приказанию ильхана Газана. Он поручил Рашид ад-Дину собрать воедино все сведения, касающиеся истории монголов. Следует отметить, что для составления разных глав по истории стран и народов принимали участие многие ученые-знатоки истории, кроме того использовалось множество первоисточников древнетюркского содержания. С учетом политической и идеологической обстановки сочинение было разделено на две части – история монголов и основанных ими государств, включая Иран Хулагуидов; хроника всемирной истории согласно традициям исламской историографии, история Халифата и последующих мусульманских государств до монгольского нашествия, таких как Газневидов, Сельджукидов, Хорезмшахов, Гуридов, исмаилитов Аламута. Примечателен тот факт, что в этом памятнике при составлении глав и разделов по жизнеописанию Пророка и истории Халифата полностью использован материал перевода “Истории пророков и царей” Мухаммада ибн Джарира ат-Табари, осуществленного на парсии дари при правлении Саманидов. Оценивая труд Рашид ад-Дина как последнее слово таджикско-персидской историографии своего времени, И. Петрушевский отметил, что он был «среди

исторических трудов данного периода на персидском языке единственным в своем роде по замыслу и выполнению и ее новизна заключалась в попытке написать действительно мировую историю» [11, 26]. В данной хронике истории тюркоязычных народов было уделено пристальное внимание. Вопрос достоверности сведений этого памятника, особенно письменной фиксации изустной информации тюркских народов, нуждается в компетентной оценке специалистов. Однако в ней впервые история тюркских племен, особенно огузов, излагается в контексте всемирной истории, и это свидетельствует о том, «какое большое значение придавалось во времена Рашид ад-Дина огузским племенам как предкам исламских тюрок Переднего Востока» [16, 21].

Особенностью «Истории огузов» или как ее называли полностью «Истории огзу и его потомков», а также упоминание о султанах и владыках тюрок» является то, что она основана не на письменных источниках, а «представляет собой произведение устного народного предания, в котором переплетаются легенда и реальность, мифология и историческое повествование» [21, 87]. Благодаря этим источникам изложение истории тюркоязычных народов в контексте первоисточников по мировой истории получило широкое распространение. Усиление тюркского фактора в средневековом мусульманском мире также дало серьезный толчок к возвышению предыдущей истории этих народов. Поэтому, избирательный подход к данному списку следует рассматривать не только в плане памятника, относящегося к области литературы, но и как важный источник и письменное оформление исторического прошлого тюркских народов. В таком формате этот памятник имеет аналогичное сходство и некоторые признаки подражания «Шахнаме» Фирдоуси, где восстанавливается древняя история и мифология ираноязычных народов с учетом исламских реалий. Если великий таджикско-персидский поэт в глубине истории «показывает родословную обитателей древнего Ираншахра, начиная от Каюмарса до Шахрияра ибн Яздигурда – последнего Сасанидского царя, убитого в ходе исламских завоеваний» [2, 179], то почему бы нельзя предположить подобное прославление

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

истории предков среди тюркоязычных авторов или в нашем случае -переводчиков.

Легендарная история Огуза, как литературный памятник тюркских народов, разрабатывалась многими учеными. Больше всего анализировался стихотворный вариант «Огуз-наме», ибо самобытный характер эпоса, богатство языковой и поэтической структуры привлекли внимание исследователей с момента его появления. Впервые немецкий ученый Диц Ф. осуществил фрагментарный перевод текста «Огуз-наме» на немецкий язык [9, 27], а над стихотворным текстом «Огуз-наме» работали многие исследователи разных стран: Радлова В. В., Бартольд В. В., Риза Нура, Пелльо П. и Банга В. Они положили начало изучению «Огузнаме» как эпического сказания, определили филологические особенности памятника.

Бартольд В. В. в своей рецензии на книгу французского ориенталиста Блоше Э. «Введение в «Историю монголов» [3, 294] подробно остановился на истории написания «Джами ат-таварих». Полный текст «Джами ат-таварих» [22] в оригинале, а также отдельные его части в переводе на других языках» [16, 9] содержат ценный и уникальный материал. По мнению ученых-стилистов отличительная особенность данного труда заключается в том, что в его прозаический текст включено более двадцати тысяча слов, словосочетаний и терминов тюрко-монгольского происхождения. Следовательно, «данная хроника послужила поводом для формирования языка и литературы разных тюркских народов» [8, 130]. Из содержания разделов о тюркских племенах яствует, что огузы, как и многие кочевые народы, придавали большое значение генеалогии рода, названиям «почти 24-х огузских племен, известных в письменных источниках и их структурной организации, сохраняя их в устной традиции» [6, 128]. Например, генеалогическая таблица туркмен составлена на основании данных «Огуз-наме» Рашида ад-Дина и «Родословной туркмен» Абу-л-Гази. Она начинается от сына Ноя – Йафет и завершается Масудом – Селджуком из рода Токсурмыша Тогрул-султан. Хотя по форме Джами ат-таварих считают традиционным прозаическим произведением на историческую тему и последовательным описанием государств и династий, однако большим достоинством труда является

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

наличие сведений этнического, культурного и бытового характера в тюрко-монгольском колорите. Можно предположить, что влияние данной тенденции отражено и в тексте рассматриваемого нами памятника. Кроме того, встречаются прозаические версии «Шахнаме» на узбекском языке. В этнографическом музее города Худжанда хранится литографический список № 1622 под названием «Шохномаи Хаким Абулкосим Фирдавсии Туси». Этот список является первым томом прозаического толкования выборочных поэтических отрывков из «Шахнаме» в идеально-художественном преломлении узбекской поэзии. Год оттиска указан 1326 х./1904 в типографии Гулами.

В аспекте сказанного задача специалистов, наряду с изучением литературно-эстетических и стилистических особенностей тюркского перевода «Шахнаме», также заключается в выявлении его значения для тюркологии и изучения истории культурных связей в регионе.

ЛИТЕРАТУРЫ:

Айни С. О Фирдоуси и его "Шахнаме" / С. Айнӣ. – Столинабад-Ленинград, 1940. – 56 с.

1. Бартольд В.В. Персидская культура и его влияние на другие страны / В.В. Бартольд. – М.: «Наука», 1966. Т. 6. – С.174-185.
2. Бартольд В. В. Работы по исторической географии и истории Ирана / Подгот. к изд. Е.В. Зеймаль, В.А. Лившиц. Отв. редактор И. П. Петрушевский. – М.: Вост. лит., 2003. – 661 с.
3. Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften des Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien / Im Auftage der Vorgeselizin K. K. Behorde geordent und beschrieben von Prof. Dr. G. Flügel. – Wien, 1869. – Band I. – S. 495.
4. Додхудоева Л., Исламов Р. «Шахнамэ» поэмасынын иллюстрацияле торки тэржемэлэрэ. – Ашхабад, «Мирас», 1993, № 6. – С. 68-73.
5. Зайончковский А. Еще о четырех сословиях в «Шах-наме» (по старейшей турецкой версии из мамлюкского Египта) / Народы Азии и Африки, 1963, № 1. – С. 124-130.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

6. Зайончковский А. К изучению средневековых памятников тюркской письменности (XI-XVI вв.) / Вопросы языкоznания, 1967, № 6. – С. 77-85.
7. Исламов Р. Ф. Фразеологизмы в тюркоязычном поэтическом переводе «Шахнаме» / Язык утилитарных и поэтических жанров памятников татарской письменности: Сб. ст. – Казань, 1990. – С. 127-132.
8. Исмайлова Е.Н. Генрих Фридрих фон Диц – основатель «коркудоведения» (посвящается 200-летию со дня рождения Г. Ф. фон Дица). – Баку, 2011.
9. Каталог Восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. – Душанбе: «Дониш», 1968. – Т. III. – 368 с.
10. Петрушевский И.П. Рашид ад-Дин и его исторический труд // Рашид ад-Дин Сборник летописей. – М., Л., 1952.
11. Ромасевич А.А. Очерк истории изучения Шах-наме. Переводы Шах-наме / Фердовси. – Л.: Изд-во АН СССР, 1934. – С.28-49.
12. Тамара Т. Райс. *Сельджуки. Кочевники-завоеватели Малой Азии.* – М., Центрполиграф, 2004. – 238 с.
13. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu / Hazırlayan Fehmi Edhem Karatay. – Istanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961. – Cilt 2. – S. 58-60.
14. Turecka versja Šah-nâme z Egiptu Mameluckiego by Ananiasz Zajaczkowski. – Warszawa, 1965. – 487 p.
15. Фазлуллах Рашид-ад дин. Джами-ат-таварих. / Рашид-ад дин Фазлуллах. – Баку, “Нагыл Еви”, 2011. – Ч. 1. – 539 с.
16. Фирдоуси А. Шах-наме: критический текст. В 9 тт. – М., 1960-1971.
17. Чулпан А.С. «Шохнома»-нин туркча таржумаси / Маориф ва укутгучи, 1925, № 5-6. – С.18-22 (на араб. графике).
18. Шахнама-е турки / Рукопись Фонда восточных рукописей Академии наук Республики Таджикистан имени акад. А. Мирзоева. – № 1032.
19. *Şehnâme çevirisî / (Çeviren) Şerîfî*. Hazırlayanlar Zuhal Kultural, Latif Beyreli. İnceleyenler Hasibe Mazioğlu, Meliha Anbarcioğlu. – Ankara: Turk Dil Kurumu, 1999. – 3 ciltlik. – 2005s.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

20. Щербак А. М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности. – М.: Изд-во восточ. лит-ры, 1959. – 171 с.
21. رشید الدین فضل الله همدانی، جامع التواریخ، به تصحیح بهمن کریمی، انتشارات اقبال، ۱۳۳۸. (مقدمه‌های جلد اول).

САРЧАШМАИ НОТАКРОРИ АДАБӢ БА ЗАБОНИ ТУРКИИ ҚАДИМ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши дастхати нодири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба забони адабии туркӣ бахшида шудааст. Ин сарчашма дар Ганцинаи дастнависҳои шарқии Академияи илмҳои Тоҷикистон зери рақами 1032 нигаҳдорӣ мешавад ва аз 428 варақ иборат аст. Матниносон онро ба қатори дастнависҳои асри XVIII мансуб дониста, забони онро ҳамчун туркии ҷағатоӣ муқаррар кардаанд. Мундариҷа, ҳаҷм, номҳои бобҳои қисмати муқаддимавии дастхат аз матни асли «Шоҳнома» фарқ мекунад. Баъзе достонҳо дар шакли муҳтасар ва баъзе дигар бо иловаго тарҷума шудаанд. Дар баъзе достонҳо номи Оғуз зикр мешавад, ки эҳтимоли истифодаи маълумоти «Оғузнома»-ро ҳангоми тарҷума матраҳ месозад.

Олимон мавҷуд будани якчанд гунаи тарҷумай «Шоҳнома»-ро ба лаҳҷаҳои гуногуни туркии қадим – салҷуқӣ, қипчоқӣ ва ҷағатоӣ тасдиқ мекунанд. Чунин вазъият анҷом додани таҳлили муқоисавии тарҷумаҳои мавҷуда ва муайян намудани маводи туркшиносии сарчашмаи мазкурро тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: дастхат, осор, феҳраст, салҷуқӣ, ҷағатоӣ, қипчоқӣ, тарҷума.

УНИКАЛЬНЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ИСТОЧНИК НА ДРЕВНЕМ ТЮРКИ

Данная статья посвящена изучению уникальной рукописи «Шахнаме» Фирдоуси на литературном языке тюрки. Этот памятник хранится в Фонде восточных рукописей Академии наук Таджикистана под номером 1032 и состоит из 428 листов. Текстологи отнесли его к рукописям XVIII в., а язык, на котором он был написан, установлен как тюрки чагатайский. Содержание, объем, название разделов вступительной части рукописи отличается от оригинала. Некоторые дастаны переведены с сокращением, а другие, наоборот – с добавлением. В некоторых дастанах упоминается имя Огуз, что наводит на мысль о возможном использовании сведений «Огузноме» при переводе.

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2017

Ученые подтверждают существование нескольких редакций перевода «Шахнаме» на разных диалектных: тюрки – сельджукском, кыпчакском и чагатайском. Данная ситуация требует проведения сопоставительного анализа существующих переводов и выявить тюркологический материал данного памятника.

Ключевые слова: рукопись, памятник, каталог, сельджукский, кыпчакский, чагатайский, перевод.

UNIQUE LITERARY SOURCE ON ANCIENT TURKISH

This article is devoted to the study of the unique manuscript of the "Shahnameh" Ferdowsi in the ancient literary language Turkish. This monument is stored in the Oriental Manuscripts Foundation of the Tajik Academy of Sciences under the number 1032 and consists of 428 sheets. Textual carried him to the manuscripts in the XVIII century and the language was installed as Chagatai Turks. Content, size, name of the introductory sections of the manuscript is different from the original. Some dastans transferred to the reduction, while others – with the addition. Some dastans mention the name Oguz, which suggests the possible use of the information "Oguzname" in this translation. Scientists argue that there are several editions of translation "Shahnameh" in different dialects of Turki – Seljuk, Kipchak and Chagatai. This situation needs to conduct a comparative analysis of existing translations and identify Turcology material of this monument.

Keywords: manuscript, monument, catalogue, Seljukid, Kipchaks, Cagatay, translation.

Маълумот дар бораи муалиф: Файзулло Баротзода - директори Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, тел: +992 907 84 20 90, e-mail: arab62@mail.ru.

Сведения об авторе: Файзулло Баротзода – директор Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, тел: +992 907 84 20 90, e-mail: arab62@mail.ru.

About the author: Fayzullo Barotzoda – Director of the Centre of Islam under the President of the Republic of Tajikistan, candidate of philology sciences, Phone: +992 907 84 20 90, e-mail: arab62@mail.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

УДК: 891.550.092

ОЗАРЙ-ШОИРИ ОРИФ ВА ОРИФИ ШОИР

*Чамолиддин Сайдзода
Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

*Pӯ дар диёри мулки Араб ор, Озарӣ,
Чун сити гуфтугӯи ту мулки Аҷам гирифт.
Озарӣ*

Озарии Исфароинӣ (Тӯсӣ, Байҳақӣ) соли 1380(82) дар Исфароини Ҳурросон таваллуд шудааст. Муддате дар Тӯс низ зистааст. Аз ин рӯ, ба Тӯсӣ низ маъруф аст. Озарӣ аз айёми ҷавонӣ ба шеъргӯй мепардозад. Дар дарбори Шоҳруҳ ба дараҷаи маликушшуарой мерасад. Гӯпомӯии Ҳиндӣ гӯяд: «Дар авоил дар давлати султон Шоҳруҳи Темурӣ эътибори тамом дошт ва рояти маликушшуарой меафрошт» [4,15]. Шафиқи Ҳиндирост: «Озарӣ дар бадояти ҳол дар сари кори Шоҳруҳ мартабаи баланд ёфт ва ба мансаби маликушшуарой сарфароз гардид» [4,16]. Ӯ дар чиҳилсолагӣ рӯ ба ирфон овард ва ба ҳалқаи муридони Шайх Муҳиддини Ғазолии Тӯсӣ дохил шуд ва тӯли панҷ сол аз ӯ ҳадису хикматро омӯҳт. Ҳамроҳи вай ба ҳаҷ рафт. Пас аз даргузашти Ғазолии Тӯсӣ дар Ҳалаб дасти иродат ба шоҳ Неъматуллоҳи Валий дод ва аз ӯ иҷозаи иршоду хирқа гирифт ва ду бор пои пиёда ҳаҷ намуд ва як сол дар Каъба монд. Пас аз бозгашт роҳии Ҳиндустон шуд ва дар дарбори шоҳи Дакан – Аҳмадшоҳи Баҳманий роҳ ёфт. Озарӣ бо ҳусни ҳулқу ашъори волояш дили шоҳро тасхир намуд, аз обрӯю эътибори зиёд барҳӯрдор гардид ва мансаби маликушшуарой дарёфт кард. Ба дастури султон Аҳмадшоҳи Баҳманий ба назми «Баҳманинома» пардоҳт. «Баҳманинома» ҳамосаи таъриҳӣ буда, таърихи ҳонадони Баҳманиёнро фаро мегирифт. Озарӣ ба иншои китоб оғоз намуд ва онро ба шоҳ пешкаш кард ва аз ӯ иҷозати бозгашт ба зодгоҳаш – Исфароинро хост. Аммо Аҳмадшоҳ ба сабаби эътиқоде, ки бар вай дошт, саъӣ намуд, ки ӯро аз рафтан ба ватанаш боздорад. Ва ба он муваффақ ҳам шуд, чунон ки тазкиранависон низ навиштаанд, ба ӯ гуфт: «Маро аз фавти

СУХАНШИНОЙ, №3 2017

Сайдмуҳаммади Гесӯдароз ғаме азим рӯ намуда ва висоли ту рофеъи ғаму алами ўст. Мапсанд, ки ба фироқи ту низ мубтало гардам. Шайх чун ин қисм илтифот аз подшоҳ дид, мондан дар Ҳиндустонро тарҷех дод. Ба мисдоқи ин байт:

Чашми мусофир чу бар ҷамоли ту афтад,
Азми раҳилаш бадал шавад бар иқомат» [4, 19].

Аммо Озарӣ, охириламр, тавассути шоҳзода Алоуддин, дар фурсати муносиб, ба шоҳ расонид, ки «Шайх ба муқтазои «Ҳуббул ватан минал имон» иродати вилоят дорад» [4,19]. Шоҳ ин арзи шоҳзодаро шунид ва ичозаи бозгаштро ба Озарӣ дод ва молу пули зиёдеро ба ўарзонӣ дошт ва бо шукӯҳу шавкати зиёд ўро ба ватанаш гусел намуд. Озарӣ баъд аз бозгашт аз Ҳинд «пой қаноат дар домани ҳиммат кашид ва аз саёҳати олами мулк ба тамоиши олами малакут сар ба ҷайби тафаккур фурӯ бурд ва сӣ сол, зимни бар саҷҷодаи тоат нишастан, ба тадрис ва эҳдоси мадрасааш пардоҳт. Ин байт баёнгари дарди дурии ўаз зодгоҳи хеш аст:

Ба ним соат баҳри Озарӣ намеарзад,
Ҳазор сол гараш дар ҷаҳон бақо баҳшанд» [4, 20].

Дар воқеъ, Озарӣ марде ҳимматбаланд, вораста буд. Аз ин рӯ, баъд аз бозгашт дар зодгоҳаш работу мадрасаҳои зиёд соҳт ва дар ихтиёри толибимону ниёзмандон гузошт. Бо як сухан, ў тамоми дороишро дар вақти зинда буданаш вақф кард ва баҳри соҳтани қабраш сарф намуд. Ў дар синни 82-солагӣ дунёро падруд гуфт. Ин қитъа аз Ҳоча Муҳаммади Муставфист, ки дар таърихи вафоти Озарӣ гуфтааст:

Дарего, Озарӣ – шайхи замона,
Ки мисбоҳи ҳаёташ гашт безав.
Чароги дил ба мифтоҳи ҳаёташ
Ба навои ҳақоиқ дошт партав.
Чу ўсонии Ҳусрав буд дар шеър,
Аз он таърихи фавташ гашт «Ҳусрав» [4, 21].

Девони Озарӣ қариб 30 ҳазор байтро фаро мегирад. Илова бар ин, ў дорои маснавиҳои «Баҳманнома», «Имомия», «Самарот», «Ҷавоҳир-ул-асрор», «Аҷоиб-ул-ғароиб» ва амсоли ин низ мебошад. Озарӣ шоири номии мутасаввиф аст ва дар олами ирфон аз шӯҳрати зиёд барҳӯрдор мебошад. Аз ин хотир, дар тазкираву китобҳои таъриху адабиёту тасаввуф дар бораи ў

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ва осораш маълумоти зиёд додаанд. Ҳамагон ўро ба сифати шоири маъруфи асри хеш муаррифӣ кардаанд. Чунончи, Ҷомӣ дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон», ки ба шоирон ихтисос мегирад, дар бораи ў чунин навиштааст: «Ва аз шуарои Ҳурӯсон Ӯзарии Исфароинист ва дар ашъори вай томот бисёр аст ва аз матлаъҳои писандидаи вай аст. Байт:

Боз шаб шуд, ҷашми ман майдони гиря об зад,
Сели ашк омад шабехун бар сипоҳи хоб зад» [1, 466].

Аммо Давлатшоҳои Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» оид ба ў маълумоти нисбатан муфассалтар медиҳад: «Ва ў Ҳамза бинни Алӣ Малик ат-Тусӣ ва боз Байҳақӣ. Падари Байҳақӣ аз ҷумлаи сарбадорони Байҳақ буда... Ва падари Шайх Ҳоча Алӣ Малик ба ҳангоми ҷавонӣ ба шеъру шоирӣ машғул шуд ва шуҳрат ёфт. Ва Ҳоча Абдулқодири Удӣ ба мухолифати Шайх барҳост ва Шайҳро дар қасидаи Ҳоча Салмон имтиҳон карданд. Мухолиф шуда, ҷавоб бар ваҷҳе гуфт, ки писандидаи бузургон шуд... Ва баъди девон Шайҳро ҷандин рисола аст назму наср, мисли «Ҷавоҳир-ул-асрор», ки маҷмӯаест аз навпардозиҳо ва масалҳо ва шарҳи байтҳои мушкил ва гайраҳо ва «Саъй-уссафо», «Тугрои ҳумоюн» ва «Аҷоиб-ул-гароиб». Ва вафоти Шайҳ дар деҳаи Исфароин буда ва дар соли 868(1462)» [2,118]. Забехуллоҳи Сафо низ дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» дар бораи ў маълумоти дарҳӯри аҳамият дарҷ менамояд. Аз ҷумла, ў мегӯяд: «Ӯзарӣ гоҳ дар поёни ашъораш ба ҷои таҳаллус номи ҳуд, яъне Ҳамзаро меорад. Агарчи ба поји шоирони устоди қарни ҳаштум, ки ҳуд тарбиятшудаи онон аст, намерасад, аммо дар муосиронаш маҳалли эътимод ва эҳтиром буд. Қасидаҳояш дар ҷавобгӯйии устодони мутақаддам, ҳосса, Салмон ва газалҳояш дар посуҳи Саъдӣ ва Ҳусраву Ҳасани Деҳлавӣ ва Ҳофиз аст ва ҳатто агар зоҳири ошиқона дошта бошад, муштаил бар андешаҳои ирфонӣ ва гоҳ мутазаммини томот аст ва дар қасоидаш ҳам эроди маонии ҳикамӣ ва ирфонӣ ва таваҷҷӯҳ ба наъту манқабат дида мешавад ва шоирест, ки эътиқоди мазҳабии ў, яъне ташайюн дувоздаҳимомӣ бар осораш соя афкандааст. Аз назари сабк ва оғариниши мазомин ва эроди саноени лафзию гассу самин дар абӯтобеи ҳамон ихтисосотест, ки дар шеъри гӯяндагони поёни қарни ҳаштум ва оғози ҳаштум ва оғози қарни нуҳум баршумурдаем» [5, 134-135]. Дар ҳақиқат: «... шеъри Ӯзарӣ сода ва бетакаллуф аст ва аз печидагиҳое, ки дар осори

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

шоирони давраи баъд дида мешавад, холӣ аст. Вай аз шеваи Саъдӣ ва Ҳофизу Ҳусрави Дехлавӣ пайравӣ карда ва мазомин ва ташбеҳоту таъбироте, ки дар ғазалиёти ин шоирон омадааст, дар ашъори ўфаровон дида мешавад» [4, 13].

Тавре ки мебинем, дар ғазалиёти Озарӣ таъсири шоирони пешин ба вузӯҳ ба дида мерасад. Ҳусусан, таъсири ғазалиёти шоирони орифу сӯфимашраб дар осораш хеле қавӣ аст. Зикри номҳои шоироне чун Аҳмади Ҷомӣ, Шамси Табрезӣ ва Ҷалолиддини Балхии Румӣ, Ҳусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавию Камоли Ҳучандӣ ва дигарон дар ғазалиёти шоир ин фикри моро на танҳо қувват мебахшад, балки тасдиқ ва таъйид менамояд:

Ба даври Озарӣ парҳез кун сӯфӣ зи бадмастӣ,
Ки шурби шуарову куброву соғӣ Аҳмади Ҷомист [4, 117].

Озарӣ, тӯтии Ҳинд, арчи шакаршикан аст,
Лек бо табъи нақӯят аз қучо то ба қучо? [4, 110].

Ҳусни сухани Озарӣ аз шеъри Ҳасан буд,
Девони Ҳасан ҳамчӯ китоби ҳасанот аст [4, 128].

Озариро нашиносад магар он кас, ки чу ўст,
Шамси Табрез кунад фаҳм, ки Мавлоно кист? [4, 129].

Зухури Шамси Табрезӣ нашуд гум Озарӣ, лекин
Чу Мавлонои Рум аз ишқ шайдои дигар бошад [4, 135].

Озарӣ, ҷошний шурби ту аз майкада чуст,
Шарбати табъат, ки аз соғари Мавлоно буд [4, 146].

Озарӣ, бар дари дунон чӣ равӣ баҳри камол?
Аз Ҳурросон пас аз ин мева равад сӯи Ҳучанд [4, 115].

Ҳуршед аз Камол завол аст, Озарӣ,
Баъд аз Камол ҷархе фалак сарнагун шавад [4, 157].

Машраби аҳли сухан ҳаст зи дарёи Камол,
Ҳамчӯ абр аст дилу нури Ҳудо меборад [4, 160].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Маълум аст, ки аглаби ашъори шоирони орифу сўғӣ соддаву равон ва дорои мусикии хос мебошанд. Фазалҳои Озарӣ низ соддаву равон ва дорои мусикии вижаанд. Аз ин рӯ, бархе аз ашъори ў дар барномаҳои овозхонони сарзаминҳои гуногуни форсизабон чой гирифтаанд ва ҳамвора садо медиҳанд ва вирди забони мардуманд. Ба ҳарфи дигар, ғазалҳои ўро, ҳам сарояндагони мардумӣ ва ҳам қасбӣ, бо оҳанги шӯҳу ҷаззоб месароянд ва тақдими мардум менамоянд. Кист, ки ин ғазалро, ки аз Озарист, надонад ва онро аз ҳанчараи овозхонон нашунида бошад?

Эй шӯҳ, сари зулфи туро тоб кӣ додааст?
В-он наргиси маҳмури туро хоб кӣ додааст?
Серобтар аз рӯи ту дар боғ гуле нест,
То ғунчай ҳандони туро об кӣ додааст?
Бемории мо аз лаби лаъли ту кӣ пурсад?
Мачрӯҳдилонро шакари ноб кӣ додааст?
Норехта хунам, чӣ дихӣ ваъда аз он лаб,
Бе заҳмати хун шарбати унноб кӣ додааст?
Гуфтӣ, наравад Озарӣ аз хони дари мо,
Ўро ҳабари васл аз ин боб кӣ додааст? [6, 199].

Тавре ки дар боло гуфтем, Озарӣ муддате дар Ҳинд низ зиндагию эҷод кардааст. Аз ин хотир, нақши гурбат ва дурӣ аз ёру диёр дар осори ў асар гузаштааст. Дар воқеъ, агарчи ў дар гурбат аз шароити хуби зиндагию эҷод бархурдор буд, аммо зодгоҳи хешро ҳеч гоҳ фаромӯш намекард. Ҳамин аст, ки дар осораш ба абёту ашъоре дучор мешавем, ки шоир дар онҳо аз ранчи дурӣ аз ватан сухан мегӯяд ва бад-ин тартиб рӯхи ватандӯстонаи худро ба намоиш мегузорад. Масалан:

Бар бӯи ту рафт, эй дили овора, ба ғурбат,
Маълум нашуд ҳолати он гумшуда, то чист? [4, 127].

Ҳар кӣ дар дин ба ғарӣӣ нарасад чу Яъқуб,
Гар ҳама Юсуфи Миср аст, нагардад содик [4, 180].

Дилам зи зулфи ту дур ар муқаддар аст, аҷаб нест,
Касе кудурати шоми ғарibiро чӣ шиносад? [4, 139].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Озарӣ ин абётро шояд пеш аз омадан ба Хурросон гуфта бошад:

Худоро, сорбон, имшаб бизан табли раҳили мо,
Ки аз ғурбат дилам бигрифт, сӯи хона хоҳам шуд! [4, 143].

Озарӣ, дар садафи дидай мо дошт ватан,
Ё Раб, аз роҳи карам бозрасон бо ватанаш! [4, 175]
Тавре ки гуфтем, Озарӣ дар асри худ хеле машхур будааст.
Аз ин рӯ, дар осораш, ба вижад ғазалҳояш, гоҳ-гоҳ ба фахрияҳо
низ рӯ ба рӯ мешавем, ки нақли бархе аз онҳо дар ин ҷо бефоида
наҳоҳад буд:

Ҷаридаҳо зи ту шуд ғарқ, Озарӣ, сухан
Магар сафинаи шеъри ту бурдаи дарёест? [4, 118].

Мисли суханат Озарӣ арzon, ки бичӯянд,
Чуз дар садафи баҳр ҳидоят натавон ёфт [4, 116].

Дӯш булбул дар чаман меҳонд шеъри Озарӣ,
Гул зи шавқи он гиребон то ба доман пора кард [4, 139].

Ҳамчун Масех мурда зинда кунад, Озарӣ,
Ҳар ҷо, ки бигзарад, нафаси рӯҳпарварам [4, 188].

Гуфт, Озарӣ, аз шеърат шуд зинда дилам, оре,
Хосияти ҷон дорад, гуфтори диловезам [4, 191].

Ҷумла забон гирех кунад, Озариё, зи гуфтугӯй,
Гар бирасад зи тӯтиён ғулгулаи фасоҳатам [4, 197].

Албатта, Озарӣ беҳуда аз ашъори худ тафоҳур наменамояд,
зеро шеъраш, алалхусус, ғазалиёташ на танҳо ба шоирони
ҳамрӯзгораш, балки ба шоирони бაъдина низ таъсир гузошта
будааст. Вокеан, бархе аз гӯяндагон ба ғазалҳои ў ҷавоб низ
гуфтаанд. Аз ҷумла Соиб, ки садрнишини ғазали сабки ҳиндишт,
ба ғазалиёти ў назар дошта ва ҷавоб гуфтааст:

Ҷавоби он ғазал аст ин, ки Озарӣ фармуд,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Ки ноумед мабошед, оқибат ба хайр аст! [3, 831].

Зохиран, Озарӣ ба Мовароуннаҳр наёмада будааст, аммо шеъри тараш ҳанӯз дар замони қайди ҳаёт буданаш ба ин сарзамин роҳ ёфта будааст. Худи шоир дар ин бора чанд маротиба дар ашъораш ишора намудааст:

Мапурс аз Озарӣ, чоно, ки ҳаргиз куштай ошик,
Ки ӯ аз ишқбозӣ шӯҳрати Эрону Турон аст?! [4, 119].

Маро ҳавои Самарқанд беш аз ин мебуд,
Багояте, ки дил аз фикри ҳӯрду хоб гузашт.
Кунун ҳазони таваққуф бирехт барги ҳавас,
Баҳори умр фаромӯшаму шитоб гузашт.
Агарчи худ нашудам сӯи Мовароуннаҳр,
Вале сафинаи шеъри тарам зи об гузашт [6, 201].

Мутаассифона, девон ва ё қуллиёти осори Озарӣ ҳанӯз дар кишвари мо чоп нашудааст. Фақат дар «Гулшани адаб» [6, 202], намунаи ашъораш, «Энсиклопедияи советии тоҷик» [8, 885-886], «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» [7, 496-497] маълумоти муҳтасаре доир ба рӯзгору осори шоир дар ихтиёри хонандагон гузошта шудаасту бас. Аммо девони Шайх Озарӣ дар соли 1389 дар Эрон бо тасҳех ва таҳқики Аҳмади Шоҳид ба чоп расидааст, ки аз қасидаву газалу қитъаву рубоиву дубайтӣ ва таркиботу тарҷеъот иборат мебошад.

Китобнома:

1. Чомӣ, Абдураҳмон. Осор. Ҷ. 7. / А. Чомӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. - 544 саҳ.
2. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро./ Самарқандӣ, Давлатшоҳ – Душанбе: Адиб, 1999. - 160 саҳ.
3. Соиби Табрезӣ. Девон. Ҷ. 2 / Табрезӣ, Соиб. – Техрон: 383. - 1460 саҳ.
4. Озарӣ, Девон. Шайх Озарӣ. Тасҳех ва таҳқики Аҳмади Шоҳид. – Исфароин: Интишороти Остуин, 1389. - 232 саҳ.
5. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷ. 3. / Забехуллоҳи Сафо. - Техрон, 1388. - 256 саҳ.
6. Гулшани адаб. Ҷ. 3. -Душанбе: Адиб, 1977. - 384 саҳ.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

7. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1989. - 560 сах.
8. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 5. – Душанбе, 1984. - 640 сах.

ОЗАРИ-ШОИРИ ОРИФ ВА ОРИФИ ШОИР

Дар мақола оид ба Озарии Исфароинӣ (Тӯсӣ, Байҳақӣ), ки аз гӯяндагони маъруфи поёни асри XIV ва оғози асри XV маҳсуб мешавад, сухан меравад. Озарӣ аз хурдӣ ба шеъргӯи оғоз мекунад ва дар дарбори Шоҳруҳи Темуриӣ ба дараҷаи маликушшуарӣ мерасад. Дар чиҳилсолагӣ рӯ ба ирфон меорад. Пас аз бозгашти ҳаҷ роҳии Ҳинд мешавад ва муддате дар дарбори шоҳи Дакан-Аҳмадшоҳи Баҳманиӣ хидмат менамояд. Ба дастури ў «Баҳманинома»-ро иншо мекунад. Баъд аз бозгашт ба зодгоҳаш ба таълиму тадриси шогирдон мепардозад. Дар синни 82-солагӣ оламро бидруд мегӯяд.

Озарӣ шоири соҳибдевон буда, девонаш аз қасида, газал, қитъа, рубой, дубайтӣ ва тарҷеъот иборат мебошад. Илова бар ин, Озарӣ соҳиби маснавиҳои «Баҳманинома», «Имомия», «Чавоҳир-ул-асрор», «Аҷоиб-ул-ғароиб» ва гайра низ мебошад.

Вожаҳои қалидӣ: Озарӣ, мансаби маликушшуарӣ, Дакан, Аҳмадшоҳи Баҳманиӣ, «Баҳманинома», маонии ҳикамӣ ва ирфонӣ, содаву равон, ғурбат, фахрия, шоири ориф, орифи шоир.

ОЗАРИ – ПРОЗОРЛИВЫЙ ПОЭТ И МУДРЕЦ

В статье идёт речь и жизни и творчестве Озари Исфароини (Туси, Байхаки), который считается известным сказителем конца XIV – начала XV вв. Озари, начав с детства читать стихи, дорос до «царя поэтов» дворца Шоҳруҳи Темури. В сорокалетним возрасте он обратился к мистицизму. Совершив хадж, он отправился в Индию и какое – то время служил при дворе шаха Дакан – Аҳмадшоҳи Баҳмани, потвелению которого он создал «Баҳманинома». Затем, вернувшись на родину, занялся обучением своих учеников. Умер в возрасте 82 лет.

Озари был автором дивана, состоящим из касыды, газелей, китъа, рубаи двустиший и припевов. Помимо этого, Озари написал маснави «Баҳманинома», «Имомия», «Чавоҳир-ул-асрор», «Аҷоиб-ул-ғароиб».

Ключевые слова: Озари, царь поэтов, Дакан, Бахманнома, смысл, чужбина, фахрия, поэт – мудрец.

OZARI – THE TALANTED POET AND WISER

The article describes the life and literacy of Ozari Isfaroini (Tusi, Bayhaqi), who is well known as talented poet of XIV – beginning of XV centuries. From his early years Ozari he read different books of poems, who finally became “King’s Poet” in the Shahrukh’s Castle. In the fortieth years he paid attention in mystithism. After being in Haj, he went to India and for some times he served in the Castle of King Dakan – Ahmadshahi Dahkani, he moved to India and created his literal poetry book “Bahmannoma”. Then returning to his Motherland, he had taught a lot of his students. He died in his 82 age.

Ozari was the author of divan, which consists of qasidas, romantic poets, qit'a, and others. And also he write his masnavi “Bahmannoma”, “Imomiy”, “Javohir-ul-asror”, “Ajoib-ul-garoib” and others.

Keywords: Ozari, the King of poets, Dakan, Bahmannoma, thought, faithful meaning, fakhriya, poet- wiser.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамолиддин Сайдзода - ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми педагогика, тел.: +992 95 195 94 50.

Сведения об авторе: Джамолиддин Сайдзода - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат педагогических наук, тел.: + 992 95 195 94 50.

Information about the author: Jamoliddin Saidzoda - senior researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. in pedagogy, phone: + 992 95 195 94 50.

УДК: 891.550.09 -1

СИМОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЭЧОДИЁТИ АДИБОНИ ТОЧИК

*Шариф Раҳмонович Шарифов
Донишкадаи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

Таҷассуми симои шоҳону амiron ҳамчун меҳанпарасту озодихоҳ ва таҳқимбахши ҳувияти миллӣ дар адабиёti форсу тоҷик мавзӯи нав ба шумор намеравад. Бешак, боризтарин маъхази адабии инъикоскунандай чехраҳои давлатдорон дар мароҳили гуногуни таъриҳӣ «Шоҳнома»-и безаволи Пири Тӯсист. Аммо инъикоси чехраи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалий Раҳмон ҳамчун бунёдгаро ва таҳқимбахши Истиқлонияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ дар адабиёti даврони соҳибиستиклонии тоҷикон, бавежа дар эҷодиёти ҷавонадибони тоҷик дорои вежагиҳои худ аст, ки матраҳи он дар маҳдудаи иншоӣ як мақола гайримумукин буда, паҳлӯҳои гуногуни ин масъала омӯзиши амиқро хоҳон аст.

Фарҳангпеноҳии шоҳону амiron ва ҳокимони тоҷик дар таърихи миллати кӯҳанбунёди мо решai қадимӣ дошта, талолои доираҳои адабии дарборӣ, ба ҳусус дар марҳилаи давлатдории Сомониён ва дар онҳо зуҳур кардани симои як қатор адабони барҷастаи адабиёti форсии тоҷикӣ, аз зумраи Рӯдакӣ ва эҷоди рутбаи олии адабӣ таҳти унвони «маликушшуаро», аз як нигоҳ, маҳз маҳсули тафаккури миллии мо дар роҳи маърифати фарҳангту тамаддун ба шумор равад, аз ҷониби дигар, ифодаи он аст, ки аҷдодони мо таъриҳан ва зотан ҷони фарҳангнавоз ва рӯҳи фарҳангпарвар доштаанд.

Аз ин рӯ, инъикоси фарҳангсолорӣ дар сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олий, Доҳии муazzами тоҷикистониён ва тоҷикони ҷаҳон, муҳтарам Эмомалий Раҳмон дар заминаи холӣ ба вучуд наомада, дар иртибот бо силсилаи давлатдории тоҷикон комилан бунёди таъриҳӣ дошта, муҳимтарин вежагии сиёсати Пешвои миллат дар консепсияи фарҳангсолории миллии худ, қабл аз ҳама дар он таҷассум

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ёфтааст, ки новобаста ба авзои сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамвора аз аҳли адаб, фарҳанг, муқаддасот ва арзишҳои олии миллӣ пуштибонӣ намудааст. Агар ба таърих назар афканем, Сарвари давлат дар вазъияти ниҳоят мураккаби сиёсии кишвар ҷашнвораҳои фарҳангию адабӣ, аз ҷумла солгарди бузургони илму адаби тоҷику форсро таҷлил намудааст.

Аmmo шоҳону амирон дар гузашта бо назардошти вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба фарҳанг ва арзишҳои адабӣ муносибат намуда, дар ҳолати муташанниции авзои сиёсӣ ба фарҳангпаноҳӣ ва аҳлиадабпарварӣ камтар рӯй меоварданд.

Аз ҷониби дигар, ҷаззобияти адабиёти оламшумули мо нағузозтааст, ки оғарандагони он аз хотирҳо фаромӯш шаванд ва зиёда аз ин, соҳибони ин гуна фарҳанги бузурго водор намудааст, ки дар роҳи муаррифии худ дар ҷаҳони мусосир ва дифои ҳастии миллату давлат аз фарҳангу тамаддуни намунавори хеш, ба ҳусус адабиёти нотакрор ва муъҷизабори тоҷикӣ ёдовар шаванд.

Вежагии дигари сиёсати Пешвои миллат дар консепсияи фарҳангсолории миллӣ аз он иборат аст, ки Сарвари давлат ба осори як зумра адабони оламшумул аз дидгоҳи нақди адабӣ назар намуда, роҷеъ ба ҳунари шоириӣ, мақому манзалати онҳо дар густураи адаби форсии тоҷикӣ ва банду бasti адабии меросашон сухан гуфтааст, ки дар таърихи давлатдории мо бесобиқа аст.

Омилҳои мазкур боис гардидаанд, ки чехраи Пешвои миллат бо вежагии сиёсати оқилона ва беназираш дар адабиёти даврони истиқлол, ба ҳусус дар ашъори адабони ҷавони тоҷик бо тобишҳои нав ба нав инъикос ёбад.

Муҳимтарин рукни давлатдории шоҳону амирони тоҷик дар ҷашнвораҳои фарҳангию адабӣ, мактаби ҳоси ватандорӣ ва шеваи комилан нави сиёсатмадории Пешвои миллат ҳамчун эҷодгари сулҳу суботи Тоҷикистон ва таҳқими он ва ба ин васила рушди ҳамаи соҳаҳои ҷомеа, бавежа такомули ҳаёти иҷтимоии ҷавонон дар адабиёти имрӯзи тоҷик ҳамаҷониба таҷассум ёфтааст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Дар ашъори адібони чавони мо симои Пешвои миллат ҳамчун «сарвари ҳақбину ҳақроҳ ва худодод» ба қалам дода шудааст:

*Тоҷикистон! Ҳоки покат ҳоки имдод аст,
Сарвари ҳақбину ҳақроҳат худодод аст [10, 5].*

Адібони чавони тоҷик Пешвои миллатро рамзи адолату вахдат ва ривочу равнақи Тоҷикистон медонанд ва ба пиндори эшон Ҳудо нури вахдатро ба кишвари мо тавассути Эмомалий Раҳмон доддааст:

*Ҳудо он миллатеро нур баҳшад,
Ки ўро ҳамчу шахсе раҳбаре ҳаст.
Ҳудо бар Тоҷикистон хост равнақ,
Ки Эмоми Алияши сарваре ҳаст [9, 24].*

Аз ин рӯ, Пешвои миллатро «аз табори Офтоб», «оинаи миллат», «исонафас», «мушкилкушо», «дармони ҳар иллат» донистаанд. Иsonаfaсий ва мушкилкушои Сарвари давлат, пеш аз ҳама, аз назари адібони чавон дар сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат оид ба ҷамъоварии гурезагон, суханрониҳои Эмомалий Раҳмон дар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва қабули ташаббусҳои Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ инъикос ёфтааст:

*Эй аз табори Офтоб, оинаи миллат тӯй,
Исонафас, мушилкушо, дармони ҳар иллат тӯй [9, 24].*

Ҳамчунин, дар ашъори адібони чавон Пешвои миллат дар таркибҳои «Ободгари хонаи дил», «нурӯ зиёи Ватан», «садои Ватан», «иқболи баланду эътибори тоҷик» ва амсоли инҳо тавсиф намудаанд, ки ишора ба бунёдсозӣ ва таҳқимбахшии Истиқолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ аз ҷониби Пешвои миллат аст:

*Эмоми Алӣ Илоҳӣ боло бошӣ,
Тоҷи сари мардумони дунё бошӣ.
Аз дасти ту хонаи дилам гашт обод,
Дар хонаи дил ҳамеша мавло бошӣ.*

*Эмоми Алӣ нурӯ зиёи Ватан аст,
Бунёдгар асту муттакои Ватан аст.
Иқболи баланду эътибори тоҷик,
Бар гӯши ҷаҳониён садои Ватан аст.*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

*Эмоми Алӣ, ту хушниҳодӣ, хуши боши,
Аз синаи кӯҳ ту раҳ қушиодӣ, хуши боши.
Гарчанд ки душимани ту пил асту наҳанг,
Бар душимани хеш тан надодӣ, хуши боши [9, 24].*

Президенти кишвар ба кучое, ки сафар намояд, симои зоҳирӣ ҳамон мавзеъ зебову пуротароват мегардад. Аз ин рӯ, дар урфият «қадами шоҳ файзбор аст» гуфтаанд:

*Эмоми Алӣ, ки Тоҷикистони ман аст,
Гармии танаши муҳаббати ин Ватан аст.
Ҳар ҷо, ки назар қунад ҳамон ҷо сабз аст,
Ҳар ҷо, ки қадам нуҳад, ҳамон ҷо чаман аст [9, 8].*

Ва:

*Ҳар ҷо, ки по бигзоштӣ, гулзор кардӣ он макон,
Эй хоки поят тутиё, эй гавҳари ҷаҳони мо [9, 8].*

Симои Пешвои миллат, ҳамчунин дар таркибҳои «нуррасон», «дастурдехи зиндагӣ», «тантанабаҳши сулҳу субот», «бахшандай умри абад ба кишвар» инъикос гардидааст. Ифодаи «бар зиндагӣ дастур овардан» ишора ба эҷоди Истиқлолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ аз ҷониби Пешвои миллат аст:

*Эмоми Алӣ ба ҳонам нур овард,
Бар зиндагиям дубора дастур овард.
Аз Ваҳдату аз тантинаи сулҳу субот,
Умри абадӣ ба мулки машҳур овард [9, 9].*

Чеҳраи Президенти мамлакат дар эҷодиёти адібони ҷавони тоҷик бо сифати созандай бузургтарин иншооти аср - НБО Рогун, эҳёқунандаи суннатҳои мардумӣ, посдори бузургони дини ислом, аз қабили Имоми Аъзам низ ба қалам дода шудааст, ки маҷмӯи ин омилҳо дар тақвият ва таҳқими Истиқлолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ инъикос мегардад:

*Рогун созад Эмомалий, инишоллоҳ,
Бандад камараши Ҳасти Алӣ инишоллоҳ,
Дар роҳи Ҳудо ҳасту Расули акрам(с),
Созад мададаши Бурхи Валий инишоллоҳ.*

*Аз модари нек зода шуд марди хирад,
Ҷашми бади душманон ба ҷонаши нарасад.
Аз дасти Эмомалий гулистон Ватан аст,*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Хоре ба кафи пои чунин кас нахалад.

*Рогун созад, ки нур орад ба Ватан,
Сад ҳашмату сад ҳузур орад ба Ватан.
Бар қасди тамоми душманони миллат,
Дастури бақову зур орад ба Ватан.*

*Эмоми Алӣ Худо нигҳдори ту бод,
Куръон ҳама ҷо муҳофизу ёри ту бод.
Мо – халқи Худо дасти дуо бардорем,
Дастони дуо барори ҳар кори ту бод.*

*Эмоми Алӣ Худо мадагори ту бод,
Куръони карим ба ҳар кӯҷо ёри ту бод,
Ёди насаби Имоми Аъзам(р) кардӣ,
Рӯҳу насабаши ёвари ҳар кори ту бод [9, 8].*

Мусаллам аст, ки имрӯз таҷрибаи сулҳофаринии миллати тоҷикро таҳти сарварии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон тамоми кишварҳои гирифтори ҷанг мавриди омӯзиш қарор дода истодаанд. Дарвоҷеъ, сулҳи тоҷикон модели нодир ва намунавор буда, асоси таҳқими Истиқлолияти давлатии мо ва ҳувияти миллиамон маҳсуб мешавад, ки дар шеъри муосири шоирони ҷавони тоҷик бо паҳлӯҳои гуногун вастаф карда шудааст:

*Дунё биомӯзад зи ту расму русуми сарварӣ,
Эй сарвари сулҳофарин, эй нури нуристони мо.
Эҳёғари миллат туӣ, созандай давлат туӣ,
Дармони сад иллат туӣ, эй тири равшанҷони мо [9, 24].*

Парчамафшонии маънавию моддии Тоҷикистон бо Сарвари давлат вобаста аст. Яъне, маҳз Пешвои миллат дар пойтаҳти Тоҷикистон баландтарин парчами оламро бунёд гузошт ва аз ҷониби дигар парчамафшонии кишвар - ободиу озодӣ ва рушду нумӯи онро асоси боэътиҳод ба оламиён муаррифӣ намуд. Бо ибораи дигар, Пешвои миллат Парчами ҳувияти миллии моро дар арсаи олам баланд бардошт ва ҷилваи тоза баҳшид:

*Эй шоми миллатро саҳар, эй парчами давлат ба сар,
Эй Тоҷикистонро сипар, эй баҳти нурағиони мо.
Нуру зиё овардай, сулҳу сафо овардай,
Бар кишивари маҳбуби мо, Эмомалӣ Раҳмони мо [9, 24].*

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Шоирай ҷавон Сабринисои Айёмзод мегӯяд, ки дар роҳи нақбани дар замони истиқолияти кишвар Пешвои миллат бузургтару пурҳашаматтар аз садҳо Фарҳодҳои кӯҳкан аст:

*Куллаи қасногузар таслими Кӯҳкан шуд,
Нотавон шуд дар кафи Фарҳоди Истиқлол [11, 232].*

Садриддин Шарифзод пайкари Сарвари давлатро рамзи сулҳу озодӣ ва таҳқимбахши Истиқолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ донистааст:

*Эй, ки андар миёни аҳли башар,
Пайкарот рамзи сулҳу озодист.
Дар кафи ту қабутари сулҳ аст,
Панҷаат ҳам яқин, ки фӯлодист [11, 233].*

Сайдҷон Ҳакимзода дар «Мехрнома»-и худ Пешвои миллатро «ному нишон» ва «фарзанди калони Тоҷикистон» гуфтааст. Ибораи «ному нишони Тоҷикистон» ишора ба эҷоди Истиқолият, нигаҳдорӣ ва таҳқими он, ҳувияти миллӣ аз ҷониби Пешвои маҳбуби миллати мост:

*Эй ному нишони Тоҷикистон,
Фарзанди калони Тоҷикистон.
Кардӣ ту ҳалос аз ҳалокат,
Ин ҷони ҷавони Тоҷикистон [11, 238].*

Сайдмаҳмуд Ҷобирӣ Сарвари давлатро табдилдиҳандай хар бадӣ бар некӣ ва созандай ҳувияти миллӣ шуморидааст:

*Бадиро қуштию некӣ намудӣ,
Чу Ҳурмуздаш сабақомӯз кардӣ.
Аз ин рӯ, қаҳрамонӣ шуд насибат,
Ба Ваҳдат ҳалқи мо фирӯз кардӣ [11, 239].*

Озар Президенти кишварро ҳамчун омӯзонандай ирфон ба даст оварандай нони ҳалол, бозтоби маънои нави ҳувияти миллӣ ба қалам додааст, зоро Президенти кишвар ҳамеша мегӯяд, ки «бо дасту дили пок ва нияти пок» бояд зиндагонӣ кард:

*Омӯхтам зи мактаби ту дарси ҳолро,
Ирфони як буридаи нони ҳалолро.
Меъроҷи туст рашики фалак, чун надоштӣ,
Ҳамчун фариишта бар тани худ ранҷи болро [11, 208].*

Абдуалӣ Абдумаҷид сиёсати бунёдгаро ва ваҳдатофаринии Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун «сафодех», «нишони зиндаи Оли

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Сомон» - раҳнамои Истиқлолияти давлатӣ ва маърифати хувияти миллӣ ба қалам додааст:

*Ба мо Эмомалӣ Раҳмон сафо дод,
Даре бар самти ободонӣ бикишод.
Дубора парчами моро барафроҳт,
Ба зераи тоҷиконро муттаҳид соҳт.
Гарibbonро ба кишвар боз овард,
Миёни тоҷикон сулҳу сафо кард.
Ниишини зиндае аз Оли Сомон,
Бувад Эмомалӣ фарзанди Раҳмон [11, 25].*

Абдуқаҳори Қосим низ Симои Пешвои миллатро ҳамчун асосгузори сулҳу суботи сиёсӣ - пояи асосии Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ чунин ба қалам додааст:

*Баҳри ин мардум ба дунё омадӣ,
Чони худ бар мардумон баҳшидай.
Тухми меҳру ваҳдату сулҳу сафо,
Бар дили мо то абад пошидай [11, 27].*

На танҳо адібони ҷавон, балки тамоми шоирону нависандагон Симои Пешвои миллатро бо ифодаҳои нотакрор, ба худ ҳос ва тоза тасвир намудаанд.

Шоир мухаббати Пешвои миллатро ба Ватан ва ҳалқаш, ки падидортарин хислати ўст, ба қалам дода, Пешвои миллатро «падари миллат», бақодехи ваҳдат ва сиёсаташро «пурҳикмат» гуфтааст:

*Давлат баҳо гирифт, шаҳи давлат аст ў,
Ҳиммат баҳикмат аст, пури ҳикмат аст ў.
Ваҳдат садо дӯҳад, ба ғами ваҳдат аст ў,
Миллат баҳо дӯҳад, падари миллат аст ў [4].*

Вежагии дигари симои Пешвои миллат дар ятимпарварии ў зухур кадааст, ки воқеан ин хислат дар давлатдории мо аз гузашта то имрӯз ба нудрат ба ҷашм мерасад:

*Чун ў ятимпарвари дигар кӣ додааст?
Ў бар ятим баҳти баланд оғаридааст.
Дар хонааш ятими Ҳудо орамидааст,
Ў гул зи боди орзу пайваста чидааст [4].*

Дигар ҳусусияти сиёсати Пешвои миллат дар ҷонфилоҳои ў инъикос ёфтааст, ки синаро сипар намуда, ба

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

хотири барқарории сулху субот ба вартай ба ком оташкашидаи Афғонистон рафтааст.

*Инсонгароияши ҳама кас зикр мекунад,
Миллатситоияши ҳама кас зикр мекунад,
Ҳам ҷонғидоияши ҳама кас зикр мекунад.
Аз Пешвоияши ҳама кас зикр мекунад [4].*

Маҳз матонату мардонагӣ ва ҷавонмардии Пешвои миллат буд, ки Тоҷикистон аз вартай нестӣ раҳо ёфт. Низом Қосим ба ин мазмун гуфтааст:

*Пурнур шаҳчароғӣ, эй раҳнамои миллат,
Раҳҷӯи баҳти ҳалқӣ, эй раҳқушиои миллат.
Дастони сулҳу ваҳдат бо ҳуни дил навиштӣ,
Аз ҳишти ҷисму ҷонат кардӣ бинои миллат [5].*

Ба зодбуми хеш баргардонидани фирориён, ки бори ғами фироқи ёру азизон нури ҷашмашонро тира намуда буд, масъалаи асосии сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат мебошад:

*Кам сарваре ба олам бо ҷораи фароҳам,
Аз интиҳои миллат ҷуст ибтидои миллат.
Дар ҷону дил гирифтӣ аз сидқ дарди миллат,
Гаштӣ табиби миллат, кардӣ давои миллат.
Аз бераҳӣ қашидӣ то оғаҳӣ ватанро,
Аз оғаҳии миллат ҷустӣ бақои миллат.
Кишишикасти миллат омад ба соҳил оҳир,
То аз Ҳудо расидӣ, эй ноҳудои миллат.
Ҳар бенавои қисмат аз ту навои дил ёфт,
Оҳанги баҳт бинмуд, шуд ҳамнавои миллат.
Бо чехраи қушода, бо ҳиммати зиёда,
Бурдӣ ба рӯи дунё нуру сафои миллат.
То ҷашми даҳр бурдӣ симои дилкаширо,
То минбари ҷаҳонӣ бурдӣ садои миллат [5].*

Муҳаммад Фоиб низ дар бораи ба Ватан баргардонидани фирориён, ки аз меҳвартарин масъалаи сиёсати Пешвои миллат буд, ҷунин гуфтааст:

*Қудрати ин некӯй бадҳоҳро дар ҷо нишонд,
Кард ҳалқро ҷамъ осори пареишонӣ намонд [6].*

Пешвои миллат забони тоҷикиро марҳилаи сифатан нави инкишоф баҳшида, як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин самт ба тасвиб расонд, ки ин гуна арҷузорӣ ба забони давлатӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

дар ягон давраи таърихӣ ба ҷашм намерасад. Низом Қосим гуфтааст:

*Байни ҳазор миллат дар ҷашми даҳр аён аст,
Бо қомати расоят арзандаги ҷои миллат [5].*

Мулоқоти ҳамасола бо зиёйён дар остонаи ҷашни байналмилалии Наврӯз вежагии дигари сиёсати Пешвои миллат аст, ки дар шеъри Низом Қосим ин нукта дарҷ ёфтааст:

*Эй ҷону дил мунаввар, эй сӯи нур раҳбар,
Аз ту зиёд гирифта аҳли зиёд миллат [5].*

Як шеъри Бозор Собир, ки дар васфи Эмомалӣ Раҳмон навиштааст, чунин нақарот дорад:

*Номи туро нависем, эй қаҳрамони ваҳдат,
Бо оби ноби тилло дар тоқи қасри миллат [7]!*

Дар шеъри мазкур симои Пешвои миллат ҳамчун «қаҳрамони ваҳдат» ба қалам дода шудааст. Бозор Собир садои Пешвои миллатро бо «зангӯлаи давлат» ва «зангӯлаи ваҳдат», рӯи Сарвари давлатро бо «рӯи миллат» ва «нурни миллат» ташбех намуда, масоҳати кафи Пешвои миллатро бо худуди марзию маъмурии Тоҷикистон баробар дониста, сиёсати созанда ва бунёдгароёнаи Президенти кишварро дар бунёди иншоотҳои азими аср инъикос кардааст:

*Бо садои гармат одат кардаем,
Ҳамчу бо зангӯлаи давлат,
Ҳамчу бо зангӯлаи ваҳдат,
Ҳамчу бо зангӯлаи мактаб.
Чунки дар рӯи ту мебинем
Рӯи миллатро,
Нурни миллатро,
Чунки аз пешонии бози ту меҳонем
Мо ҳати тақдирни миллатро.
Чун кафи дасти ту шаҳроҳат
Аз Душанбе то Бадаҳшон,
Аз канори Сугд то Ҳатлон;
Дар кафи дасти ту меронанд,
Дар кафи дасти ту метозанд,
Дар кафи дасти ту ҷорист
Сели мошин,
Фавҷи дарёҳои мошин.*

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

*Пойгоҳи давлататро карда кафишер
Бастакори нақби Анзоб,
Бастакори нақби Шаршар,
Бастакори Чормагзак,
Бастакори ГЭС-и Рогон
Ҳамчу оҳан,
Ҳамчу чӯян,
Ҳамчу пӯлод
Пойдор [7].*

Абдумалик Баҳорӣ чунин гуфтааст:
*Лутфи Яздон асту бахти тоҷикон,
К-ӯ гирифт аркони давлатро бас.
Сулҳу ваҳдатро намуд ў ҳукмрон,
Гардани кину адоваратро шикаст [3, 29].*

*То ки миллат қавми мо бо ҳам шавад,
Раштиву ҳатлоние ҳамдам шавад.
Сүгдиву дарвозиву аҳли Ҳисор,
Зиндагиаш роҳату ҳуррам шавад [11, 30].*

Хулоса, ҷиҳати таҳқиқи мавзӯи мазкур беш аз 170 шеъри 148 шоирони ҷавон ва қалонсоли тоҷик, ки ба Пешвои миллат баҳшида шудаанд, мавриди омӯзиш қарор гирифта, бар он назар омадем, ки Сарвари давлат ҳамчун асосгузори сулҳу суботи сиёсӣ, таҳқимбаҳши Истиқолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ дар бештар аз 200 намуд тавсиф ба қалам дода шудааст. Назари адибон ба шаҳсияти Пешвои миллат ва шеваи тозаи давлатдории ў ба сифати начотдехи миллату давлат ва эҳёгари Тоҷикистони навин ва мустақил аз ҳамдигар комилан фарқ мекунад. Аммо нуктаи дигар, ки муҳим аст ва аз омӯзиши мо рӯй кор омад, дар он таҷассум ёфтааст, ки аз 148 нафар шоирон қариб панҷоҳ дар сади онҳо Пешвои миллатро дар тавсифҳои «лутфи Яздон», «туҳфаи Яздон», «лутфи Ҳудо», «нури Раҳмон», «сояи Ҳақ», «нури Ҳудо», «эҳдои Ҳудо», «азизи Ҳудо», «фарри яздонӣ ба сар», «туҳфаи Ҳақ», «раҳмати Ҳақ», «сояи Яздон» ва амсоли онҳо таҷассум намудаанд. Мусаллам аст, ки ягон шоир бо дигаре дар эҷоди шеър ҷиҳати маъниофаринӣ, таркибсозӣ ва бандубости шеър маслиҳат намекунад. Шеърҳо низ на танҳо дар доираи тафаккури муҳталиф, балки дар макони муҳталиф эҷод

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

мешаванд. Тибқи маърифати исломӣ «олимон амонатнигаҳдори Ҳақ мебошанд». Аллома Иқбол мегӯяд, ки «шоирон ворисони пайғамбаронанд». Шоирон дар баробари шоирӣ олим ҳам мебошанд, зоро донандаи илмҳои зиёд ва гуногунанд. Пас шоирон, ки ворисони пайғамбарон бошанд ва дар як баробар олим низ маҳсубанд, дар сурате, ки Пешвои миллатро ин гуна мешиносанд, ин нукта бар он маънӣ далолат мекунад, ки Пешвои миллат на танҳо эҷодгар ва таҳқимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ, балки шаҳси худоназаркарда ва аз ҳидояти Ҳақ баҳравар аст.

Дар ашъори шоирони даврони истиқлоли тоҷик, ба вежа ҷавоншоирон симои Пешвои миллатро ҳамчун эҷодгари сулҳу ваҳдат, ҷонғидои ҳалқу миллат, бунёдкору созандай Тоҷикистон, нумӯдехӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, бавежа соҳаи ҷавонон, дар маҷмӯъ, эҷодгар ва таҳқимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ бо тобишҳои тоза инъикос ёфта, ба ин васила дар тарбияи эститикии ҷомеа мавқеи намоёнро ишғол намудааст.

Китобнома:

1. Абдуалӣ Абдумаҷид. Мақоми сулҳу ваҳдат. Эъҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) / Абдумаҷид Абдуалӣ. - Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 25.
2. Абдуқаҳҳори Қосим. Фарзанди Ватан. Эъҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) / Абдуқаҳҳори Қосим. -Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 27.
3. Абдумалик Баҳорӣ. Ба баҳти мо. Эъҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) / Баҳорӣ Абдумалик. -Душанбе: Ирфон, 2011.-С. 29.
4. Адабиёт ва санъат.09.06.16.- № 23 (1838)
5. Адабиёт ва санъат.14.07.16.- № 28 (1843)
6. Адабиёт ва санъат.21.07.16.- № 29 (1844)
7. Адабиёт ва санъат.30.06.16.- № 26 (1841)
8. Пешвои миллат-меъмори ваҳдат. Мураттибон: Мирзошоҳруҳ Асрорӣ, Давлатов Рамазонӣ. Ҷилди 25. -Душанбе: Дониш, 2016. – 422 с.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

9. Шариф Раҳмон. Асири раҳоӣ / Раҳмон Шариф. -Хуҷанд: Ношир, 2011. -С.120.
10. Шариф Раҳмон. Суруди ваҳдат//рӯз. Омӯзгор, 2017, №20, 18 май. -С. 5.
11. Эъчози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон). -Душанбе: Ирфон, 2011. -372 с.

СИМОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЭҶОДИЁТИ АДИБОНИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур кӯшиш бар он рафтааст, ки бозтоби маъноии ҷеҳраи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун эҷодгари сулҳу суботи миллӣ дар эҷодиёти адибони даврони истиқлолияти давлатӣ ба қалам дода шудааст. Дар ашъори шоирони даврони истиқлоли тоҷик симои Пешвои миллат ҳамчун эҷодгари сулҳу ваҳдат, ҷонғидои ҳалқу миллат, бунёдкору созандай Тоҷикистон, нумӯдехи тамоми соҳаҳои кишвар бо тобишҳои тоза инъикос ёфта, ба ин васила дар тарбияи эстетикии чомеа мавқеи намоёнро ишғол намудааст.

Вожаҳои қалидӣ: симо, пешво, ваҳдат, созанд, ҷонғидо, эҷодгари сулҳу ваҳдат.

ОБРАЗ ЛИДЕРА НАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКИЙ ПОЭЗИИ

В данной статье предпринята попытка показа подлинного величия лидера Нации в творчестве поэтов периода независимости Таджикистана. Автор полагает, что образ Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в произведениях мастеров художественного слова так чётко, доходчиво и достоверно отображен, что читателью он предстаёт как созидатель, как истинный патриот своего народа, что, в свою очередь имеет немаловажное значение для идеально-эстетического воспитания общества.

Ключевые слова: образ, лидер, единство, созидатель, истинный патриот, созидатель мир и единство.

THE IMAGE OF LEADER OF THE NATION IN THE CREATION OF THE CONTEMPORARY TAJIK POETRY

This article shows the role of the Leader of Tajik Nation in poetry of Tajik poets during the period of Independence of Republic of Tajikistan. The author suggests, that the President of Tajikistan Emomali Rahmon has a big role in Tajik literature, which shows his character, as well as patriotic and leading former, which educate the ideologically-esthetic thoughts of the young generation of the society.

Key words: Image, Leader, unity, creator, true patriot, creator world and unity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Шариф – дотсент, мудири кафедраи забонҳои Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ф., телефон: +992(92) 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru.

Сведения об авторе: Шарифзода Шариф - доцент кафедры языков Института государственной управлении при Президента Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, телефон: +992(92) 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru.

About the author: Sharifzoda Sharif – assistant professor, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone: +992(92) 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru.

УДК 891.550.09+1,09

МАНЗАРИ ҚИЁС ВА ПАЖҮХИШХОИ ТАТБИҚЙ (дар мисоли романи мусоири тоҷик ва романи мусоири ҳиндӣ)

*Нуроҳа Майрамбӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии АИ ҶТ*

Воқеан, пешрафт ва ривоҷу равнақи илми адабиётшиносӣ ба мавҷудияти омилҳое, аз қабили умумиятбахшӣ, ошкорсозии вежагиҳои коргоҳи эҷодии нависандагон, пайдо намудани риштаҳои пайванди адабии ҷаёнҳои марсуми замон, шинохти равандҳои таъриҳӣ-адабӣ эҳтиёҷ дорад. Замоне ки дар доираҳои адабӣ шохисҳои муштараки аҳли ҳунар - нависандагон, шинохта мешаванд, барои ошноии ҷанбаҳои фардии онҳо имкон фароҳам меояд. Дар ин ҷода аҳамияту арзиш, ки пажӯҳиши қиёсӣ дар пай доранд, барои касе пӯшида нест. Набояд фаромӯш кард, ки дидгоҳҳои муҳаққиқон дар бораи судмандии пажӯҳиши қиёсӣ ихтилофноканд. Иддае бар ин назаранд, ки аслан чунин навъи пажӯҳиш бесуду беҳуда аст ва пажӯҳандаро бар сарманзили мақсад намерасонад. Вале дар муқобили чунин назаргоҳ дидгоҳҳои дигаре мавҷуданд, ки нақши тадқиқҳои қиёсиро дар раванди умумии инкишоғу такомули адабиёт ниҳоят муассир арзёбӣ менамоянд.

Бо назардошти ақоиду нуқтаи назарҳои мавҷуд дар атрофи пажӯҳиши қиёсӣ-татбиқӣ метавон ҳулоса намуд, ки танҳо омӯзиши густурдаву ғуногунҷанба ва таҳлили падидаҳои адабӣ имкон медиҳад, ки роҳи расидан ба ҳадафҳои ниҳоӣ ҳамвор гардад.

Дар иртибот ба масъалаи мавриди назар, ҷойи зикр аст, ки вазифаи осори ҳунарӣ, ҳадафи ниҳоии ҳар як адабиёт тавсифу баёни мазоҳири зиндагии инсон дар муҳити иҷтимоист ва ин ҳадафест, ки адабиёти ҳар миллате аз он пайравӣ ва барои таҳаққуқи он саъю талош меварзад. Нуқтаи дигаре ки аз ин андеша бармеояд ин аст, ки бо вучуди он ки мазоҳир ва саҳнаҳои зиндагии миллату қавмиятҳои саросари дунё тафовутҳои ҷашнгире доранд ва ҳар якеро вижагиҳои хосест, вале дар маҷмӯъ нишонаҳое ҳаст, ки барои ҳамаи миллатҳо ҳамсону якранганд ва вазифаи калидии ҳар як пажӯҳиши таҳқиқӣ бояд

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

дар навбати аввал ошкорсозӣ, таъйин ва шарҳу баёни умумиятҳо, ҳамсониҳо фарқҳову тафовутҳост. Маҳзи хотири ин аст, ки ҳадду марзи адабиёти як миллат қодир нест барои таҳлилу таҳқиқҳои қиёсӣ бо сари худ мувофиқу созгор бошад. Пажӯҳишҳои татбиқӣ дар ин замина бо мақсади дастёбӣ ба марзҳои матлуб аз маҳдудаи худ по фаротар мениҳанд, бо улуми дигаре мисли илмҳои ҷамъиятӣ, афкори иҷтимоӣ иртибот барқарор месозанд ва дар ниҳоят дар шинохти масъалаи иртиботи адабиёт бо инкишофи таърихии ҷомеа бо ҳам меоянд.

Адабиётшиносии қиёсӣ ё татбиқӣ дар маҷмӯъ инъикосгари инкишофи такомули адабиёт дар қишварҳои муҳталиф аст ва мушкилоти зиёдеро пешорӯ дорад. Муҳаққиқи номвар Н. И. Конрад солҳо пеш бо эҳсоси масъулияту сангинии ин амр хотирнишон сохта буд, ки «онро (яъне адабиётшиносии муқоисавиро – М. Н.) бояд дунбол намуду мавриди омӯзиш қарор дод. Дар симои он бояд вазифаи мубрами адабиётшиносии муосирро шинохт. Сухан аз падидай ниҳоят муҳим аз соҳтори адабиёт дар ҳар қишвари алоҳида ва дар маҷмӯъ аз соҳтори ҷаҳонӣ дар миён аст» [2, 309-310].

Омилҳои монанду мушобехи адабӣ, ки дар пайванд бо муносиботу алоқаҳои байналмиллалӣ мавриди баррасиву арзёбӣ қарор мегиранд, маъмулан бар асоси ҳамсониҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи такомули адабӣ, аз як сӯ ва тамосу иртиботи фарҳангӣ, аз сӯи дигар, сурат мегирад.

Зимни изҳори ин амал шакли асосӣ рӯи раванди типологиии адабиёт ва таъсирпазирий аз руҳдодҳои адабӣ мебошад. Бояд зикр намуд, ки ҳаводиси иҷтимоӣ дар ағлаби қишварҳо ҳосияти тақроршавандагӣ дорад ва ин, дар навбати худ бар мабнои инкишофи қонуни ягонаву ваҳдатманди ҷараёни умумии таърихӣ-иҷтимоии башарият сурат мепазирад.

Мусаллам аст, ки зимни такомулу густариши муносиботи сиёсӣ-иҷтимоӣ, ҳатто, замоне ки ҳеч гуна иртиботу алоқае миёни ҳалқҳо мавҷуд нест, боз ҳам монандиҳо, ҳамрангихое миёни миллатҳо зуҳур ҳоҳанд намуд, ки иллаташ вазъи мушобеху ҳамсони қувваҳои истеҳсолқунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ мебошад. Аз ин нигоҳ, мавзӯи тадқиқи қиёсӣ-таърихӣ метавонад асарҳои чудогонаи адабӣ, анвоъ ва услубҳои бадеӣ, хусусиятҳои эҷодиёти хунармандони алоҳида ва ҷараёнҳо қарор бигирад.

Мұхаққиқи рус В. Н. Жирмунский, ки таълифоти арзишманде дар бахши адабиётшиносии муқоисавӣ аз худ ба ёдгор гузаштааст, хотирнишон намуда, ки «заманаи аслии омӯзиши муқоисавӣ таърихии адабиёти кишварҳои мухталиф идеяи ягонагӣ ва қонунмандии ҷараёни умумии инкишофи таърихӣ-ҷамъиятии инсоният мебошад, ки вобастаи шароиту инкишофи қонунмандонаи адабиёт ё ҳунар ҳамчун болосохти идеологӣ мебошад» [1, 68].

Албатта накшу ҷойгоҳи авзои иҷтимоиро дар таъсири мутақобилай адабиёт, фарҳанг ва дигар пайвандҳои миёни миллатҳо наметавон мункир шуд. Вале дар радифи ин, ба андешаи мо, аносиро дигаре дар батни зиндагии фарҳангии ҳар ҷомеаे ҳаст, ки сабаби эҷоди таъсири мутақобила ё мушобиҳатҳои адабӣ мегардад. Дар ин миён ҳангоми баррасии осори адабӣ бояд ба ҷанбаи психологии он таваҷҷӯҳи амиқ намуд.

Дар ин замана бояд ба ду рукни аслӣ таваҷҷӯҳ намуд, ки ҳар ду барҳоста аз матни зиндагии инсон ва хусусан заманаи психологии он аст. Тавре ки маълум аст ҳангоми қироати осори адабӣ дар ниҳоди мо эҳсосу авотифи вижает пайдо мешавад, ки дар натиҷаи таъсиру барангезиши эҳсосоти нависанда ё қаҳрамони асар зуҳур менамоянд. Эҳсосоти як нависанда ҳарчанд омили аслии фаъолияти эҷодии ўро ташкил менамоянд, вале барои хонандай асар эҳсосоти ў мухим нестанд, нуктаи аслӣ барои хонанда маҷмӯи иттилооту маълумотест, ки ў дар олами эҷод аз инсону ҷаҳони ў, саҳнаҳои рӯзгори ў, неку бади аъмоли ў ба даст меоварад.

Шеваву сифату арчи иттилоърасонӣ низ дар бозгушоӣ, бозтобӣ ҳақиқати ў, воқеияти ҷаҳони инсон ниҳоят арзишманӣ аст. Аз сўйи дигар, андозаву доманаи ин эҳсос зинда ва таҳrikкунандаи ниёзу эҳтиёҷест, ки мухотаби нависанда барои шинохту маърифати ҷаҳони перомун ва инсон дорад. Аслан маҳз эҳтиёҷу ниёзмандҳои инсон аст, ки барои таҳарруку боландагӣ ва камоли рафтору кирдораш, ахлоқаш асос мегардад. Дар иртибот бо ин бояд аз яке ҷанбаҳои умумии насри муосири хинди ва тоҷикӣ дар заманаи инъикосу бозтоби эҳсосоти инсонӣ, ҳолатҳои равонӣ ёдовар шуд, ки қиёсу тадбиқашон ҷолиб ба назар мерасад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Дар насли муосири точик ва ҳиндй тарсими масъалаи мазкур ниҳоят боризу равшан ва қобили тааммул аст. Дар романи Рацендра Ядав «Одамони решаканшуда» («Укхаре хуе лог») мо бо зиндагии қаҳрамононе ошно мегардем, ки дар майдони пуртӯфони зиндагӣ аксар хешро таку танҳо мебинанд ва ин эҳсоси чонсӯз эшонро маҷбур месозад, то ба умқи фалсафа ва сиристи ин эҳсоси ранҷовар пай баранд.

Шарад қаҳрамони романи мазкур мутаассир аз мушкилоти атрофиён, асири танҳой будан меҳоҳад, ба воеият иллату решай ин эҳсоси умумибашарӣ, ки дар ҳар нуктае аз дунё метавонад ҳаммонандҳо дошта бошад, пай барад: «Дар як чой Ҷия дуҳтаре буд, хонаи худро дошт. Дар хурдсолӣ модараш вафот кард, бо дарди ҳуд танҳо рӯзи дароз ин ҷо буд, шабона ба хонаи худ мерафт.

Якбора ба хотири Шарад ин расид. Магар ин ҷо ҳамаи одамон ҳамин ҳел ҳастанд! Он ҷо Сураҷ- ў танҳо. Дешбандҳу чӣ танҳост, Кешав...» [6, 19].

«Ҷая дар дил нисбат ба ин одам як дилсӯзиро эҳсос кард. Бечора чӣ тавр зиндагии худро гузаронида истодааст-танҳо на касе дошт, на касе дорад. Ин чӣ ҳол аст. Ягон касе нест, ки баъзан ба ў каме рози дил кушояд» [6, 233].

Қаҳрамони романи Манну Бҳандарӣ «Бантӣ Шумо» («Апка Бантӣ») Шакун первомуни мушкили ҳамагонии ҷомеаи ҳеш, танҳой, бунбаст, равзанаҳои баста андеша мекунад, меҳоҳад ба ин суоли умумӣ посух биёяд, ки ҷаро ҷунин аст. Ҷаро инсонҳо дар як ҷомеа, дар як сарзамин, ҳатто дар як қонуни ҳонаводагӣ зиндагӣ намуда, эҳсоси танҳой менамоянд. Ў масири тайшудаи фарзандонро барандоз мекунад ва дар шигифт меафтад, ки ҷаро вазъро натавонистанд ислоҳ созанд. Ҳамин шикастҳо, пешпо ҳӯрданҳо дар зиндагӣ натавонист даричае барои дидани равшаниӣ, раҳӣ боз намояд: «Лекин ин ҳолатро ислоҳ карда нашуд. Ў дилхунук шуд ва аз ҳар сухан ин ҳиссииёт бештар меафзуд. Дар зиндагӣ аз ҳар ҷо шикаст ҳӯрда ў ба Бантӣ наздик мешуд. Фикр карда буд, ки тамоми вақт ва тамоми фикри худро танҳо бо ў мепайвандад. Ҳар корро бо ў иҷро мекунад. Вале на, ў роҳи нодурустро интихоб карда буд, қариб ҳар як қадами ў ғалат баромад» [4, 107].

«Имрӯз маъмул мешавад, якҷоя зиндагӣ кардан ҳам ҳар ҳел шуда метавонад. Тамоми ҳаёт бо ҳам зиста ҳам одам чӣ қадар танҳо

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

монда метавонад ва ҳатто зери таъсири касе ҳам эҳсос мекунӣ, ки зиндагиро бо кӣ оромона гузаронида метавонӣ» [4, 109].

Ҳарбанс қаҳрамони дигари романи «Хонаҳои торику баста» («Андҳере банд камре», Моҳан Ракеш) низ аз ин эҳсоси ноҳушоянд ранҷ мебарад. Ў комилан сархурда, ноумед ва шикастарӯҳ аст. Ҳама кас барояш ношиносу ноошност. Дар тӯли зиндагӣ борҳо кушида ба мардум риштаҳои пайванд пайдо кунад, vale муввафғақ нашудааст. Дӯст доштан, раҳой аз бунбости танҳои орзуи бузурги ўст, ниёзу эҳтиёчи мубрами вай аст, vale дар таҳаққуки он чорае намебинад.

Тавре ки муҳаққиқон хотирнишон намудаанд ниёзмандиҳои зиндагӣ хоҳу ноҳоҳ дар ниҳоди инсонҳо хоҳишу майлро ба вучуд меоранд. Замоне ки чунин ҳолат даст медиҳад, хоҳишу орзу ба ангеза ё ҳадаф мубаддал мегардад ва ҳаракату амал воситай амалисозии ҳадаф.

Ҳарбанс қаҳрамони мазкур аз романи «Хонаҳои торику баста» бо афсусу дарег аз нобарории худ дар рафъи мушкилот ёд мекунад:

«Аммо ногоҳ ҷараёни бод қувват мегирад ва Шумо бо дили ба изтиробафтода панҷаҳоятонро ҷафтар карда, оташаки нимҷони лаппандаи гӯгирдро дар мушти худ саҳттар пинҳон мекунед. Вале, ҳайҳот оташак ҳоло ранги табии худро гум карда қабудтоб гаштааст, оцизак қарив ноаён шудааст ва гӯё худи ҳамин лаҳза тамом ҳомӯш ҳоҳад шуд» [5, 7].

Пай бурдан ба вучуди танҳои, идроки таъсиру фишоре, ки метавонад ба зеҳнияти инсон руҳу равони ўворид созад фазову замон муҳит меҳоҳад. Ҳангоме, ки муҳити корсоз шароити фароҳам омад, мавқеяти лозим барои рӯйрӯй бо танҳои ва як навъ решавӣ дар атрофи он сурат мегирад. Чунин саҳнаҳо, ки шабоҳатҳои зиёди онро метавон романи мусосири ҳиндӣ дид дар романи «Ман гунаҳкорам»-и Ҷалол Икромӣ фаровонанд.

Муҳтор - қаҳрамони меҳварии романи мазкур афтода дар вазъи ногувор, ки ҳосилаш парешониву саргаронӣ, мубҳаму норавшан будани оянда аст, перомуни хешу корзори зиндагиаш тааммулу андеша мекунад ва ба натиҷае мерасад, ки тамоми афсурдагиҳои равонӣ, ҳавоспарешонӣ фазои тарсолуди рӯзгораш баста ба танҳоиву бекасии ўст:

«Ҳамаи ин сарсарӣ гаштанҳо, ҳамаи ин бесарӣ ва парешонӣ ҳамаи ин тарсу вахме, ки маро зер мекунанд аз танҳоист. Ҳеч кас

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

гами маро намехүрад, ман ҳам парвои касеро надорам, ҳеч касро дүст намедорам. Ҳамаи он зану духтаронеро, ки ту вохүрдай як ба хотир биёр каний Мухтор! Ҳеч яке аз онҳо ба хотири ту осоре нагузаштаанд ҳеч қадоми онҳо ба ту хурсандие набахшиданд. Ҳақиқатро донистан меҳоҳй? Ба гайр аз Зайнаб ҳеч қадоми онҳо туро дүст ҳам надоштаанд...

Шабҳои баҳор чий қадар кўтоҳанд! Ҳанӯз ба аввали рӯз ба он соате, ки Зайнаб одатан аз хоб бедор шуда, аз ҷо бархезад, хеле вақт ҳаст, vale ҳона равшан шудааст ва қариб аст, ки офтоб барояд. Зайнаб ба рӯи ҷоғаҳ ёзида чандин бор гаштаю баргашта қогази дар дасташ будагиро хонд. Мехонду чизе намефаҳмид... Аммо барои чий подабон ин қадар барвақт най менавозад,.gov гўсфандҳо маъюс мезананд, магар аввали рӯз аст? Аммо даруни ҳона оромист, садои касе шунида намешавад. Аз паси ҳона аз паскӯча овози одамон шунида мешавад: занҳо ва мардҳо гўё ба кор ба сахро рафта истодаанд... Пас, рӯзи кор сар шудааст? Аммо соати тиллоии дастии вай нишон медиҳад, ки ҳоло аз панҷ понздаҳ дақиқа гузаштааст. То ба сар шудани кор ҳоло вақт бисёр аст, ҳоло шаб давом дорад, шаби бехобӣ, шаби танҳоӣ, шаби фикру ҳаёлҳои бисёре... » [3, 290].

Дар романи Урун Кӯҳзод «Ҳам кӯхи баланд, ҳам шаҳри азим» мо ба мисолҳои дигаре бармехӯрем, ки инъикосгари ҷанбаҳои равоншиноҳии эҳсосу авотифи танҳоӣ мебошанд. Баррасии мавзӯъ қасро ба натиҷае мерасонад, ки маҳз бо туфайли чунин эҳсос аст, ки инсон дар як фазои дигаргуна сари мизи қазовату санчиш менишинад. Аъмоли содиршударо рӯи тарозу мегузорад ва ҳамаро якъояк барандоз мекунад. Нодир қаҳрамони романӣ мазкур низ побанди чунин вазъиятест. Муносибату муоширати дерина бо Парӣ ўро ба марзе расонида, ки бояд хубу бадашро барандоз намуда, натиҷа мегирад:

«Дар танҳоӣ худ ба худ Нодир аз кардааш пушаймон мешавад ва дар дил аҳд мекунад, ки дигар аз паси ин номаъқулиҳо намегардад, vale ҳамин ки маврид мувофиқ афтод он аҳду паймонҳо фаромӯш мешаванд, чунон фаромӯш мешаванд, ки гўё дар асл ҳеч вучуд надоштанд. Ана ҳамин хел хислаташ! Балки аз ин мураккабтар чунки дар ҳар маврид як одами дигар аст дар идора ҳалолкор аст, фарзанд бо зарурате дар муносибат ба кори идора ва одамоне, ки ба ў корафтода

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

мешаванд, дурӯягӣ ва ҳаромкорӣ кардан ҳоҳад ҳам дасту дилаш намеравад: не, раво нест! Аммо дар оила дар хиссиёти шахсӣ ва дар эътиқод ба мавҳумот кирдору рафткорҳояш пур аз ихтилофанд: чунон тазодҳо чунон печ дар печиҳо дорад, ки ҳудаш ҳам сарфаҳм рафта, ба умқаш расида наметавонад, ҳудаш мефаҳмад, ки як шадда феълу ҳӯи муҳталиф дорад, vale магар ҳамаи онро маънидод кардану сабабҳояшро возех фахмидан осон аст» [7, 179].

Дар осори нависандагон мо ба анвои гуногуни эҳсоси танҳоӣ бармехӯрем. Надоштани ҳамдаму ҳамроҳ, ҳамфир дар зиндагии фардӣ ва ҷомеа шояд яке аз навъҳои танҳоӣ бошад ва эҳсосе, ки аз вучуду ҳузури он дар ниҳоди одамӣ сабз мегардад, аз ҳиссе, ки замони бузурги мавқеиятҳои хатарзо ва набудани ашҳоси дигар комилан мутафовут аст.

Ин навъи танҳоӣ зояндаи тарсу ваҳшат, эҷодкунандай ҳолатҳои буғранҷи равонӣ мебошад.

Ислом қаҳрамони романи «Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим» дур аз мардум дар домани адиր бо ҷонвари ваҳшӣ барҳӯрд мекунад, ў замоне ки аз вучуди ҳайвони даранда бехабар буд, ҳеч андешаву тарсу биме дар синааш ҷо надошт. Танҳо пас аз пай бурдан аз ҳузури даррандаи таъқибгар эҳсоси танҳоӣ намуд. Зеҳни тарсҳурдиаш ўро барои муқобилият фаҳоиву зинда мондан барангехт. «Ҳаво зуд торик мешуд – дар кӯҳистон нури офтоб аз қуллаи кӯҳ парад, шаб фаро мерасад. Ислом гоҳ уреб, гоҳ рост, vale ҳамеша тарафи боло, тарафи гарданами адиր, бо шаству ҷадал роҳ мепаймуд ва ҳамеша дарун-даруни ҷангал мерафт. Якка будан дилаш ваҳм меандоҳт... Vale дар асл ҳафт-ҳашт дақиқа бештар дам нагирифтааст. Вай хесту ба гарданами адири нигоҳ накарда рафтан гирифт, қаҷ-қаҷ даҳ қадам ба тарафи рост, даҳ қадам ба тарафи чап, роҳ паймуда боло мебаромад. Барф ба роҳгирдӣ ҳалал мерасонид. Якбор истода нафас рост карду ба ақиб нигарист, ки ҷондоре аз дунболаш меояд... Гург! Вай ҳастагиашро фаромӯш кард, аз тарс фаромӯш кард: – Танҳо бошад - дия, яке ҳудаш танҳо бошад...» [7, 46].

Адабиёт, хунар бо тамоми абъоду имконоташ доимо ягона василае буда, ки инсон тавассути он саҳнаҳои барҳӯрду натиҷаи аъмоли хешро дар иртибот ба масоили тезу тунди рӯзгор тарсиму инъикос намудааст. Аз сӯи дигар, ҷойи ёддоварист, ки

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

инсоният, ба хотири он ки зиндагияшро бо тамоми иқтизову ниёзмандиҳояш барпо дорад, таҳаққуқ бахшад ё ба як қалам чараён ёбад ё ки вироиш намояд, ногузир бояд вориди муносиботи иҷтимоӣ гардад.

Китобнома:

1. Жирмунский, В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1979. – 495 с.
2. Конрад, Н. И. Запад и Восток / Н. И. Конрад . – М.: Наука, 1972. – 496 с.
3. Икромӣ, Ҷалол. Ман гунаҳкорам / Ҷалол Икромӣ. – Душанбе: Ирфон. – 329 с.
4. Манну, Бҳандарӣ. Бантии шумо (Апка Бантӣ) /Бҳандарӣ Манну. –Деҳлӣ: Радҳакришна Пракашан, 2000. -208 с.
5. Моҳан, Ракеш. Хонаҳои торику баста (Андҳере банд камре) / Ракеш Моҳан. –Деҳлӣ: Радҳакришна Пракашан, 2003. -330 с.
6. Раҷендра, Ядав. Одамони решаканшуда (Укҳаре ҳуе лог) / Ядав Раҷендра. – Деҳлӣ: Радҳакришна Пракашан, 1964. – 384 с.
7. Ӯрун, Қӯҳзод. Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри бузург / Қӯҳзод Ӯрун – Душанбе: Ирфон, 1986. –264 с.

МАНЗАРИ ҚИЁС ВА ПАЖӮҲИШҲОИ ТАТБИҚӢ

(дар мисоли романи муосири тоҷик ва романи муосири ҳиндӣ)

Равшан аст, ки башарият дар имтиоди таърихи дуру дарози вучуди хеш дар паҳнои ҳастӣ ҳамеша бо масоили воҳиду ҳамагоние рӯ ба рӯ буда, дар арсаи фаъолиятҳои зеҳнӣ ва саъю талошҳои иҷтимоӣ шеваҳои фикрӣ ва равишҳои амалии мушобехе доштааст.

Яке аз шеваҳои маъмулу марсуми шеваи қиёсӣ-таърихии адабиётшиносӣ ё адабиётшиносии қиёсӣ-таърихӣ мебошад, ки вазифаи нахустинаш омӯзиши робитаву пайвандҳои байнамиллалии адабӣ вобаста ба шароити таърихии онҳо маҳсуб мешавад. Бар асоси талаботу ниёзи ин шева шабоҳату ҳамсониҳо ва тафовутҳое, ки миёни падидаҳои адабии кишварҳои гуногун мавҷуданд таъину ошкор мегардад.

Вожаҳои калидӣ: тадқиқотҳои қиёсӣ ва татбиқӣ, романи ҳиндӣ, адабиёти муосири тоҷик, танҳоӣ, тарсу дилсардӣ.

**ЗНАЧЕНИЕ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
(на примере современного таджикского романа и романа хинди)**

Общеизвестно, что человечество на протяжении своей многовековой истории, развиваясь и совершенствуясь, сталкивается с общими для многих народов проблемами, в частности в духовном и культурном состоянии общества.

Как полагает автор статьи, что при выявлении этих процессов чрезвычайно важно сопоставительное изучение литератур разных стран и народов. Сопоставительное изучение связей между литературными явлениями разных стран и народов, изучением и исследованием, которых занимается сопоставительная литература.

Ключевые слова: сравнительное и сопоставительное исследование, роман хинди, современная таджикская литература, одиночество, страх и опасение.

**VALUE OF COMPARISON AND COMPARATIVE
RESEARCHES**

Obviously Manrind txisted in early (during) history of long time and in their existing always met with specific and general questions, that with their knowledge have to understand various dialects and it became very similar.

One of the popular Dialects is the dialect of comparative history of literature or literature comparative history. The first duty of training was international relation of literary and it's also belong to their conditional history. According to this Dialect to an existing considerable quantity of similarities and distinction among the literature phenomena, which it investigated and gas exposed in the different countries

Key words: comparison, comparative researches, novel of Hindi, the modern Tajik literature, loneliness, the fear.

Маълумот дар бораи муаллиф: Майрамбӣ Нурова – ходими калони шуъбаи адабиёти мусоари Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, дотсенти кафедраи филологияи Ҳинди ДМТ, тел.: +992 90 900 92 62, е-майл: nurova@rambler.ru.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Сведения об авторе: Майрамби Нурова – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, доцент кафедры индийской филологии; тел.: +992 90 900 92 62, е-майл: nurova@rambler.ru.

Information about the author: Mayrambi Nurova is a senior researcher of Department of modern literature of Institute of language and literature of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, Assistant Professor of the Department of Indian Philology, Phone: +992 90 900 92 62; E-mail: nurova@rambler.ru.

УДК4 тоҷик (03)+4 тоҷик РОМАНИ БУЗУРГИ ТАЪРИХӢ-ИНҖИЛОБИИ СОЛҲОИ 60- УМИ САДАИ XX

Хошимова Хуршида

*Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакӣ АИ ҶТ*

Бояд гуфт, ки солҳои 40-50-ум барои инкишофи жанри таърихии тоҷик маҳз аз он ҷиҳат мухим буд, ки нависандагони насли дуюм (Ҷ. Икромӣ, С. Улугзода, Р. Ҷалил, Ӯ. Кӯҳзод ва адабиётшинос Р. Ҳодизода) чунин қувваи эҷодиро дар худ ҳис намуданд. Ҷуръати онҳо дар тасвири гузашта, нахуст дар драматургия ва насири таърихии инҷилобӣ натиҷа дод, ки дар ин жанр адабиёти тоҷик дар солҳои 40-50-ум таҷрибаи муайян зам карда буд. Аммо ҷустуҷӯ ва навовариҳои адибони ҷавон дар ҷиҳати рушди ҳамин жанр ахли адабро бештар умединор мекард. Сирф асарҳои таърихии нависандагони насли дуюм, ки дар солҳои 60 ва 70-уми асри бист ба вучуд омаданд, дар заминаи “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ эҷод гардидаанд[4,70].

Ҳамин тавр, баъд аз вафоти устод Айнӣ дар адабиёти тоҷик инкишофи жанри таърихӣ дар эҷоди повесту романи таърихии Ҷ. Икромӣ ва С. Улугзода идома пайдо кард.

Романи “Духтари оташ” (1960) дар таърихи насири адабиёти тоҷик якумин трилогия маҳсуб меёбад, ки аз се роман иборат аст: «Духтари оташ» (1960), “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” (1960-1973) ва “Тахти вожгун” (1973). Ин романҳои таърихии инҷилобӣ ба шумор мераванд. Қабл аз навиштани ин романҳо Ҷ. Икромӣ маводи сершумор, нақли шоҳидони воқеа, далелҳои

таърихӣ ва воқеиро тадқиқ намуда, дар чандин мақолаҳо таърихи навишта шудани романҳои таърихирио нависанда эзоҳ додааст. Тахайюлоти бадеиро бо фактҳои таърихӣ ва воқеӣ мувоғиқ тасвир намудани нависанда маҳорат ва дониши баланди таърихирио тақозо менамояд. Ҷ. Икромӣ бо эҷоди романи сегона “тасвири ҳақиқати таърихирио амиқ бурдааст”. Дар ин асарҳои Икромӣ, ба ақидаи адабиётшинос А. Набавӣ, комёбииҳои Айнӣ хеле такмил ёфт. Мумкин аст, ин такмил дар баязе мавриҷҳо ба камоли маҳорат ба ҷо оварда нашудааст, вале назари нависанда ба таъриҳҳо мукаммалтар шуд, таърихияти тасвир ва асосҳои миллӣ ва ҳалқияти жанри таърихӣ густариш пайдо кард. Аз ин ҷиҳат, романҳои таърихии инқилобии Икромӣ *зинаи нави инқишиофи жанри таърихиянд* [3, 96].

Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои илмӣ саргузашти бештари қаҳрамонони романи “Духтари оташ” прототип доранд. Танҳо образи марказии роман Фирӯза (Саломат Ҷаҳонгирова) ва модаркалони ў дар дафтари Ҷ. Икромӣ ҳамагӣ шаш сахифаро дар бар гирифтааст. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо ва тахайюлу тасаввuri нависанда образи Дилором-каниз такмил дода шуда, дар роман дорои ахлоқи баланди ҳамидаи инсонӣ, маънавиёти равшану возех ба тасвир омадааст. Тамоми ҳаёти Дилором-каниз дар роман дар муборизау талош ва сабру таҳаммул нисбат ба мушкилоти зиндагӣ, саргузашти талҳ воқеӣ оғарида шудааст ва дар воқеъ, ин образ ифодагари замони худ мебошад. Дар роман симои ин зани заҳматкаш, кордон, меҳнаткаш, дорои ахлоқи поку маънавиёти баланд ба тасвир омадааст, ки дар дили хонанда маҳбубияти маҳсус ба вучӯд оварда, образи хотирмон гардидааст: «ин зани бо меҳнат сабзида ва бо меҳнат устухонаш саҳтшуда, ягон боре ҳам дарди сар нашуда буд, дасташ аз кор канда набуд ва оҳ намегуфт. Ҳамеша дар ҳаракат, ҳамеша дар тараддуд ва ҳамеша дар кор буд. Одамони он гузар ва гузаргоҳи гирду атроф ҳама ўро ҳурмат мекунанд; ҳама аз корҳои худ маслиҳат мепурсанд ва дар ҳар тую азо ўро давъват мекунанд ва бакавулий – ошпазӣ, ё ки нигоҳубини сари дегро ба вай месупоранд ... ва ҳар тӯе, мавриде, ки бо иштироки вай мегузашт, бо тартиб, бамаънӣ ва камхарҷ мешуд ва бе исроф мегузашт. Бинобар он ҳамаи хонадонҳои он гирду атроф ба Дилоромкампир эҳтиёҷ доштанд ва ҳурматаш мекарданд» [2, 6].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Нависанда дар офориниши образи Дилором дар тахайюлоти бадей бо истифода аз фактҳои таърихӣ, шоҳидони воқеа тавонистааст, ки замони тасвиршавандаро дар саргузашти шахсони мушаххас воқеӣ ифода кунад. Дигар, нависанда воқеаҳои таърихири мавриди тадқики бадей қарор додааст, ки “худаш онро аз сар гузаронида” ва эҳсос кардааст. Аз ин рӯ, ба ин мазмун ишора карда, адабиётшинос М. Шакурӣ дар бораи насри реалистии тоҷик ва жанри таърихии адабиёти садаи XX менависанд: “ба сифати материали асосӣ истифода шудани фактҳои тарҷумаи ҳоли худи нависанда яке аз муҳимтарин ҳусусиятҳои жанри таърихии инқилобӣ ва умуман насри реалистии тоҷик аст” [6, 242].

Ҳамин тавр, дар насри даврони шӯравии тоҷик ташаккул ёфтани реализм, жанри таърихӣ бо истифода аз маводи ёддоштӣ, “тасвири он ҳодисаҳое, ки худи нависандагон аз сар гузаронидаанд” изҳори ақида карда, устод М. Шакурӣ ба ҳулосае меоянд, ки “ҷузъиёти зиндагии худи нависанда бо ҷузъиёти саргузашти прототип ва маълумоти дигар сарчашмаҳо ба таври мураккабе ба ҳам омехта, барои парвози тахайюли эҷодӣ замина ҳозир кардааст, барои тасвири ҳаққонии манзараҳои вусъатноки як давраи муайяни таърихӣ, барои тасвир намудани қонуниятиҳои умумии тараққиёти таърихӣ имконият фароҳам овардааст” [6, 96].

Ҳамин тавр, дар насри даврони шӯравии тоҷик ташаккул ёфтани реализм, жанри таърихӣ бо истифода аз маводи ёддоштӣ, “тасвири он ҳодисаҳое, ки худи нависандагон аз сар гузаронидаанд” изҳори ақида карда, адабиётшинос М. Шакурӣ ба ҳулосае меоянд, ки “ҷузъиёти зиндагии худи нависанда бо ҷузъиёти саргузашти прототип ва маълумоти дигар сарчашмаҳо ба таври мураккабе ба ҳам омехта, барои парвози тахайюли эҷодӣ замина ҳозир кардааст, барои тасвири ҳаққонии манзараҳои вусъатноки як давраи муайяни таърихӣ, барои тасвир намудани қонуниятиҳои умумии тараққиёти таърихӣ имконият фароҳам овардааст” [6, 243].

Воқеан, жанри таърихӣ дар нимаи дувуми садаи XX дар насри тоҷик дар заминай тасвири реалистона ва таъсири насри устод Айнӣ: бо роҳи истифода кардани фактҳои таърихӣ, маводи ёддоштӣ, шоҳидони воқеа, тасвири воқеаҳои бузурги як давраи

муайяни таърихӣ ташаккул ёфта буд. Дар тасвири воқеии “манзараҳои вусъатноки як давраи муайяни таърихӣ, барои зоҳир намудани қонуниятҳои умумии тараққиёти таърихӣ” нависандагон ин давра тавонистаанд дар тадқики бадей маводи ёддоштӣ ва воқеаҳои таърихиро бо ҳам оmezish дода, асарҳои бузурги таърихӣ эҷод кунанд. Бинобар ин, дуруст аст, ки “романҳои таърихии солҳои шаст ҳалқият ва таърихияти насрро хеле амиқ ва ғанитар намудаанд” ва романи сегонаи “Духтари оташ” аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Дар романи мазкур нависанда ба ҳаёти ҳалқ назари пурвусъате андохта, дар образҳои тахайюлӣ ва прототип мазмуни мушаххаси таърихии замони охири садаи XIX, ибтидои садаи XX-ро амиқ тасвир намудааст. Аз ин ҷиҳат, насири реалистии тоҷик дар нимаи дувуми садаи XX анъанаҳои муҳимми устод Айниро давом додааст, яъне ба образи ҳалқ, табаддулоти иҷтимоии ў ва ба роҳи мубориза гузаштани онҳо амиқ нигаристани нависандагон боиси ба вучуд омадани асарҳои бузурги таърихӣ гардидааст.

Дар романи “Духтари оташ” нависанда воқеаҳои бузурги як давраи таърихиро дар тадқики бадей ба тасвир гирифта, хислату симои маънавии ҳалқро дар саргузашти онҳо ва муносибати онҳоро ба ин воқеаҳо равшану возех нишон додааст. Баъзан барои зоҳир кардани ҳақиқати таърих барои нависанда, илова ба сарчашмаҳои таърихӣ, мушоҳидаҳо ва тарҷумаи ҳоли ҳуди нависанда, шоҳидони воқеаҳо образҳои тахайюлӣ кумак мерасонанд, ки дар жанри таърихӣ ва таърихи инқилобӣ, аз ҷумла, дар романи “Духтари оташ” бештарӣ персонажҳои оғаридашуда барои кӯшодани ҳарактер ва асоси воқеии ҳодисаҳо истифода бурда шудааст.

Ч. Икромӣ дар романи “Духтари оташ” симоҳои барҷаста, аз ҷумла Дилоромкампир, Оймуллои Танбӯр, Муҳаррами Фарҷ, Ҳайдаркул, Шамсия, Акамаҳдумро тасвир намудааст, ки ҳаёт ва ҳарактери онҳо инъикоскунандай замон буда, барои нишон додани воқеаҳо ва дигаргуниҳои таърихӣ, моҳияти замон мусоидат намудаанд. Образи Дилоромкампирро нависанда, дар воқеъ, барҷаста ва комил тасвир кардаст, ки ў дар нобаробариҳои иҷтимоӣ, зиддияти синғӣ ва бехуқуқии инсон умр ба сар бурда, дорои маънавиёти баланд, иродай қавӣ ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

заковат ба ҳозирчавобӣ дошт. Ин зани меҳнатдӯсту кордон нисбат ба синфи ҳоким, беадолатиҳои замона кинаву адовати беандоза дошт ва дар саргузашти пурфоҷиаи худ нисбат ба онҳо ба таври худ зиддияту мубориза ва талошҳо зоҳир мекард. Ҳамин тавр, Дилоромкампир дар тӯли ҳаёти пурмашаққату пурзиддияти худ таҷрибаи зиндагӣ андӯхт ва аз мактаби кордонии ўбисёриҳо адолату ҳақиқат ва инсонгариро омӯхтанд. Фирӯза ҳам тарбияи бибии кордонашро гирифта буд ва то зинда будани ўз аз қасди оқсаққолу Ғаниҷонбойбача, миҷшаб Абдураҳимбек ва дигар бадҳоҳон дар амон буд. Муддате дар назди мактабдор оймуллои Танбӯр (номи аслиааш Каримабону) сабақ гирифтани Фирӯза давлати калоне буд, зеро дар он замон танҳо аз оилаи давлатмандон метавонистанд дар назди оймуллоҳои мактабдор дуҳтарони худро хононанд. Дар роман образи оймуллои Танбӯр барҷаста буда, нависанда дар симои ин зан тамоми сифатҳои олии инсониро таҷассум намудааст: табиати шоирий, дорои санъати баланд, дили нарму пурэҳсос, муносибати хайрҳоҳона ва неки ўн нисбат ба камбағалону нодорон, таваҷҷуҳ ба тарбияи дуҳтарони боистеъдод (Шамсия), газалдонию танбӯрнавозӣ, ҳаҷвнигориу хушсуханий беҳтарин хислатҳои оймуллои Танбӯр аст, ки нисбат ба Фирӯза ғамҳориҳои зиёди модаронаро ба ҷо овардааст. Бояд гуфт, ки дар образҳои занон Дилоромкампир, Қумрӣ, Савсан, Фирӯза, Шамсия нависанда саргузашти фоҷиабори онҳо, беҳуқуқӣ, мураккабии ҳаёти онҳоро дар даври аморати Бухоро дар алоқамандӣ бо тазодҳои зиндагӣ ва рафти воқеаҳои роман хеле амиқ инъикос намудааст. Нависанда дар роман ҳолати рӯҳии ҳар як образи мусбат ва манфиро дар тазод ва муқоиса хеле муфассал ва бо ҷузъиёт нишон медиҳад. Дигар ин ки дар образҳои мусбати роман муҳимтарин хислатҳо ва сифатҳои маънавии ҳалқ ифода ёфтааст, ки барои амиқтар тасвир шудани воқеият ва вазъияти замон мусоидат намудааст. Ҳусусан образи Дилоромканиз дар роман хеле мукаммал тасвир шудааст: барои раҳоӣ додани волидайни худ аз марг дар мавриди сар задани гуруснагӣ ва пайвастани тақдири худ бо дилдодааш Иброҳим, ки ба ғуломӣ фурӯҳта шуда буд, бори гарони ғуломиву қанизиро бар дӯш мегирад; бо кордонию меҳнатдӯстиаши соҳиби иззату обрӯи баланд мегардад, ки ҳатто хонадонҳои мансабдору

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

давлатманд маъракаҳои худро бе роҳбарии ў намегузарониданд; Дилоромкампир дорои иродай қавӣ ва устувор буда мавқеи иҷтимоии худро дар муқобили душман далерона – бо суханҳои ҳаққу нешдор хифз мекард. Воқеан ҳам, дар образи Дилоромканиз симиои занони тавоно, қурдатманд ва дорои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, заковат таҷассум ёфтааст. Дилоромканиз образи барҷастаст, ки дар симиои вай хислати ҳалқ, симиои маънавии онҳо пеш аз инқилоб мукаммал тасвир шудааст. Хуносай Дилоромкампир дар роман нисбат ба давлатдорон, ҳусусан Маҳдӣ, писари Абдулатифбой, ки ба нангӯ номуси ягона фарзандаш Сафия даст зада буд, гуфтааст: “...давлат одамро вайрон мекардааст, аз одамият мебаровардааст, сангдил, бераҳм, бевиҷдон мекардааст ... бинобар ин, ман аз нодорамӣ ва бенавоии худ ҳеч гоҳ шикоят намекунам. “Нимтаи нон, роҳати чон” гуфтаанд. Ба ман аз давлати дунё дида, одамият қиматтар аст. Давлат имрӯз ҳаст, пагоҳ нест. Аммо одамият завол надорад. Ҳар чизро фурӯш, vale одамиятро нигах дор! Баномус бош ва шармандаи ҳар ду олам нашав!” [2, 57]. Дар ин суханони Дилоромканиз, ки аз таҷрибаи ҳаётӣ сар задааст, ин матлаб ниҳон аст, ки одамияту нангӯ номус қиматтарин нишонаи инсонгарӣ буда, моҳияти одамиро ташкил медиҳад.

Адабиётшинос А. Набавӣ дигар ҳарактери мураккаби образи барҷастаи роман Муҳаррами Фарҷро, ки воқеан ҳам шахси таъриҳӣ будааст, бо ҷузъиёт таҳлил намудаанд. Ҳақиқатан ҳам, ин образи зан мураккаб аст ва “бо хислатҳои аҷоиби худ ба рафти воқеаҳои румон ранги баланд дода” барои кушодани бисёр ҳарактерҳои дигари роман ва пеҷидагиҳои зиёди он кумак расондааст. Вобаста ба баррасии ҳарактери Муҳаррами Фарҷ, адабиётшинос А. Набавӣ як нуктаи муҳиммеро қайд кардааст: “Ҳарактери мазкур як андоза барои ислоҳи он ақидаи маҳдуде, ки гӯё персонажи асари бадей танҳо мусбат ва ё манғӣ бояд бошад, замина ба вучуд овард. Муқаммалии тасвири образи мусбат ва манғиро таъқидкунон, мо оид ба оғаридани образҳои пурзиҳияте, ки мураккабиву зиддияти зиндагиро дар худ ифода мекунанд, на танҳо дар мавзӯъҳои таъриҳӣ, инчунин, дар тасвири воқеияти имрӯза низ бояд сухан ба миён оварем” [3, 107].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Аз ин чиҳат, ҳамчунин адабиётшинос М. Шакурӣ кайд мекунанд, ки “тадриҷан фошкуни ошкоро ва гоҳо хеле примитив, ба бойҳо, амалдорони кӯҳна, муллоҳо ва гайра нисбат додани ҳамаи сифатҳои бад ва манфур ягона воситаи тасвир гардид. Ин, албатта, имконияти адабиётро дар тадқики ҷиддии объективӣ маҳдуд мекард” [6, 256].

Вале Ҷ. Икромӣ аввалин шуда дар тасвири образҳои манғӣ хислатҳои мусбати онҳоро низ ба тадқики бадӣ гирифтааст, аз ҷумла, Абдулатифбой, ки Иброҳим ва Дилоромро ба гулом буданашон нигоҳ накарда, онҳоро бо ҳам никоҳ карда, ваъдаи додаашро иҷро кардааст; Абдураҳими миршаб бо вуҷуди бераҳм ва золим буданаш ба хондани духтараш Шамсия монеъ намешавад, барои баҳту саодати ўталош мекунад ва намехоҳад ба монанди баъзе давлатмандони он давр бо пешкаши фарзандаш ба ҳоким соҳиби мансабу ҷоҳ, давлате гардад.

Ҳамин тавр, барои нависанда тасвири объективӣ имкон медиҳад, ки замонро воқеъ ва амиқтар тасвир намояд. Ин усули тасвир барои нависанда дар ифодай мазмуни аслии замон ва ҷараёни асосии иҷтимоӣ тавассути ҳарактерҳои мусбати барҷаста ва хислати баъзе образҳои манғӣ кумак расонидааст.

Дар роман нависанда ба як масъалаи муҳимми ҳаёти инсонӣ таваҷҷуҳ намудааст, ин масъала ба саргузашти Шамсия, духтари миршаб алоқаманд аст. Шамсия хислатҳои беҳтарини инсониро дошт, ки хилоғи волидайни ў буд. Ў духтари шеърдӯсту дорои маънавиёти баланд ва дили нарму меҳрубон дошт, ки ба Фирӯза некиҳои зиёде карда буд. Барои вай давлатмандӣ ва баромади иҷтимоӣ муҳим набуд, вале Шамсия ба монанди дигар занону духтарони замони истисморгари аморати Бухоро аз одитарин ҳуқуқи инсонӣ маҳрум буд. Муҳаббати нокоми ў, маҳрумият аз озодиву сабақгирӣ, муносибат бо наздиктарин дугонааш Фирӯза, ки хоҳараш хонда буд, ниҳоят ўро ба ҳудкушӣ мерасонад. Аз як тараф, нависанда дар ҳарактери ин образ, ки тарбияи зани донишманду бомаърифат ва ҳалиму меҳрубон аст, оймуллои Танбӯр ва олами маънавии Шамсия аз занону духтарони табакаи болои иҷтимоӣ куллан фарқунанда нишон медиҳад. Аз тарафи дигар, қувваи бузург – таъсири осори намояндагони барҷастаи адабиёти классикӣ дар тарбияи маънавии Шамсия нақши муҳимме дошт.

Бо вучуди дар назди оймуллои Танбӯр духтарони дигар давлатмандон ҳам сабақ мегирифтанд, дар рафттору кирдор ва олами маънавии онҳо тағиироте ба назар намерасад. Пас метавон гуфт, ки хислатҳои зишти падари Шамсия – Абдураҳимбеки миршаб барои вай ба мерос нагузаштааст. Табиати шоирона, дили нозуку дилнавоз ва меҳрубону ҳассоси Шамсия ба беадолатихои замона ва муҳити бехуқуқӣ тоб наоварда, монанди садҳо духтарони ноумед хеле ҷавон талаф мегардад. Ҷанбаи иҷтимоии ин образ моҳияти замон ва маҳдудияти ҳуқуқи занонро дар давраи тираву тори аморати Бухоро ифода мекунад.

Дар роман Ҷ. Икромӣ саргузашт, воқеаҳои шавқоварро нақл мекунад, ки дар ҳар яки он симоҳо ва шахсиятҳо бо ҷузъиёт хеле мукаммал тасвир шудаанд. Масалан, ривояти деҳаи Чашмаи Хубони вилояти Дехнави музофоти Юрҷӣ ва зулму беадолатихои Муҳаммадаминбой ва корнамоиву зиддияти Устоназири чӯбтарош бо ҳамроҳии аҳолии деҳа. Тасвири манзараи деҳа, мавқеъ ва ҷойгиршавии он, муносибати табақаи ҳоким, бойҳо ва амалдорони истисморгари он мардуми деҳаро ба дод оварда буд. Зулму ситам ва таҷовуз ба нангӯ номуси занону духтарон аҳли деҳаро ба мубориза бар меҳезонад, ки дар барҳӯрди ногаҳон ва нобаробар бештари мардуми одӣ ва дилдодаи Истад – Қумрӣ ба ҳалокат мерасад. Дар барорбари он нависанда тавонистааст, ки давраи пурзиҷият ва пурхтилофи замон, муносибатҳои синфии табақаҳо ва мубориза шиддатнокро воқеӣ ифода кунад. Ҷабрдиагон ба муқобили беадолатихои замона, ҷабру ситами амалдорону ҳокимон ва монанди онҳо бо роҳҳои гуногун интиқом мегирифтанд. Масалан, Ҳайдарқул дар роман аз образҳое мебошад, ки тадриҷан инкишоф мейбад. Мураккабии ҳаёт ва беадолатихои замона ўро барои ситонидани интиқоми зану фарзанди худ ва нишон додани зиддият бармеҳезонад. Ҳарактери Ҳайдарқул, ки бо ҳунари моҳипазӣ номдор гардида буд, тадриҷан инкишоф ёфта, ўро то инқилобчии номӣ ва роҳбари инқилобчиён мерасонад, ки бар зидди истисморгарони замона фаъолона мубориза мебарад. Бедории шуури Ҳайдарқул бо таъсири синфи коргар ва большевикони рус, дар ҳаракатҳои озодиҳоҳонаи онҳо руҳ медиҳад. Ҳусусан, воҳӯрии Ҳайдарқул бо Акамахсум дар

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

тафаккури ў дигаргуние ба вучуд меорад. Вақте ки Акамахсум дар бораи табааи рус, депои Когон, дар бораи Россия сухан меронад мегүяд, ки “як рӯз урус моро ҳам табааи худаш мекунад”: “Ҳайдаркул чашмонашро калон кушода, ба рӯи Акамахсум нигоҳ мекард. Вай дар умри худ суханони ба ин монандро нашунида буд. Урус, табааи рус, тосу қӯзаҳои ҳокимони мо ду пул ... ин чӣ гуфтаний гап?” [1, 29]. Таъсири ҳаракатҳои озодихоҳонаи рус ба мардуми Бухоро ва атрофи он дар шуури шахсиятҳои бомаърифати он дигаргунихои мусбӣ ба вучуд оварда буд. Бо вучуди он ки баъзе қисматҳои Осиёи Миёна ба империяи Русия ҳамчун мустамлика мулҳақ шуда буд, муносибатҳои Россияни подшоҳӣ бо аморати Бухоро дар нимаи дувуми садаи XIX ва воқеаҳои аввали садаи XX дар соли 1905 дар бедории шуури мардуми азияткашидаву зулмдида ва дар нобаробарии иҷтимоӣ зиста таъсири амиқ расонид. Ба табааи давлати русҳо ворид шудани тоҷикон ва кор кардан онҳо бо коргарони рус дар Когон ва сафар кардан ба дигар шаҳрҳои Россия фарсадагии низоми давлатдории аморати Бухоро ва қафомондагиу ҷаҳолати ҳокимони онро ба мардуми бо маърифати он ошкор кард. Нависанда дар роман моҳияти дигаргунихои даври таърихири тавассути ҳаёти мураккаби занони табақаи поён ва тангназарии занони табақаи болои ҷамъияти аморати Бухоро ва муносибати табақаи ҳокимро нисбат ба онҳо бо обу ранги бадей равшан ва воқеӣ тасвир намудааст.

Метавон гуфт, ки нависанда ба олами иҷтимоӣ ва ботинии фард дикқати ҷиддӣ дода, гурӯҳҳои муайяни табақаҳои иҷтимоиро дар ҳақиқат, воқеӣ дар таҳайюлот ва афсонаву ривоятҳо тасвир мекунад.

Ҳамин тавр, метавон ба хулосае омад, ки дар романи “Духтари оташ” образҳои барҷаста, персонажҳои оғарида ва тасвироти Ҷ. Икромӣ дар хотири хонанда нақш мебандад ва ҳеч аз хотир фаромӯш намешавад. Нависанда олами ботинӣ ва ҳарактери ҳар як образро ба ҷузъиёт ва тамоми нозукиҳо бо тасвироти амиқ ҳамаҷониба ба тасвир гирифтааст, ки ин аз маҳорати баланди нависандагӣ далолат мекунад. Ҳар як сухани нависанда аз як ҷаҳон маънӣ, афкори фалсафӣ ва нафосату латофат саршор аст. Ба маврид кор фармудани мақолу зарбулмасалҳо, пораҳои газалу байтҳо ва санъатҳои бадей

романро рангину хонданбоб гардонидааст. Бояд гуфт, ки воқеан ҳам мактаби Айнӣ ба фаъолияти нависандагии Ҷ. Икромӣ таъсири самарабахш расонидааст, ки нависанда дар инкишофи адабиёти тоҷики садаи XX даврони шӯравӣ саҳми босазое гузаштааст. Дар роман Ҷ. Икромӣ образҳои мардуми одии меҳнаткаш ва занони давраи аморати Бухороро дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX ҳамчун санъаткори тавоно бо зиддиятҳои тезу тунди замона воқеӣ ва мукаммал инъикос намудааст. Образҳои барҷастаи роман ва ҳолатҳои рӯҳии онҳо дар раванди таърихӣ ифодагари ҳодисаҳои таърихии мардуми тоҷик мебошад, ки дар таҳайлоти бадей басо воқеӣ ифода ёфтааст. Ҷ. Икромӣ зинаи нави инкишофи адабиёти тоҷики садаи XX мебошад, ки беҳтарин ва барҷастатарин образҳои занони тоҷикро дар як даври муайяни таърихӣ ба тасвир гирифтааст. Ҳатто дар тасвирни образҳои занони табақаи болӣ дар симои занони бой, ҳоким, модари ҳоким нависанда ҳарактер ва тафаккури танги онҳоро равшан ошкор месозад. Ҳодисаҳо ва воқеаҳои таърихирано нависанда дар ду романни дигари таърихии ҳуд идома медиҳад, ки дар онҳо ҳарактери персонажҳо дар раванди воқеаҳои таърихӣ, ҳаракати инқилобӣ ташаккул мейбад.

Китобнома:

1. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ/Ҷ. Икромӣ // Садои Шарқ. 1961. №1. – С. 22-70.
2. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ/Ҷ. Икромӣ // Садои Шарқ. 1960. №9. – С. 3-61.
3. Набавӣ, А. Таърихият ва тасвири равонӣ (психологӣ). / Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо. / А. Набиев. – Душанбе: Адӣ, 2009. – 324 сах.
4. Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих – тадқиқи ҳарактер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адӣ, 1990. – 192 сах.
5. Шукуроҷ, М. Жанри таърихӣ ва ҳудогоҳии ҳалқ// Садои Шарқ, №10, 1976. – С. 122.
6. Шакуров, М. Жанри таърихӣ ва моҳияти замон дар китоби Таърихи адабиёти советии тоҷик: насли солҳои 1945 – 1974. / М. Шакурӣ // – Душанбе: 1980.– 379 сах.
7. Шукуроҷ, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуроҷ. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 сах.

РОМАНИ БУЗУРГИ ТАЪРИХӢ - ИН҆ҚИЛОБИИ СОЛҲОИ 60-УМИ САДАИ XX

Дар мақола мазмун ва мундариҷаи асари таърихӣ - ин҆қилобии нависандай бузурги садаи XX ҆. Икромӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар роман нависанда образҳои мардуми одии меҳнаткаш ва занони давраи аморати Бухороро дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX ҳамчун санъаткори тавоно бо зиддиятҳои тезу тунди замона воқеӣ ва мукаммал инъикос намудааст. ҆. Икромӣ дар образҳои барҷастаи роман, хусусан образи занони тоинқилобӣ ҳолатҳои рӯҳии онҳоро дар раванди таърихӣ ва дигаргуниҳои азими ин҆қилобӣ ба тасвир гирифтааст, ки ифодагари ҳодисаҳои таърихии мардуми тоҷик мебошад ва дар таҳайлоти бадеӣ басо воқеӣ ифода ёфтааст. Бо эҷоди ин роман нависанда зинаи нави инкишофи адабиёти тоҷики садаи XX -ро муайян кард, ки беҳтарин ва барҷастатарин образҳои занони тоҷикро дар як даври муайяни таърихӣ ба тавсир гирифтааст. Ҳатто дар тасвири образҳои занони табакаи болоӣ дар симои занони бой, ҳоким, модари ҳоким нависанда характер ва тафаккури танги онҳоро равшану возех қаламдод намудааст.

Калидвожаҳо: ин҆қилоб, таърих, раванд, занон, аморат, синфҳо, воқеаҳо.

ВЕЛИКИЙ ИСТОРИКО – РЕВОЛЮЦИОННЫЙ РОМАН 60 – Х ГОДОВ ХХ ВЕКА

В статье рассматривается содержание историко-революционного романа известного писателя XX столетия Дж. Икроми. В романе писатель реалистически и в совершенстве отражает образы обычных людей в период бухарского эмирата. Дж. Икроми в выдающихся образах романа, в частности в образах женщин до революционного периода описывает их психологическое состояние при исторических процессах и великих революционных изменений, в котором отображаются исторические события таджикского народа. Создавая этот роман, писатель тем самым определил новый этап развития таджикской литературы XX столетия и изобразил лучшие образы таджикских женщин в определенном историческом периоде. Более того писатель описал характер и

узость мышления женщин вышего общества в лице жён богачей, правителя, его матери.

Ключевые слова: революция, история, процесс, женщины, эмирят, классы, события.

THE GREAT HISTORIC AND REVOLUTIONISED NOVEL OF 60 YEARS OF XX CENTURY

The article realize the contents of historic and revolutionized novel of the Tajik well-known poet Jalol Ukromi of XX century. In the novel represent the image of realistic of simple hard-working women in the period of Bukharas Emirate. Jalol Ikromi shows the famous novel, especially the female image until the Revolution time and shows their phycological situation during the historical process and great revolutionized changes, which says the historical events of Tajik people, and also reflects the realistic of literal images. Creating his novel, the author determines the new stage of Tajik literature of XX century and represents the best the image of Tajik women in the specific historical period. Moreover the author offers brightly the character and their narrow view of female images of high stage in the countenance of wealthy wives, governors and their mothers.

Keywords: revolution, history, process, women, Emirate, classes, events.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳошимова Хуршеда – ходими илмии шуъбаи адабиёти мусоари Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илмҳои филологӣ, тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

Сведения об авторе: Ҳошимова Хуршеда – научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

Information about the author: Hoshimova Khursheda - Research Fellow at the Department of Contemporary Literature of the Institute of Languages and Literature by name Rudaki AS RT, Candidate of Philology Sciences; Phone: (+992) 93-401-30-33, E-mail: hurshedah@mail.ru

УДК 891.55.092

НИМНИГОХЕ БА САНЬЯТИ ТИМСОЛПАРДОЗИИ МАВЛОНО

*дар достони «Қиссаи аъробии дарвеш ва мочарои зани ў бо ў ба
сабаби қиллату дарвешӣ»*

Бухориев Олим

Институти забон ва адабиёти ба номи

Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Дӯстдорони адабиёт медонанд, ки каломи Мавлоно, дар маҷмӯъ, хусусияти рамзу розӣ дорад. Ин хусусияти бадеӣ, ки дар аксари маврид ба сурати тамсил баён гардидааст, дар «Маснавии маънавӣ» бештар мушоҳида мешавад. Пири равшанзамири Балх собиқаи эҷодии ҳидоятгарони маънавии худ – Саноии Ғазнавӣ ва Шайх Атторро идома дода, санъати тамсил ва тимсолпардозиро, ки он бузургони адаб ба сурати як равиши адабӣ барои ироаи ақидаҳои ахлоқӣ ва афкори ирфонии худ бунёдгузорӣ намуда буданд, ривоҷу равнақ бахшида, ба авчи баланде расонидааст.

Тамсил дар “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно яке аз муҳимтарин абзори бадеӣ ба шумор меравад. Шоир барои иблоби ақидаҳои ирфонии худ аз ин санъати адабӣ пурмаҳсул истифода кардааст. Пӯшида нест, ки сухани Мавлоно зоҳиру ботин – бурунмоя ва дарунмояе дорад. Зоҳири ҳар сухан бар матлабе далолат мекунад ва тасаввуротеро дар зеҳн падид меоварад. Мавлоно шоири равшанбину дилогоҳ аст. Бинобар ин, аз нуқсу нотамомиҳои зеҳни башар оғоҳӣ дорад ва хуб медонад, ки тасаввуроте, ки дар зеҳни мо аз сурати калимаҳо ҳосил мешаванд, ҳамеша ноқису номукаммаланд. Аз ин рӯ, шоир барои ҳидоят ва раҳнамоии хонанда дар аксари достонҳои «Маснавии маънавӣ» ба шарҳу таҳлили достон мепардозад, то ин ки хонанда калиде дар ихтиёр дошта бошад ва битавонад аз даре вориди дунёи ҳақиқат ё воқеиятҳои мавриди назари ў гардад.

Лозим медонем, ҳунари тимсолпардозии Мавлоноро дар достони «Қиссаи аъробии дарвеш ва мочарои зани ў бо ў ба сабаби қиллату дарвешӣ», ки яке аз достонҳои дафтари аввали «Маснавии маънавӣ» ба шумор меравад, аз назар гузаронем. Достони мазкур, зоҳиран, мавзӯи иҷтимоӣ дошта, аз масъала ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

мушкилоти хонаводагй: камиву костиҳои майшӣ, ниёзҳои рӯзафзун, орзу, хостаҳои дастнорас ва дигар тазоду ихтилофоти рӯзмарраи ҳаёти инсонӣ ҳикоят мекунад. Хусусияти умунибашарии мавзӯи ин достон дар тамоми чомеаи башарӣ ба сурати беш ё кам мушоҳида мешавад.

Достон бо муноқиши марду зани араби сахронишин оғоз мегардад. Зан дар назди шавҳар аз факру нодорӣ шикоят мекунад. Мард занро панд дода, ба сабру бурдборӣ даъват менамояд. Аммо оташи қаҳру газаби зан паст намегардад ва ба панду насиҳатҳои мард гӯш намедиҳад. Дар ниҳоят мард низ ҳашмгин гардида, барои таҳди迪 зан аз ҷудоӣ ва тарки хону мон сухан мегӯяд:

Тарки ҷангӯ раҳзанӣ, эй зан, бигӯ,
В-ар намегӯйӣ, ба тарки ман бигӯ...

Гар ҳамӯш гардӣ, вагарна он кунам,
Ки ҳамин дам тарки хону мон кунам [1, 77].

Зан эҳсос мекунад, ки аз роҳи мухолифат ва муқовимат наметавонад мардро асири хостаҳои худ гардонад. Бинобар ин, шеваи муносибати худро тағиیر дода, ба воситаи гиря меҳоҳад дили мардро нарм намояд. Зан мегӯяд, ки хостаҳои ӯ барои саодатмандии рӯзгори мард аст, на барои худ. Нарми гуфтори зан мардро маҳсур мекунад ва дар ниҳоят ба фармони зан гӯш медиҳад. Зан барои бунёди саодатмандии рӯзгори мард барномаero пешниҳод мекунад. Мард тибқи мукаррароти ин барнома мебоист бо ҳалифа Бағдод робита барқарор намояд, то бо шарофати ин муошират битавонад аз қайди факру фоқа бираҳад. Дар пайи раҳнамоии зан ба ин қарор расиданд, ки мард бояд сабӯи оби боронеро, ки доштанд ва маъмулан, дар он замон оби борон барои араби сахронишин муҳимтарин мояи зиндагӣ ба шумор мерафт, ҳамчун ҳадаяи арзишманду арзанда ба дарбори ҳалифа бибарад. Мард раҳти сафар мебандад. Сабӯи обро бар дӯш ниҳода, ҷанд муддате саҳтиҳои сафарро таҳаммул карда, дар ниҳоят бори гаронмояи худро ба Бағдод мерасонад. Шукӯхи шаҳри Бағдод ва лутфу меҳрубонии мардуми он марди арабро моту мабҳут менамояд. Ӯро ба сӯйи қасри ҳалифа раҳнамоӣ мекунанд. Посбонони қаср ҳадаяи Ӯро хурсандона мепазиранд ва марди сахрониширо ба ҳузури ҳалифа ҳидоят мекунанд:

Чун ҳалифа диду аҳволаш шунид,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Он сабўро пур зи зар карду мазид.
Он арабро кард аз фоқа халос,
Дод бахшишхову хилъатҳои хос [1, 89].

Баъди анҷоми пазирой халифа дастур медиҳад, ки марди арабро ба киштӣ нишонанд ва тавассути роҳи обии дарёи Даҷла ба самти манзилаш роҳнамоӣ намоянд, то ин ки андаке аз саҳтиҳои роҳи хушкӣ бираҳад. Марди араб аз фаровонӣ, ширини ва гуворои оби Даҷла ҳайрон мешавад ва аз ноҷизии ҳадаяи худ дар баробари ин ҳама файзу эҳсонҳо огоҳ мегардад ва хичолат мекашад ва ҳамчунин, аз фазлу қарами халифа дар шигифт мемонад.

Ҳамин тавр, ҳулосаи бурунмояи достон ин аст, ки марди араб бо пайравӣ аз маслиҳати занӣ ҳуд бо халифа робита барқарор мекунад ва дар натиҷа, мушкилоти иқтисодии ҳудро ҳал менамояд.

Кашфи дарунмояи достон, ки фарогири назариёти ирфонии Мавлоно мебошад, дар робита бо ҳидояту таъбири таъвил, тавзеху тавҷеҳоти мавзӯй ва марбути шоир кори чандон саҳту сангине нест, зеро метавон гуфт, ки Мавлоно ҳуд нахустмуфассири асрори хеш аст. Аз ин ҷиҳат, Мавлоно дар ин достон низ меҳоҳад баъзе печидагиҳои равиши фикрӣ ва амалии инсонро, ки боиси мушкилот ва ихтилофот дар робитаҳои иҷтимоии он гардидаанд, аз дидгоҳи дигар шарҳу эзоҳ дихад. Зану марде, ки дар ин достон тасвир шудаанд, аз нигоҳи шоир образҳои ҷудогонаи бадеъ нестанд, балки танҳо баёнгари бархе аз ҳусусият ё қайфияти як образ ё як қаҳрамони қисса мебошанд. Ба таъбири дигар, шоир мардро тимсоли хираду занро тимсоли нафси инсонӣ медонад:

Мочарои марду зан афтод нақл,
Он мисоли нафси ҳуд медону ақл.
Ин зану марде, ки нафс асту хирад,
Нек боистаст баҳри неку бад [1, 82].

Аз сурати қисса чунин бармеояд, ки Мавлоно дар ин достон меҳоҳад масъалаи нокомиҳои инсонро дар партави ҳикмати ирфонӣ тавҷех дихад. Тазодҳое, ки дар арсаи муносибатҳои иҷтимоӣ ба вучуд меоянд ва муҷиби изтиробу ноҳинҷориҳои инсон мегарданд, зодай ниёзҳои рӯзафзуни иҷтимоии башар мебошанд. Аммо бархе аз ниёзҳои башар маншай воқеӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

надоранд, яъне ба талаботи майшии инсондо марбут нестанд, балки натицаи афзунталабиҳои нафсонӣ ба шумор мераванд. Кайфиятҳои нафсоние, ки ба сурати хусусиятҳое, аз қабили, ҳудситоӣ, обрӯҳоҳӣ, ҷоҳталабӣ, манфиатҷӯйӣ ва г. дар зеҳни инсон ҳосил мешаванд оинаи зеҳнро тира менамоянд, боиси пайдоиши изтиробу ихтилофу нопойдории вазъи равонии инсон мегардад:

Зан ҳамехоҳад ҳавиҷи хонгоҳ,
Яъне обрӯву нону хону ҷоҳ.
Нафс ҳамчун зан пайи чорагарӣ
Гоҳ ҳоқӣ, гоҳ ҷӯяд сарварӣ [1, 82].

Табиист, ки зеҳни олуда бо кайфиятҳои нафсонӣ на танҳо дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ба инсон мусоидат намекунад, балки боиси эҷоди мушкилоти бештар мегардад. Бинобар ин, аксари инсонҳо, ки муносибату фаъолиятҳои иҷтимоии онҳо натицаи назарпардозии чунин зеҳни ошуфта, парешону ихтилофандеш аст, аз биниши воқеӣ, ки дар мактаби урағо ҳамон ишроқ – дидгоҳи бевоситаву соғу бегаш мебошад, бенасиб мондаанд. Дар натиҷа, барои пардапӯш намудани нуқоти заъфу нотавониҳои хеш ба нақшпардозӣ ва ниқобсозиҳои риёй мепардозанд, то дар пушти ин пардаҳои пур аз ранги риё робитаҳои хушку хушунатзову нопойдори хешро пинҳон менамоянд. Рӯзгори онҳо пур аз саҳнаҳои ҳуднамоиву мусобиқаҳои фахрфурӯшист. Аз нигоҳи Мавлоно чунин инсонҳо ҳастии ҳудро бар поя ё нардбони «мову маний»-ҳо бунёд кардаанд:

Нардбони ҳалқ ин мову манист,
Оқибат з-ин нардбон афтоданест.
Ҳар кӣ болотар равад, аблაҳтар аст,
К-устухони ӯ батар ҳоҳад шикаст [1, 412].

Тазодҳои даруние, ки акси он дар ин достон ҳамчун мунозираи нафсу ақл тасвир ёфтааст, танҳо баёнгари ҳолати равонии як инсон нест. Аз нигоҳи Мавлоно, як инсон маҷмӯи хусусияту кайфиятҳои як ҷомеаро дар вуҷуди ҳуд дорад. Мавлоно ин мазмунро дар қолаби байти зерин равшану фахмо баён кардааст:

Чист андар ҳум, ки андар наҳр нест?
Чист андар хона, к-андар шаҳр нест?

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Ин чаҳон хум асту дил чун чӯйи об,
Ин чаҳон хучра-сту дил шаҳри учоб [1, 412].

Мавлоно дар ин достон нишон медиҳад, ки тазодҳо ва мушкилоти зиндагии инсонро наметавон ба воситаи бахсу мунозираҳо ҳал намуд. Роҳе, ки Мавлоно барои ҳалли мушкилоти инсон пешниҳод менамояд, ба яке аз усулҳои маорифи ирфонӣ марбут буда, дар як нигоҳи сатҳӣ қабули он барои зеҳни фаъолу пуршӯри инсони дур аз ирфон муҳол ба назар мерасад, зоро Мавлоно мавқеяти «ҳеч будан», «нестӣ» ва ҳолати пассив доштанро яке аз шартҳои аз байн бурдани тазод мешуморад. Замоне ки нафс аз ҳолати актив ба ҳолати пассив мегузарад ва ҳолати «нестӣ»-ю «ҳечбудан»-ро таҷриба меқунад, тазод низ аз байн меравад, зоро дар он сурат яке аз ду аркони ташкилдиҳандай муқовимат ҳолати пассив ихтиёр меқунад, дар натиҷа фазои дугонагӣ ва ихтилофандешӣ худ аз худ аз байн меравад. Мавлоно ин вазъиятро дар достон чунин баён меқунад:

Зан даромад аз тариқи нестӣ,
Гуфт: «Ман хоки шумоам, не сатӣ.
Чисму ҷону ҳар ҷӣ ҳастам, они туст,
Ҳукму фармон ҷумлагӣ фармони туст [1, 77].

Ҷойи зикр аст, ки мавзӯи «нестӣ» дар дидгоҳи Мавлоно доманаи густардае дорад ва дар достонҳои зиёде шоир борҳо ин матлабро матраҳ менамояд. Чунончи метавон намунаи боризи ин баҳсро дар абёти зерин мушоҳида кард:

Чун шунидӣ шарҳи баҳри нестӣ,
Қӯш доим, то бар ин баҳр истӣ.
Чунки асли коргоҳ он нестист,
Ки ҳалову бенишон асту тиҳист.
Ҷумла устодон пайи изҳори кор,
Нестӣ чӯянду ҷойи инкисор.
Лочарам устоди устодон Самад,
Коргоҳаш нестиву «ло» бувад.
Ҳар кучо ин нестӣ афзунтар аст,
Кори Ҳаққу коргоҳаш он сар аст.
Нестӣ чун ҳаст болойин табак,
Бар ҳама бурданд дарвешон сабақ.
Хоса дарвеше, ки шуд бечисму мол,
Кор фақри чисм дорад, на суол.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Соил он бошад, ки моли ў гудохт,
Қонеъ он бошад, ки чисми хеш бохт [1, 596].

Яке аз хусусиятҳои сабки Мавлоно дар «Маснавӣ» ин аст, ки зимни баёни як достон баҳри шарҳу тавзехи масъалае, ки дар ин ё он қисса пеш меояд, бо истифода аз нақли достонҳои дигар ба тафсили бештари матлаб мепардозад. Дар достони мазкур низ ин усули эҷодӣ, ки шоир ҳангоми шарҳи ҳолати ирфонии «ҳеч будан» аз достони «Наҳвӣ ва киштибон» баҳра бардоштааст, муҳоҳида мегардад. Наҳвӣ, ки дар ин достон намояндаи илми қили қолӣ ва тимсоли ақли ҷузъӣ мебошад, пойбанди хусусият ва қайфиятҳои нафсонӣ аст. Аз доштани дониши ҷузъии худ изҳори худнамоӣ ва фахрфурӯши мекунад. Шахсияти худро, ки чизе ҷуз маҷмӯи донишҳо ва дигар хусусияту сифатҳои равонии ў нест, аз дигарон болотару бартар медонад ва аз мардум меҳоҳад ўро барои доштани ин хусусият ё «арзиш» (донишмандӣ) арҷ бигзоранд ва эҳтиром намоянд.

Наҳвӣ киштибонро барои надоштани дониши забоншиносӣ маломат мекунад:

Он яке наҳвӣ ба киштӣ дарнишаст,
Рӯ ба киштибон ниҳод он худпараст.
Гуфт: «Ҳеч аз наҳв ҳондӣ?» Гуфт: «Ло»,
Гуфт: «Ними умри ту шуд дар фано».
Дилшикаста гашт киштибон зи тоб,
Лек он дам кард ҳомӯш аз ҷавоб [1, 88].

Баҳр дар қаломи Мавлоно хусусияти рамзу розӣ дошта, дар ин достон тимсоли ҳақиқат ва донишҳои куллӣ мебошад. Наҳвӣ, ки маҳсур ва зиндории донишҳои ҷузъии хеш аст, чун вориди саҳнаи ҳақиқат (баҳр) мегардад, дигар рамзошнои баҳри ҳақиқат нест ва расми шино карданро намедонад. Замоне ки рӯзи ҳодиса фаро мерасад ва парда аз рӯйи воқеият бардошта мешавад, барои наҳвӣ ошкор мегардад, ки донишҳои ҷузъии ў дар ин паҳнои нопайдокарони ҳақиқатҳои куллӣ комилан беарзишу бефоидаанд. Бинобар ин, аз розу рамзи ҳақиқати зиндагӣ бехабар будани худро дарк мекунад. Нотавонӣ ва нокомии худро эҳсос менамояд ва дармеёбад, ки он донишҳои сохта ва риёй баҳри таҷриба кардан ва дарк намудани воқеиятҳои берангӯ риёи зиндагӣ ба кор намераванд. Киштибон, ки дар ин достон

СУХАНШИНОЙ, №3 2017

тимсоли солики рамзошно ва орифи ҳақиқатшинос аст, дар он ҳангом нахвиро нотавон дармеёбад ва аз ў савол мекунад:

«Ҳеч донй ошино кардан? Бигү»,
Гуфт: «Не, эй хушчавоби хубрӯ!»
Гуфт: «Кулли умрат, эй нахвий фаност,
З-он ки кишти гарки ин гирдобҳост».
Маҳв мебояд, на нахв ин чо, бидон,
Гар ту маҳвӣ, бехатар дар об рон.
Оби дарё мурдаро бар сар ниҳад
В-ар бувад зинда, зи дарё кай раҳад? [1, 88].

«Маҳв будан» ҳамон ҳолати пассивгунаест, ки зеҳн аз асорати кайфиятҳои нафсонӣ раҳида, як навъ ҳолати шуҳудӣ ва кайфияти якпорча пайдо мекунад, бо воқсият ё ҳақиқат мепайвандад ва ҷузъе аз он мегардад. Мавлоно дар байти зерин ин матлабро равшан баён кардааст:

Чун бимурдӣ ту зи авсофи башар,
Баҳри асрорат ниҳад бар фарқи сар [1, 88].

Аммо барои аксари инсонҳое, ки дар мактаби талабу талошҳои бепоёни асли нав дарси зиндагӣ омӯхта, ҳадафи ҳамеша пирӯз будану дар корҳо беш аз ҳама манфиат бардоштанро меҳвари барномаҳои зиндагӣ қарор дода, дигар шавқу шӯрҳои нафсониро ҳамчун равиши воқеӣ пазируфтаанд, қабули чунин ҳолати пассивгуна ҷандон мақбулу матлуб ба назар намерасад. Чунки ба онҳо омӯхтаанд, ки фаъол будан хуб асту ҳолати пассив доштан бад. Кайфиятҳои нафсонӣ танҳо дар ҳавзаи фаъолиятҳои гуногун ва мутазод худнамоию мавҷудияти худро нигаҳ медоранд ва берун аз ин маҳдуда, яъне дар ҳолати орому якпорча будани зеҳн ин ҳусусиятҳо майдони тамоюлоти худро аз даст медиҳанд. Дар ин сурат, ҳолати пассив доштан баробар аст ба нобудии нафсу ҳусусияту кайфиятҳои он.

Аз нигоҳи орифон ҳамаи баҳогузорӣ ва ҷонибдориҳои мо ҳусусияти нисбӣ доранд, зоро зеҳни инсон меъёрҳои арзишгузории худро дар пояи боварҳо, ақидаву идеяҳо ва донишҳои мутафовит ва номукаммали худ пайрезӣ менамояд. Табиист, ки ҳамаи меъёрҳои мазкур ҷанбаи субъективӣ доранд. Дар ин сурат, интиҳоби тасмими мунсифонае гайри имкон ба назар мерасад. Бинобар ин, агар ба ҳолати актив будан аз ҷониби дигар назар андозем, манзари комилан тозае пешӣ назар

хоҳем дошт. Мафҳуми фаъолият маҷмӯи кӯшиш, талаб, талош ва ҳар гуна амалу машгулиятҳои гуногуни инсониро дар бар мегирад. Мурури рӯйдодҳои таърих нишон медиҳад, ки на ҳама фаъолиятҳои инсон дар тӯли таърих хубу шоиставу қобили таҳсин будаанд. Пас, фаъолият метавонад ҷанбаи мусбат ва манғӣ дошта бошад. Амалу ҳаракатҳое, ки инсон барои обод кардану зебо гардонидани дунё ва камолоти илмию ахлоқии хеш анҷом медиҳад, метавон фаъолиятҳои муфид ва мусбат номид. Аммо кору машгулиятҳои дигаре, ки дар партави хусусият ва қайфиятҳои нафсонии инсон, ба мисли, ҳудроҳӣ, манфиатталабӣ, мансаброҳӣ, ҳуднамой ва гайра шакл гирифтаанд, ба навъи фаъолиятҳои манғӣ дохил мешаванд. Мутаассифона, аксари қаҳрамонҳои манғии таърихи башарият, ба мисли Чингизу Темуру Ҳитлер ва гайра одамони дорои нерую тавон ва қобилиятҳои гайриодӣ буданд, ки фаъолиятҳои вайронгари онҳо боиси бадбаҳти миллионҳо инсонҳои дигар гардидааст.

Нестӣ ё ҳолати пассиве, ки аз нигоҳи Мавлоно муциби аз байн рафтани ихтилофоту нооромии зехн мегардад ва кафили сулҳу суботи чомеа низ мебошад, ҳолати комилан беҳаракатӣ ва бемасъулиятӣ нест. Ҳолати пассив мисли ҳолати актив дорои ҷанбаи мусбат ва манғӣ аст. Ҷанбаи манғии ҳолати пассив он ҳолатест, ки зехн аз ғояти фузунни қасрату парешонӣ, ҷаҳлу нодонӣ, қарахту мунфаил гардида, тамоми қобилиятҳои созандай ҳудро аз даст дода, дар баробари ҳама рӯйдодҳои иҷтимоӣ бетарафӣ ва бетафовутӣ зоҳир менамояд. Агарчи Мавлоно дар аксари маврид талабу кӯшишҳои бесамари инсонро мазаммат менамояд, дар ин ҳангом ҳамон талошу талабҳои беҳударо аз ҳолати қарахтӣ ва беҳаракатӣ беҳтар медонад:

Дӯст дорад ёр ин ошуфтагӣ,
Кӯшиши беҳуда беҳ аз хуфтагӣ [1, 88].

Мавлоно гоҳе аз ҳаракат ва кӯшише сухан мегӯяд. Ин навъи ҷидду ҷаҳд муқаддимае ҷиҳати шинохти ин матлаб мебошад, ки барои дарки ҳақиқат (матлаби ниҳоӣ, ёр, маъшуқи азалий) ҳеч гуна кӯшише даркор нест:

Ёрро ҷандин бичӯям ҷидду чуст,
Ки бидонам, ки намебояст чуст [1, 664].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Аз нигохи Мавлоно, зехни инсон ҳанұз барои шинохтани талабу талошхое, ки «варои чустучү»-ҳои механикии мо қарор гирифтаанд, имкону шароиту омодагии лозимро надоранд:

Чустучүе аз варои чустучү!
Ман намедонам. Ту медонй, бигү!
Ҳолу қоле аз варои ҳолу қол
Фарқа гашта дар ҷамоли зулчалол.
Фарқае на, ки ҳалосй бошадаш,
Ё ба ҷуз дарё касе бишносадаш.
Ақли ҷузв аз кулл гүё нестай,
Гар тақозо бар тақозо нестай.
Чун тақозо бар тақозо мерасад,
Мавчи он дарё бад-ин ҷо мерасад.
Чунки қиссай ҳоли пир ин ҷо расид,
Пиру ҳолаш рӯй дар парда қашид [1, 72].

Ҳолати пассив ва «хечгунагй»-е, ки аз ҷониби урафо ҳамчун равиши муғид ва мусбат шинохта шудааст, ҳамон ҳолатест, ки дар асари тазкия ва таҳзиби нафс ва поксозии оинаи зехн аз кайфият ва хусусиятҳои нафсонй ҳосил мешаванд. Зехн аз асорати турктозиҳои андеша ва афкори мутафовит, идея ва назарияҳои муҳталиф ва дигар ҳавою ҳавасҳои нафсонй мераҳад ва кайфияти якпорчаву қобилияти биниши куллӣ ва ҳушёрии пойдор пайдо мекунад. Яъне зехн соҳиби қобилияти идрокоти ношинохта мегардад ва қудрати ҳаллоқият ба даст меоварад. Мавлоно ин кайфияти зехниро, зоҳирان, ба ҳолати «ташнагй» нисбат медиҳад:

Об кам ҷӯ, ташнагй овар ба даст,
То бичӯшад обат аз болову паст [1, 297].

Манзури Мавлоно ин аст, ки чустучүйи мурод, мақсад ва ҳар гуна матлаб замоне судманд аст, ки зехни инсон омодагй, тавон, қобилият ва шароити қабули онро дошта бошад. Хоча Ҳофиз зарурати ин омодагиро ба сурати «Пок шав аввалу пас дидা бар он пок андоз» баён мекунад [4, 326]. Инчунин, Мирзо Бедил на мұchoҳида ва чустучүҳои бесомонро, балки шукуфои истеъдод ва қобилиятҳои зехниро кафили дарки воқеият мешуморад:

То истеъдод ҳушсомон нашавад,
Аз ҷаҳд касе соҳиби ирфон нашавад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Сад сол агар ҳалқа занад бар дари чашм,
Андоzi назар насиби мижгон нашавад [2, 297].

Об дар каломи Мавлоно метавонад тимсоли ҳақиқат, воқеяят ва дигар муроду мақсаде бошад, ки инсон толиби ҷустани он аст. Орифон ҳақиқат ё воқеиятро як падидай якпорча ва таҷзиянопазир медонанд. Бидуни доштани зехни орому иштиёқманду ваҳдатпазири тамомнамо идроки чунин ҳақиқат номумкин аст.

Пас хulosai матлаи достонро метавон чунин баён кард. Пеш аз он ки инсон матлабу мақсадеро пайгирӣ намояд ва ба пайрезии барномаи фаъолияте бипардозад, бояд зехни якпорча, ором, ҳушёр ва иштиёқманде дошта бошад. Он гоҳ ҷустуҷӯйи зиёде даркор нест, зоро ҳақиқате, матлабе, мақсаде ё ҷизи дигаре берун аз ҳавзаи фаъолиятҳои зехни мо вучуд надорад. Танҳо зехни ҳаллоқ, ҳушёр ва фавқулода даррок лозим аст, ки воқеиятро он гуна, ки ҳаст, дарк намояд.

Тимсоли дигаре, ки дар ин достон Мавлоно ба тавзехи он пардохтааст, тимсоли сабӯи об ба шумор меравад. Дар ин тимсол низ Мавлоно назари ирфонии худро дар мавриди донишҳои ҷузъӣ ва қуллӣ баён менамояд. Дар сурати қисса сабӯи об ҳамчун як воситаи муҳими зиндагӣ таҷассум гардидааст, ки марди араб бо маслиҳати зани худ ба ҳайси тӯхфа барои халифа интихоб мекунад.

Мавлоно сабӯи обро ба иллати маҳдудият ва камзарфиятии он тимсоли донишҳои ҷузъии инсон медонад. Инсон дар маҷмӯъ маҳсури дидгоҳу донишҳои хеш аст. Усули зиндагии худро бар пои ин донишҳо бунёд мегузорад ва муносибатҳои иҷтимоиашро низ дар партави ин донишҳо пайрезӣ менамояд. Мавлоно дар ин достон нишон медиҳад, ки марди араб, ки аз саҳрои худ берун нарафта, маконҳои ободро надидааст, сабӯи оби худро (донишҳояшро) беҳтарин сарват, ки метавонад шоистатарин тӯхфа барои халифаи Бағдод бошад, фарз мекунад.

Он сабӯи об донишҳои мост
В-ин халифа Даҷлаи илми Худост.
Мо сабӯҳо пур ба Даҷла мебарем,
Гар на хар донем худро, мо харем.
Бори аъробӣ бад-он маъзур буд,
К-ӯзи Даҷла ғоғилу бас дур буд.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Гар зи Дацла бохабар будй чу мо,
ӯ набурдй он сабўро чо ба чо.
Балки аз Дацла чу воқиф омадй,
Он сабўро бар сари санге задй.
Кулли оламро сабў дон, эй писар,
К-ӯ бувад аз илму хубй то ба сар.
Қатрае аз Даchlai хубии ўст,
К-он намегунчад зи пуррй зери пуст.
Чузв-чузви хум ба ракс асту ба ҳол,
Ақли чузвиро намудй ин мухол.
На сабў пайдо дар ин ҳолат, на об,
Хуш бибин, «валлоху аълам би-с-савоб».
Чун дари маънӣ занӣ, бозат кунанд,
Парри фикрат зан, ки шаҳбозат кунанд [1, 88-89].

Сабўйи обро тимсоли донишҳои инсонӣ донистани Мавлоно амри иттифоқӣ ва тахайюлӣ нест. Агарчи дар байнин ин ду мағҳум метавонад як навъ таносуби маънӣ вучуд дошта бошад, vale az муҳтавои андешаи шоир бармеояд, kи ҳадафи ӯ дар ин достон ҳаргиз санъатсозӣ, хаёлпардозӣ набудааст. Ин идея ё назар аз жарфои андешаҳои ирфонии Мавлоно берун метаровад. Мавлоно дар дарунмояи қавли «Эй бародар, ту ҳамин андешай» ин матлабро иброз медорад, ки мои ҳастӣ ё асли бунёдии инсонро андеша ташкил медиҳад. Бешак, оғоқи назаргоҳи Мавлоно паҳнову жарфои бештаре дорад ва намехоҳем дар ин чо баҳси ҳусусияти идеалистӣ ё материалистӣ доштани назари шоирро ба миён бикашем. Аммо баёни чанд сухани кӯтоҳ дар ин росто беманфиат ба назар намерасад. Донишҳои физикий ба инсон омӯхтаанд, ки андеша ё фикр падидай гайрифизикий ё гайримоддӣ набуда, балки ҳолати физикие аз навъи ҷараёни электрӣ мебошад. Пас, идея низ ҷавҳари моддӣ дорад, зоро идея маҳсули дониш ва дониш маҳсули андеша мебошад. Дар охир ба ин натиҷа мерасем, ки идеализм ва материализм ду падидай мухталиф набуда, ду сурати як маънӣ мебошанд ва мақсади мо низ дар ин чо ба бунбаст кашиданӣ пойи ин баҳс нест.

Мавлоно ҳастиро ба олами амр ва олами ҳалқ чудо мекунад. Дар олами амр падидашо дар ҳолати нерӯ ё энергия

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

вучуд доранд, дар олами халқ ашё ва падидаҳо ба сурати модда дармеоянд ва чомаи махлуқият ба бар мекунанд:

Олами халқ аст бо сўю чиҳот,
Бечиҳат дон олами амру сифот.
Бечиҳат дон олами амр, эй санам,
Бечиҳаттар бошад амри лоҷарам.
Бечиҳат буд ақлу «аллому-л-баён»,
Ақлтар аз ақлу чонтар ҳам зи чон.
Бетааллук нест махлуқе бад-ӯ,
Он тааллук ҳаст бечун, эй аму!
З-он ки фаслу васл набвад дар равон,
Файри фаслу васл наншинад гумон [1, 88-89].

Мавлоно зимни шарҳи ҳолати инсон дар олами амр ва сайри нузулии он ба олами халқ, ки эҳтимолан самараи таҷрибаи шуҳудии худи шоир ё натиҷаи донишҳои иктисобии ўаз маорифи ирфонӣ мебошад, вазъи мавҷудиятро дар олами амр бо чунин хусусиятҳо: мунбасит, соғу сода ва бекайду банд будан тавсиф мекунад. Чун ин падидаҳо сурат мепазиранду чомаи ҷисмонӣ ба бар мекунанд ва вориди сахнаи олами хилқат мегарданд, гирифтори маҳдудиятҳои физикий ва ниёзмандиҳои иҷтимоӣ мегарданд:

Мунбасит будему яқчавҳар ҳама,
Бесару бепо будем он сар ҳама.
Як гуҳар будем ҳамчун офтоб,
Бегирех будему соғӣ ҳамчу об.
Чун ба сурат омад он нури сара,
Шуд адад, чун сояҳои кунгура.
Кунгура вайрон кунед аз манҷаниқ,
То равад фарқ аз миёни ин фариқ [1, 33].

Дар дидгоҳи Мавлоно, инсон ҳамчун «мавҷуди андешаманд» (Декарт низ андешиданро муҳимтарин нишонаи ҳастии инсон медонад (меандешам, пас ҳастам) матраҳ мегардад [3, 274]. Аммо барои Мавлоно андеша як ҷузъи хусусият ва қайфияти инсон набуда, мағҳуму моҳияти куллитаре дорад. Ҳамаи муносибатҳои инсонӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва кулли дороиҳои моддӣ ва маънавӣ самараи андеша ё донишҳои инсон мебошад. Бинобар ин, дар достони мазкур ба

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

денишҳои инсонӣ нисбат додани сабӯйи об бемуносибат набуда, як ҷузъе аз усули маорифи ирфонии Мавлоноро ташкил медиҳад.

Дар мактаби адабии Мавлоно марди рустоӣ ё саҳронишин тимсол ё намоди ақли ҷузъӣ ба ҳисоб меравад. Ҳатто русто ё дех, ки макони зисти мадуми рустоӣ мебошад, дар қаломи Мавлоно ҳусусияти рамзу розӣ пайдо карда, дар қолаби тимсол ба ҳолати шайхи восилношуда далолат мекунад, ки баёнгари маҳдудияту қасрату дигар вобастагиҳои ҷисмонӣ мебошад:

Дех чӣ бошад? Шайхи восилношуда,
Даст дар тақлиду ҳӯҷҷат дарзада.
Пеши шаҳри ақли куллӣ ин ҳавос,
Чун ҳарони ҷашмбаста дар ҳарос [1, 228].

Инчунин, дар ин достон ҳалифаи Багдод ҳастии тимсолгуна дарёфт кардааст. Ин равиши адабӣ низ бо шеваи назарпардозиҳои Мавлоно бегона нест, зоро дар «Маснавӣ» образҳои шоҳ, ҳалифа, хоча намояндаи шаҳсиятҳое ҳастанд, ки ҳусусияту қайфиятҳои асили инсонии ҳудро, ки ҷизе ҷуз ҳамон сифату нишонаҳои фитрӣ намебошанд, аз даст надода ва аз шоҳроҳи фитрат мунҳариф нагардидаанд. Ҳалифа, ки ба таъбири Мавлоно, «Даҷлаи илми Ҳудо»-ст, дар ин достон тимсоли ақли муғид ва ҳамзамон соҳиби денишҳо ва тавоноиҳои нисбатан қуллитар мебошад. Бо таваҷҷӯҳ ба шеваи баёни Мавлоно, ки дар ин қисса мушоҳида мешавад, метавон гуфт, ки марди саҳронишин ва ҳалифа образ ё қаҳрамонҳои ҷудогона нестанд, балки ҳолат, қайфият ва ҳусусиятҳои мутафовите мебошанд, ки мушоҳида он дар зеҳни як инсон имконпазир аст. Тимсоли марди саҳронишин баёнгари ҳолотест, ки зеҳн пойбанди қайфиятҳои нафсонӣ буда, ҳудпарасту ҳудбину, ҳудҳоҳу парҳошгару ҳангоматалабу исёнҷӯст. Тимсоли ҳалифа бошад, намоёнгари ҳолатест, ки зеҳн аз губори хостаҳои нафсонӣ раҳида, ҳусусиятҳое, аз қабили оромиш, якпорчагӣ, ҳушӯрӣ ва дигар қайфиятҳои созанда ва ҳаллоқ пайдо мекунад.

Ба эҳтимоли қавӣ, Мавлоно дар пайи корбурди масал ва тимсолпардозӣ дар ин достон меҳоҳад ба ҳонанда ин матлабро бирасонад, ки инсон ҳуд меъмори саодатмандӣ ё бадбаҳтии зиндагии хеш аст. Барномаи некномӣ ва бадномии инсон тавассути андеша дар зеҳни ӯ тарҳрезӣ мегардад. Аз нигоҳи Мавлоно, андешаҳои ҷузъӣ ва омехта бо қайфиятҳои нафсонӣ,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ки ба чуз ихтилофу тазоду парешонй самаре ба бор намеоваранд, мохияти маҳдуд ва күзагунае пайдо карда, робатаи воқеии инсонро бо ҳастӣ аз байн бурдаанд. Инсонро мебояд, ки аз даруни ин кӯза манфазе(сӯроҳе, даричае) ба сӯи дарёи ҳақиқат боз кунад, то ин ки он чи дар кӯза ҳаст, кайфияту хусусиятҳои баҳр – ҳақиқатро бипазирад:

Чист он кӯза? Тани маҳсuri мо,
Андар он оби ҳавоси шӯри мо.
Кӯзае бо панҷ лӯла панҷ ҳис,
Пок дор ин обро аз ҳар начис.
То шавад з-ин кӯза манфаз сӯйи баҳр,
То бигирад кӯзai ман хӯйи баҳр.
То чу ҳадя пеши султонаш барӣ,
Пок бинад, бошадаш шаҳ муштарӣ [1, 85].

Мавлоно дар ин достон чанд матлаби муҳими ҳаётиро мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст. Яке аз он матолиб мавҷудияти тазод ва носозгорӣ дар ҳаёти фардӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Тазод як падидай зеҳнӣ ё равонӣ мебошад, ки натиҷаи он дар муносибатҳои иҷтимоӣ мушоҳида мешавад. Аз нигоҳи Мавлоно, танҳо талаботу ниёзҳои рӯзафзуни моддӣ нестанд, ки тазодҳоро ба вучуд меоваранд. Балки иллати аслии пайдоиш ва пойдории он дар зеҳни инсон решашорӣ дарад. Як ниёзи моддӣ бидуни даҳолати афзунталабӣ ва инҳирофоти зеҳнӣ барои инсоният мушкилоти зиёде ба бор намеоварад. Масалан, барои рафъи гуруснагӣ сарфи як навъ гизо кифоят мекунад. Аммо, вақте ки ин масъала ҷанбаи равоншиносӣ пайдо мекунад ва ба сурати як арзиш таъбири таъвил мегардад, дар зеҳни инсон, ки коргоҳи идеясозӣ ва тасвирпардозиҳои он аст, мушкилоти дигаре бунёд мекунад. Дар ин сурат, мушкили рафъи гуруснагӣ танҳо бо сарфи гизо ҳал намегардад. Масъалаи тамоюлот барои сарфи гизои беҳтар, ки рукне аз равиши лаззатталабиҳои башар ба шумор меравад, майдонро баҳри мусобиқаи исрофкориҳои ифратӣ ва авҷ гирифтани тазодҳои нолозим боз мекунад, ки нишонаҳои он дар ҷаҳони, ба истилоҳ, мудерни имрӯз мушоҳида мешавад. Назари Мавлоно ин аст, ки инсон бояд таъбири таъвилҳои ғайризаруриро, ки боиси эҷоди тазод ва дигар васвосу зиёдаравиҳои нафсонӣ мегардад, аз зеҳни худ биронад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Мавлоно дар «Маснавӣ» мавзӯи поксозии зеҳнро, ки яке аз усулҳои муҳими ирфонӣ ба шумор меравад, ҷиддан, пайгирий намуда, борҳо ба он рӯҷӯъ менамояд. Ҳатто дар одитарин достони «Маснавӣ» - достони «Хоридани рустоӣ дар торикий шерро ба занни он ки гови ўст», ки зоҳирان, дар он ҳеч назарпардозие мушоҳида намешавад, матлаби мазкур ба сурати рамз баён шудааст. Муҳтавои достон ин аст, ки рустоие гове дошт ва шомгоҳ говашро дар охур мебандад. Шере мерасад, говашро меҳӯраду дар ҷои гов менишинад. Рустоӣ тибқи одат барои навозиши говаш меояд ва дар торикий аъзои шерро, ки гов пиндошта буд, мемолад. Шер, ки дар ин достон тимсоли зеҳни ҳамсон бо фитрат мебошад, меандешад, ки агар рустоӣ аз ҳақиқати авзӯи ва аҳвол хабар медошт, заҳрааш медарид:

Рустоӣ гов дар охур бибаст,
Шер говаш хӯрду бар ҷояш нишаст.
Рустоӣ шуд дар охур сӯйи гов,
Говро мечуст шаб он кунҷков.
Даст мемолид бар аъзои шер,
Пушту паҳлу, гоҳ боло, гоҳ зер.
Гуфт шер: «Ар равшанӣ афзун шудӣ,
Захрааш бидридику дил хун шудӣ.
Инчунин густоҳ зон мекорадам,
К-ӯ дар ин шаб гов мепиндорадам» [1, 132].

Рустоӣ дар ин достон шаҳсиятест дорои хусусиятҳои мушобех бо марди саҳронишин ва наҳвӣ. Зеҳни ў пойбанди хусусиятҳои нафсонӣ мебошад. Шаб ётирагӣ яке аз қайфиятҳои аслии чунин зеҳн ба шумор меравад ва ин ҳолат (чаҳлутириагӣ) имкони дарки дурустро аз зеҳн мераబояд ва онро дар ҳолаи ваҳму хаёл қарор медиҳад. Мавлоно зимни баёни ин ишора, ки «ар равшанӣ афзун шудӣ», ба ин матлаб ишора мекунад, ки агар зеҳн ҳолати покӣ ва бегашӣ (ҳолати ишроқгуна) пайдо мекард, инсон ба пучӣ, хормояғӣ ва камумқии ҳолати вучудии хеш пай мебурд ва он гоҳ тамоми қайфиятҳои нафсонӣ дар партави он огоҳии дурахшон аз фазои зеҳн чун соя шуста мешуданд.

Дар ҳамаи ин достонҳои ишорашуда Мавлоно бештар ба масъалаи шинохт таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Зеҳн дар ҳолати асорат ва гирифтторӣ дар бораи ҳастӣ ва мавҷудияти худ тасаввурот ва донишҳое дорад. Аммо ин донишҳо, ки аз нигоҳи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Мавлоно нисбӣ ва ҷузъӣ мебошанд, зарфияти инъикоси ҳақиқатро, ки як воқеяти қул ва якпорча аст, надоранд. Мавлоно дар достони марду зани саҳронишин масири ҳаракат аз тангни касрат ба паҳни ваҳдатро нишон медиҳад. Ин ҳаракати мусбат замоне сурат мегирад, ки зан(нафс) дар моҷаро бо мард(ақл) мағлуб мегардад ва равиши «нестӣ»-ро ихтиёр мекунад ва дар ниҳоят бо зеҳни кайҳонӣ мепайвандад ва зеҳнияти кайҳонӣ пайдо мекунад:

Бениҳоят гардад обаш баъд аз он,
Пур шавад аз кӯзai ман сад ҷаҳон [1, 83-84].

Китобнома:

1. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. – Техрон: Замон, 2001, – 730 сах.
2. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Мунтаҳаби рубоиёт. (Интихоб ва таҳияи Бобобек Азизмуродзодаи Раҳимӣ) / Мирзо Абдулқодири Бедил. - Душанбе: Сарбоз, 2003, - 208 сах.
3. Грудер Юстин. Дунёи Суфӣ (Достоне дар бораи фалсафа, тарҷумаи Ҳасани Комшод) / Юстин, Грудер. - Техрон: Нилуфар, 1383, - 605 сах.
4. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт/ Ҳофизи Шерозӣ. - Душанбе: Ирфон, 1983, - 672 сах.

НИМНИГОҲЕ БА САНЪАТИ ТИМСОЛПАРДОЗИИ МАВЛОНО

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш ба ҳарҷ додааст, ки бо истифода аз матни як достони «Маснавии маънавӣ» диққати хонандаро ба маҳорати тимсолпардозиҳои Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ҷалб намояд. Дӯстдорони адаб медонанд, ки тимсол дар «Маснавии маънавӣ» - и Мавлоно корбурди фаровоне дорад. Мавлоно тавассути тимсолҳои гуногун, ки дар аксари ҳолатҳо ҳусусият ва нишонаҳои як образи бадеиро нишон медиҳанд, (ҷунончи дар достони мавриди назар тимсоли зану мард ду ҳусусияти як образ – нафсу хирадро ифода намудаанд) ҷиҳатҳои муҳталифи як мавзӯро ошкор мекунад. Метавон гуфт,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

ки ин равиши тасвирпардозӣ яке аз вежагиҳои дӯстдоштаи Мавлоно дар эҷоди «Маснавӣ» ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, «Маснавии маънавӣ», достон, қисса, аъробӣ, зан, мард, сабӯи об, донишҳо, халифа, Бағдод, Даҷла, моҷаро, ҳадя.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПОДОБИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ МАВЛОНО

В статье автор на материале текстового отрывка из поэмы «Маснавии маънави» стремился привлечь внимание к искусству владения поэтом этим художественным приемом. Любители поэзии знают, что подобие широко использовалось Мавлоно в большинстве случаев, особенно при определении признаков одного конкретного художественного образа (например, мужчина и женщина, разум и душа) раскрывая при этом их противоположные особенности. Можно сказать, что использование подобия – это излюбленный приём поэта, применённый им при создании «Маснавии», а впоследствии получивший развитие в его дальнейшем творчестве.

Ключевые слова: поэма, сказание, араб, женщина, мужчина, кувшин, воды, знания, Багдад, Даҷла, подарок.

THE SKILLED VIEW OF USING OF SIMILARITY IN THE LITERACY OF MAVLANA

The author hopes to show the material text of “Masnavi Ma’navi” payinf attention of literal poetries of poets. The lovers of poetry know, that widely used in many cases, particularly under theliteral images reseans of literal images (for example, men and women, intelligence and soul), open its contrast neccescessies. Also we can mention the using of similarities of lovely poet, using them in “Masnavi”, improving their future literacy.

Keyword: poem, saying, Arabian, women, men, pot, water, knowledge, Bagdad, Dajla, present.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – дабири масъули мачаллаи илмии «Суханшиносӣ», тел.: + 992 90 800 19 62.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Сведения об авторе: Олим Бухориев – ответственный секретарь научного журнала «Словестность», тел.: + 992 90 800 19 62.

Information about the author: Olim Bukhoriev - executive Secretary of the scientific magazine “Sukhanshinosi” (“Literature”). Phone: + 992 90 800 19 62.

ФОЛКЛОРШИНОСЙ

УДК 891.550.0990

**СИМОИ ЗАН ДАР РУБОИЁТИ ШИФОХИИ МАРДУМИ
ТОЧИК**

Рустам Оймаҳмадов

*Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
АИ ҶТ*

Ҳамон гуна ки ба аҳли адаб равшан аст, чойгоҳи зан ва нақши он дар зиндагӣ ва ҷомеа бисёр муҳим аст. Дар фарҳанги тамоми миллати ҷаҳон зан ҷойгоҳи вежа ва маҳсусе дорад. Ҳастии занро ҳар ҳунарманде дар ҷаҳон дар асари ҳунарии ҳуд бо намодҳои гуногун ба тасвир кашидааст. Наққошон бо зеботарин нигораҳо, файласуфон бо волотарин андешаҳо ва шоирон бо дурахшонтарин васфҳо аз ӯ ситоиш ва таҳсин кардаанд. Шилер, шоир ва файласуфи олмонӣ мегӯяд: “Ҳар кучо марде ёфт шуд, ки ба мақом ва манзалати олие расида бошад, яқинан зани покдомане ӯро роҳнамоӣ кардааст”. Ё Гёте мегӯяд: “Зан точи сари оғариниш аст, ӯ шарики зиндагӣ ва ёри соатҳои дармондагист”. Ва пайдами Ислом «Биҳиштро зери пои занон ва модарон» донистааст.

Бинобар ин, лозим донистем, ки ба баррасии ҷойгоҳ ва мақоми зан дар адабиёти шифоҳӣ, баҳусус, дар рубоиёти омиёна бипардозем. Албатта, дар адабиёти классик ва муосири форсии тоҷикӣ дар қолабҳои гуногуни шеърӣ вобаста ба ин мавзӯъ асарҳои фаровоне ёфт мешаванд. Масалан, зан дар «Шоҳнома» аз эътибор ва манзалати хосе барҳӯрдор буда, соҳиби рай ва хирад аст. Ё дар тамоми ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ - гарчанде ки аз вожаи зан якбор истифода шудааст - метавон ҷеҳраи маъшуқонаи занро бо малеҳтарин ишваҳо ва назокатҳо дид. Ҳамчунин, дар ашоъри Саъдӣ ва дигар шоирон ин ҳолат ба назар мерасад. Дар адабиёти муосири форсии Тоҷик ва Эрон низ ҷилваи ин мавзӯъро метавон мушоҳида кард. Мисли шеъри маъруфи Эраҷ Мирзо: «Гӯянд маро чу зод Модар / Пистон ба даҳан гирифтан, омуҳт / Дастан бигирифту по ба по бурд / То шеваи роҳрафтан, омуҳт» [1, 57] ё «Модарнома»-и Лоиқ Шералӣ,

ки чехраи модаронаи занро ситоиш кардааст, ё ин ки Фурӯғ, ки худ занаст, дар ашъораш беҳтарин васфи ҳолот ва таҷрибахои зани эрониро бо чехраҳои гуногун дар зиндагӣ ва ҷомеа ба ҷо гузоштааст: «Ба офтоб саломи дубора ҳоҳам дод, /Ба ҷӯйборе, ки дар ман ҷорӣ буд, /Ба модарам, ки дар оина зиндагӣ мекард/ Ва шакли пире дошт [5, 410]. Шафiei Кадканий низ занро аз бархе мардҳо шуҷоътар ва мардтар медонад:

*Биё Ҷӯйбор, ин ҷо дар Ватан боши,
Шарики ранҷу шодиҳои ман боши.
Занон ин ҷо ҷу шери шарза қӯшанд,
Агар мардӣ, дар ин ҷо боши, зан боши [3, 142].*

Маъмулан, дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик мо ба се чехраи аслӣ ва муҳими зан, ки хеле барҷастаанд бармеҳӯрем: зан – модар, зан – ҳоҳар, зан – дилбар.

Зан – модар

Тасвири чехраи модаронаи зан дар рубоиёти шифоҳӣ, маъмулан ба ду бахш тақсим мешавад. Бахше, ки аз забони барои модарон ва бахше, ки аз забони модарон барои фарзандон суруда шудаанд.

Ҳитоби фарзанд ба модар

Рубоиёте, ки аз тарафи фарзандон суруда шудаанд, бар асари дурӣ аз ҳонавода ба ҳусус, модарон эҷод шуда, дарунмояи ин навъ осорро мазомини иҷтимоӣ ва зиндагии рӯзмарра, аз қабили нолаву шикоят аз мариҷӣ, дурӣ, сарбозӣ, издивоҷ ва гайра ташкил медиҳад, ки дарди диле аст, бо модароне, ки ҳамеша такягоҳи фарзандонашон будаанд Ҷолиб ин аст, ки чунон дарди диле бо падаре, ки маъмулан ҳомии ҳонаводааст, дар ин осор камёб ва камтар аст. Ин навъ осорро метавон ойинае аз фарҳанг ва зиндагонии мардумони тоҷик донист, ки фарзандон ба хотири дилbastagӣ ба ҳонавода, баҳусус, ба модарон чунин ашъореро сурудаанд. Ҳамон тавр ки гуфтам, мазмuni асосии ин навъ шеърҳо, аз шаҳсияти модар ва ваҷҳи модаронаи онҳо, ҳамон дилсӯзӣ ва меҳрубоние, ки ҳамеша модарон нисбат ба фарзандони худ доранд, иборат аст. Ба рубоиёти зерин таваҷҷӯҳ кунед, ки бо лаҳни зебо ва ҳузнолуд суруда шудаанд, ки баёнгари дарди дили фарзандаст ба модари хеш аз мариҷӣ, дурӣ, танҳоӣ ва дигар мушкилоти зиндагӣ:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Маризй:

*Хезен-хезен, вақти намозай оча,
Балниса мерам, раҳум дарозай оча.
Балниса мерам, се моҳаю се рӯза,
Ин қиссаи силкасал, дарозай оча [3,53].*

*Очама гӯ, ки духтарут беморай,
Рангаш ба мисоли қаҳгили, деворай.
Очама бигӯ, эстаку бесте накуна,
Чон дар сакрот, маҳтали дидорай [5,41].*

*Сумбул соя, дарахти сумбул соя,
Кошкӣ мешиудум ба очаҷон ҳамсоя.
Ҳар ғот, сарам ба рӯи болин оя,
Ширин очаҷон, аз дарм бдроя [3,61].*

Ёди модар дар лаҳзахои саҳт:

*Дар пушта будум, марг омад ай пасум,
Э марг ту бимон, ки ман ба хона брасум.
Ай хона броя модари пурҳавасум,
Сар дар бағали монм, броя нафасум [5,98].*

*Ман хов будум ба чигарум корча расид,
Ведор шудум, ба хотирам оча расид.
Рафтум ба сари болини очадоро,
Ин болини беоча ба фарёд расид. [2.ФФ.1:7761,4, Тиб].*

Издивоҷ

Маъмулан дар Тоҷикистон тасмимгирандаи аслӣ барои издивоҷи фарзандон, падар ва модар аст. Агарчи ҳоло каме назари ҷомеа нисбат ба издивоҷ тағиیر ёфтааст ва худи фарзандон барои ҳамсафари ояндаашон тасмим мегиранд, аммо ҳанӯз ҳам аксари хонаводаҳо ба ҳамон равиши қадим ва суннатӣ издивоҷ мекунанд. Баъзе аз ин издивоҷҳо иҷборӣ буда ва духтар ё писар гайри ихтиёр ба амри падар ё модар тан ба издивоҷ медиҳад:

*Эй очаи ҷон, обу адоям накуниӣ,
Хушкардама мегирам, дуоям накуниӣ.*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

*Хушкардама мегирам, ба сад қавлу қасам,
Мо кавги қуашем, үздөям накунй[3,78].*

*Эй очаи чон, нумолта шуыштан додӣ,
Як духтар чӣ буд, ура ба душман додӣ.
Худ гуфта будӣ: «Духтари кенчагим туӣ»,
Як духтари кенчагита ба қуыштан додӣ [5,142].*

Модарандар – моиндар

Норозигӣ аз модарандар дар рубоиёти шифоҳӣ хеле зиёд ба
чашм мерасад. Ва арзиши модарро нисбат ба модарандар
болатар дониста ва орзу мекунанд, ки ҳаргиз модарандар
надошта бошанд:

*Ай барги гули лола, духтам ҷодар,
Хар ғоҳе ба фӯз задам, гуфтам модар.
Мардумо меган: Оча ҳубай, моиндар,
Мара букуша дар хоки пои модар[3,63].*

*Себаргаву гули қатор, мо ҳам рафтем,
Моиндари дилозор, мо ҳам рафтем.
Ту кина ба мо кардию, мо кина ба ту,
Ту бош дар ин диёр, мо ҳам рафтем[3,24].*

Хитоби модар ба фарзанд

Рубоиётеро, ки модарон барои фарзандон сурудаанд, аз
назари мазмун бештар ваҷҳи дилсузӣ ва нигаронии модаронеро
мерасонад, ки фарзандашон бар асари иттилоқоти зиндагӣ
гариб, мусоғир, сарбоз ва ғайра гаштаанд ва бо мушкилоти
иҷтимоӣ дасту панҷа нарм мекунанд. Дар ин наවъ рубоиёт ҳисси
масъулияти модаронаро метавон дид. Ба чанд намунаи зер
таваҷҷуҳ кунед:

Сарбозӣ:
*Ма шишта будум даҳани дарбача,
Хат омадай, ки ай номи аскарбача.
Гар хат задай ҳарҷӣ надорам оча,
Ай ҷаҳмои лиқи овут баро ҷони оча. [ФФ 1У: 2331,3 Тк5].*

Дурӣ ва үздойӣ аз фарзанд:
*Ванҷай-Ванҷай, дилам ҳумори Ванҷай,
Гирдоби сафед, ба рӯи оби Панҷай.*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

*Мардум мега, ки рангут ай чӣ зардай,
Баччам ай танам ҷудову, рангам зардай[3,128].*

Шодӣ аз омадани фарзанд:

*Ман шишта будам, ки ногоҳ овоз омад,
Ин бачаи ман, ба ишваю ноз омад.
Гуфтам, ки равам пеши худо, шукр кунам,
Ин давлати саргаштаи ман, боз омад[3,53].*

Сафар:

*Баччам ба сафар рафтай, гушоя сафаруши
Шояд, ки ба ҳурсандӣ биёя, ҳаваруши.
Ҳатташ, ки биёя, гул бҷошум ба раҳуши,
Худаш, ки биёя, ҷун ба қурбуни саруши[3,39].*

Ғами фарзанд:

*Ду пои ғама, гузаштаму тар нашуудум,
Нолиии бачама шунидам, кар нашуудам.
Нолиии бачам, зи тири сӯзон бадтарай,
Тири сӯзона ҳӯрдаму, ҳавар нашуудам[3,103].*

*И беди баланди пайдавонма, бурдан,
Фарзанди ширини меҳрабонма, бурдан.
Дустони ширин, иқа эродам нағирен,
Ай банди дилам, қашида ҷонма бурдан[3,89].*

Тавсифи бача:

*Соли ману соли бачам, гӯсфандай,
Чони ману ҷони бачам, пайвандай.
Мардум мега: «Бачаат чӣ рангай»?
Чиликаку, борикаку, гандумрангай[3,23].*

Хоҳарона

Дар Тоҷикистон хоҳари бузургро «апа» мегӯянд ва хоҳари қӯчак ба ҳамон ном «хоҳар» истифода мешавад. Бародари бузургро «ака» ва бародари ҳурдро «додар» мегӯянд. Дар ин рубоиёт ба ду навъ суруда бар меҳӯрем, ки хоҳарон барои додарон ва акаҳои худ сурудаанд.

Барои додар

Дар Тоҷикистон голибан нигаҳдории додарони ҳурд аз сӯйи апа ва хоҳарони бузург аст. Ба ҳамин сабаб, мавзӯи аксари ин сурудаҳо бештар дар ҳавлу ҳуши масоили нигаҳдории додарон, тарзи либоспушии додарон, дарзмол кардан ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

дүхтани либосҳо, ба мадраса фиристодан ва меҳру муҳаббат ба онҳост. То ҷое, ки ҳоҳарон додарони хурдро ҳамрози худ медонанд:

*Ин севаки сурхи нақши қашидаи заргар,
Ин додари галатима, бурдан аскар.
Камандирҷон, торои мӯят ҳанҷар,
Як тул бизан, шояд баргардад аскар [3,107].*

*Боло бодай, хирмани боло бодай,
Мурги дилакам, ҳамеша дар фарёдай.
Додар бошад, сухбатаком ободай,
Додар нестай, умри ширин барбодай [2,76].*

Барои бародар (ака)

Дар ин сурудаҳо илова ба меҳрубонӣ нисбат ба бародари бузург, нигаронӣ дар масоили издивоҷ, писар надоштани бародар ва дигар масоил ба ҷашм меҳӯрад. Ҷойгоҳи бародар дар ин рубоиёт ҳамчун ҷойгоҳи модар барои духтарони тоҷик боарзиш аст. Арзиши бародар ҳеле болост ва духтарони тоҷик бо доштани бародар ҳамеша ифтихор мекунанд ва қасеро, ки бародар надорад, бе пару бол медонанд. Р.Амонов дар китоби «Рубоиёти ҳалқӣ ва рамзҳои бадей»-и худ қайд кардаст: «Ҳар ҷизе, ки ба бародар тааллук дорад ба ҳоҳар азиз аст. Ӯ ҳамеша меҳоҳад, ки барои бародара什 коре қунад, мушкили ўро осон созад...» [2,77]. Чунин мазмун ва тавсифҳо аз бародар, аҳаммияти бародаро нишон медиҳад, ки онҳо дар зиндагии духтаракони тоҷик нақши муҳим ва асосӣ доранд. Ба ҷанд намуна рубоӣ таваҷҷуҳ қунед, ки бо лаҳни духтарона барои бародар суруда шудаанд ва аксари мазомини онҳо иҷтимоӣ ва ҳонаводагӣ буда, ба нақши қалидӣ доштани бародар дар зиндагии онҳо ишора мекунанд.

Ҷудоӣ аз бародар:

*Ситораи равшанма кӯҷо кардӣ фалак,
Субҳа аз миёни шаб ҷудо кардӣ фалак.
Моро ба фалак, то ба қиёмат гила,
Ай акаи ширинум ҷидо кардӣ фалак [5,30].*

Бефарзандии бародар:

Дар хирмани тоза, донае нест акама,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Ачал омадай, баҳонае нест акама.

Ачал омадай, ҷони акам дар табу тез,

Сад вою дарег, нишонае нест акама [2,78].

Ҳамчун модар умедин ва токягоҳи хоҳарон:

Фарёд мара, ҳамеша фарёд мара,

На хотири чамъу на дили шод мара.

Ку акаи шермард, ки мекофт мара,

Дар мулки гарибихо мейёфт мара [3,49].

Духтар ба унвони маъшуқ

Агар бихоҳем унсур ва ваҷҳи голибӣ барои маҷмӯаи рубоиёти омиёна ва ҳатто дар нигоҳи густардатари фолклори тоҷик биёбем, ҳамоно ин унсури марказӣ ишқ ва ҷилваҳои он аст. Ҳар андеша ва мазмuni дар ин рубоиёт, дар атрофи меҳвари ишқ мегардад ва аз нишонаҳо, истилоҳот ва вожагони маҳсуси ин ҳавза баҳра мебарад. Яъне мазомини ҳамчун шиква аз рӯзгор, дин, иҷтимиёти ва табиат ҳама рангे аз нигоҳи ошиқона доранд. Ин ишқаст, ки ба унвони марказ ва асл, тамоми ҷарҳаҳои мазмuni дигарро ба таҳаррук ва ҳаракат меандозад. Албатта, ишқи комилан заминӣ, моддӣ ва дар дастрас, аз ҳамин рӯ бозтоби ҳулқиёт, эътиқодот ва шеваҳои рафткор ва муоширati мардуми тоҷик ба тамомӣ дар оинаи рубоиҳои ошиқона бозтоб ёфтааст.

Симои духтари тоҷик дар ин рубоиёт ба унвони маъшуқ, бунёдитарин мазмун аст, ки гоҳе аз ӯ таҳсин ва ситоиш кардаанд ва аз зебоияш сурудаанд. Ва гоҳе аз ӯ шикоят ва шиква кардаанд ва аз дурияш нолидаанд. Дар маҷмӯа мазмунҳои чун фироҷ, шикоят аз маъшуқ, аҳд ва вафодорӣ, андӯҳ ва ғам ва тавсиф аз маъшуқ корбурд ва басомади бисёре дар рубоёти фолклори тоҷик дорад.

Тавсифи маъшуқ:

Чашмони ту, оҳубарара мемона,

Рӯят гули шабнамзадара мемона.

Дар айни ҷавонӣ назаре бар мо қун,

Дунё гузарон ҳасту ҳамин мемона [5,38].

Чашми сияҳат, ки мекунад маст маро,

Дил мекашаду намерасад даст маро.

Гуфтам, ки ба қӯйи ошиқӣ сад тавба,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

То дида бидид, тавба бишкаст маро [3,61].

Шикоят аз маъшуқ ва бевафой:

Авр омаду қиблара ба як бор гирифт,

Зог омаду донара ба минқор гирифт.

Оҳуи сафед, насибаи деви сиё,

Субҳоналло, олама, куффор гирифт [5,39].

Гар об шавӣ, гузар ба ҷуят накунам,

Гар моҳ шавӣ назар ба руят накунам.

Гар дастаи гул шавӣ, биафтий ба замин,

Билло ба худо, гирифта буят накунам [2,171].

Бархе вижагӣ ва машғулятҳои духтаракони тоҷик

Маъмулан, духтарони тоҷик дар оинаи рубоиёти мардумӣ ба ғайр аз ҷеҳроҳои модарона, ҳоҳарона, дилбарона доштан, инҷунин ҳомили фаъолиятҳои дигаре, ба мисли ҷоруб задани ҳона ва ҳавлӣ, дӯзандагӣ ва пухту паз низ мебошанд:

Рӯбандагӣ:

Хуши мегузарӣ, ба ин раҳи рӯфтаи ман,

Оташ мезаниӣ, ба ҷигари сӯхтаи ман.

Оташ мезаниӣ, месӯза ҳароҳору ҳасе,

Месӯзemu меранҷем, намегем ба қасе [5,22].

Дӯзандагӣ:

Аксари духтарони тоҷик ба кори боғандагӣ ва дӯзандагӣ машғуланд ва ин дӯзандагӣ барои эҳтиром ва ишқ ба ҳешон ва номзадашон ва ё барои арӯсияшон аст. Дастмол, ҷома ва порчаҳои гулдӯзии рангоронг, нишон аз алоқаи онҳо ба дӯзандагӣ аст:

Сабзинаҷавон, дар фироҷат сӯҳтам,

Нумолаки сони зард, ба номат дӯҳтум [2,138].

Имишав чӣ шавай, алови лар месӯзам,

Котиббачара ҷомаи зар медӯзам.

Сӯзанам шикаст, бо барги най медӯзам,

Ришиштам камӣ кард, ба мӯйи сар медӯзам [2,136].

Ошиқ манаму на шав қарорам на рӯз,

Ошиқ шудаам эй, ба сӯзани бахмалдӯз [5,108].

Пухтузази наварӯсон ва ҳонаводай домод

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

Расм аст, ки тозаарұсон ва духтароне, ки ба хонаи баҳт мераванд. Голибан барои нишон додани катбонугарӣ, хонадорӣ, кишту кор ва сулҳ бо аъзои хонавода, дар хонаи падари домод низ кор мекунанд. Ҳамчун, пухту паз, рӯфту рӯб ва кори хона. Васоили табаки чӯбин, ош, шӯрбо дар рубоиёти зер, далолат ба чунин расм дорад.

*Дар тавақи чӯбин бардоштум оша,
Фарёд кардум бачаи қаламқоша.
Ай рӯйи дилум ҷӯраи акам боша,
Ай таҳти дилум домоди очам боша[1,ФО].*

*Ин шӯрбора бин балақ-балақ мечӯша,
Ин бачара бин брюки чинс мепӯша.
Пӯша-напӯша рангобаранг мепӯша,
Ма ойна шавум бача бубина рӯша [1,ФО].*

Қарорхон ошиқонаи пинҳонӣ

Духтаракон дар вақти намози шом, худро меоростанд ва тифлони хурди хоҳар ё бародарро ба бар гирифта, барои тамошо ба сайру гашт берун мерафтанд, лекин инҳо ҳама баҳона буд, аз барои гап задан бо писаракон ва сарпӯш ниҳодан бар дидорҳо ва қарорхон ошиқона:

*Ин беди баланд, соя надора шинам,
Ин акаи худам, бача надора гирам.
Эй подшоҳи карим, и акама те бача,
Сари даст кунам барам сари кӯча[2,42].*

Ҳамон гуна дидем, ҳузури зан дар рубоиёти фолклори тоҷик, яке аз барҷастатарин мазомин аст, ки дар нақшҳои гуногуни модарона, хоҳарона, маъшуқона дар рубоиёти ҳалқӣ дида мешавад.

Занон дар ин рубоиёти омиёна, чи дар нақши модар ё хоҳар ё маъшуқ, ағлаб дорои мазомини иҷтимоӣ ҳастанд. Модар нисбат ба гурбат, дурии фарзанд ё аз даст додани ӯ вокуниш нишон медиҳад. Яъне «шиква» мекунад ва «марсия» меҳонад. Хоҳар «нигарон»-и додар ва бародар аст ва маъшуқ ё дар «ноз ва карашма» бо ҳоҳиши ошиқ ва ё дар «интизори висол». Файр аз ин, нақшҳои асосӣ гоҳе ба рубоиёте рӯ ба рӯ мешавем, ки аз забони духтаре аст, ки аз ватан дур афтода ва ба иҷбор ва таҳти шароити русуми суннатӣ ва мардсолорона тан ба издивоҷ дода аст.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Нуктаи дигар ин аст, ки зан дар нақши маъшуқ ҳеч гоҳ чилва ва мақоми даст наёфтани ба монанди ашъори расмии сабки ироқӣ ва ҳиндӣ надорад ва ҳарчанд дилҳоҳи ошиқ аст, аммо холи аз ваҷҳи осмонӣ ва муқаддас аст ва ранг ва бӯи комилан заминӣ ва моддӣ дорад. Нуктаи дигар ин аст, ки ҳарчанд занон дар баъзе умур кумаккунанда ва ёри шавҳарон будаанд, ҳамчун дар кишту кору зироат, аммо дар рубоиёт ағлаб дар хона ва ё атрофи он, ҳамроҳи либос, дег, табак, нон, ва ҳӯрок машғули корҳои рӯзмарраи хона, ҳамчун пухту паз, хаётӣ, нигаҳдории бача ва гайра тасвир шудаанд.

Китобнома:

1. Алмоси Ҳабибӣ. Баргузидаи девони Эраҷ Мирзо / Ҳабибӣ, Алмос. –Техрон: Пагоҳ, 1372, – 245 сах.
2. Амонов Раҷаб. Рубоиҳои ҳалқӣ ва рамзҳои бадеӣ / Раҷаб Амонов. –Душанбе: Ирфон, 1967,
3. Шакурзода Мирзо. Себи самарқандӣ / Мирзо Шакурзода. – Техрон: Равзана, 1379, –128 сах.
4. Шафеии Қадканӣ, Ҳазораи дуввуми Оҳуи кӯҳӣ / Қадканӣ Шафеии. –Техрон: Интишороти илмӣ, 1390, – 510 сах.
5. Фатҳуллоев С. Муродов Ф. Фолклори Кӯлоб / С.Фатҳуллоев, Ф.Муродов . –Душанбе: Дониш, 2006, – 577 сах.
6. Фурӯғи Фаруҳзод. Девони ашъор / Фаруҳзод Фурӯғи. - Техрон: Марварид, 1376, – 468 сах.

Рӯйхати гуяндаҳо:

1. Сабти диктофонии Фариҷун Исмоилов. Гуянда: Фаридаи Ҳолмирзо-хонандай синфи 10, МТМУ№59, истиқоматкунандай ноҳияи Сино, шаҳри Душанбе.
2. ФФ, 1:7761,4, Тиб, қишлоғи Дараи Калот 50. Гӯянда: Шайдуллоева Марзия. (18-сола).
3. ФФ 1У: 2331,3 Тк5. Дангара, 1963 Миркамолова М. гӯянда: Абдуллоева Қиммат-72 сола, аз Ғичовак.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

СИМОИ ЗАН ДАР РУБОИЁТИ ШИФОХИИ МАРДУМИ ТОЧИК

Дар ин мақола чойгоҳи занро, ки дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик дар нақшҳои гуногун, ҳамчун модарона, ҳоҳарона, маъшуқона омадааст, аз диdi ҷомеа, мардҳо ва фарзандон, баррасӣ ва таҳлил намудаem. Ва дарунмояҳо ва мазомини чунин ашъореро аз назари фикрӣ ва андешаи занон баён ва шарҳ додаem. Дар охир мақола ба натоиҷи таҳқиқшуда пардохтаem.

Вожаҳои қалидӣ: симои зан, рубоёти шифоҳӣ, адабиёт, фолклор, гӯянда, мардуми оддӣ.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В НАРОДНЫХ РУБАИ

В данной статье исследуется место женщины, изображеной в устном народном творчестве в образе матери, сестры, влюбленной с точки зрения общества, мужчины, её детей.

Ключевые слова: образ женщины, рубай, устное народное творчество, сказитель, простой народ.

THE IMAGE OF WOMEN IN FOLK RUBAI

In this article the author explores and shows the role of women, usinf in oral and folk legacy in the images of mothers, sisters, loves, men and children.

Ключевые слова: image, women, rubai, oral folk legacy, teller, simple people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймаҳмадов Рустам - ҳодими илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; номзади илми филология, тел.: (+992) 93 109 39 99; е-майл: rustamjon99@gmail.com.

Сведения об авторе: Оймаҳмадов Рустам - научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ; кандидат филологических наук, тел.: (+992) 93 109 39 99; E-mail: rustamjon99@gmail.com.

About the author: Oymahmadov Rustam - Senior Researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan; Ph. D in Philology. Phone: (+992) 93 109 39 99; E-mail: rustamjon99@gmail.com.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрарии мавзӯъ ва ҳадафу маҷсади таҳқиқро бо истидоли илмӣ асоснок карда, хуносаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо хуруфи андозаи 12 дар як рӯи коғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, чои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар хуруфи лотинӣ ё дигар алломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

тақриз - 4 саҳифа;

рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, төъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Ведение в политологии : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиққат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳӯҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябрри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абӯабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷ. 1958. - 555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

7.Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Rudaki, 21, Institute of Language and Literature named. Abuabdullo Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" - 77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan

№ 3.
2017

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan , the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November , 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МЧ-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
D. Saymuddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)
G. Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)
H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).
P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)
T. Mardonii (Doctor of Philological Sciences)
Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)
Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017

СУХАНШИНОСЙ, №3 2017

**Ба матбаа супорида шуд2017
Барои нашр имзо шуд2017
Чопи офсети. Чузъи чопӣ 12. Андоза 70x100 1/8
Адади нашр 500 нусха. Супориши №...**

**ЧДММ «Дониш Граф»
г. Душанбе, 734063, ул. Айни, 299/1.,**